

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

М. М. ПОКОЛОДНА

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Харків
ХНАМГ
2012

УДК 911.51.9 (075.8)
ББК 26.8 я73-1+20.18 я73-1
П48

Рецензенти:

І. Г. Черваньов, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географічного моніторингу та охорони природи геолого-географічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

А. І. Сердюк, доктор медичних наук, професор, головний лікар санаторію «Березовські мінеральні води».

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист від 10.01.09 р. № 1.4/18 – Г-40)*

Покоłodна М. М.

П48 Рекреаційна географія: навч. посібник / М. М. Покоłodна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 275 с
ISBN 978-966-695-234-2

В посібнику викладені узагальнені теоретичні та практичні питання рекреаційної географії. Систематично відображений основний зміст навчальної дисципліни, який розкриває сутність сучасного наукового напрямку рекреаційно-географічних досліджень та їх практичну спрямованість, фактори розвитку рекреаційної діяльності, поняття та структуру видів рекреаційної діяльності, класифікацію рекреаційних ресурсів, методи їх оцінки. Висвітлені питання рекреаційного природокористування та охорони природи, теоретичні аспекти рекреаційного районування, подано характеристику основних рекреаційних районів світу.

Навчальний посібник рекомендований для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліну «Рекреаційна географія», викладачів Вищих навчальних закладів, вчителів середньої школи та практичних робітників, які займаються плануванням та організацією відпочинку та туризму.

УДК 911.51.9 (075.8)
ББК 26.8 я73-1+20.18 я73-1

ISBN 978-966-695-234-2

© М. М. Покоłodна
© ХНАМГ, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА.....	7
1.1 Об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження рекреаційної географії.....	7
1.2 Зв'язок рекреаційної географії з іншими науками	13
1.3 Основні поняття рекреаційної географії.....	15
Запитання і завдання для самоперевірки.....	25
РОЗДІЛ 2 РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	26
2.1 Рекреаційні потреби і рекреаційна діяльність.....	26
2.2 Цикли рекреаційної діяльності.....	28
2.3 Класифікація рекреаційної діяльності.....	34
Запитання і завдання для самоперевірки.....	54
РОЗДІЛ 3 РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	55
3.1 Сутність поняття рекреаційні ресурси та підходи до їх класифікації... ..	55
3.2 Оцінка рекреаційних ресурсів.....	62
3.3 Природні рекреаційні ресурси.....	73
3.4 Історико-культурні рекреаційні ресурси.....	115
3.5 Соціально-економічні рекреаційні ресурси.....	135
Запитання і завдання для самоперевірки.....	152
РОЗДІЛ 4 ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕКРЕАЦІЙНІ СИСТЕМИ.....	154
4.1 Поняття та базова модель територіальної рекреаційної системи.....	154
4.2 Типологія територіальних рекреаційних систем.....	162
Запитання і завдання для самоперевірки.....	166
РОЗДІЛ 5 РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ.....	167
5.1 Загальні засади та основні схеми рекреаційного районування.....	167
5.2 Особливості міжнародних рекреаційних потоків.....	177
5.3 Рекреаційні регіони світу.....	181
5.3.1 Європа – провідний рекреаційний регіон світу.....	181

5.3.2 Характеристика Американського рекреаційного регіону.....	192
5.3.3 Характеристика Азіатсько- Тихоокеанського рекреаційного регіону.....	211
5.3.4 Характеристика Африканського рекреаційного регіону.....	222
5.3.5 Характеристика Близькосхідного рекреаційного регіону.....	229
Запитання і завдання для самоперевірки.....	232
РОЗДІЛ 6 РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	
І ОХОРОНА ПРИРОДИ.....	233
6.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.....	233
6.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування.....	238
Запитання і завдання для самоперевірки.....	252
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ.....	254
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	262

ПЕРЕДМОВА

Рекреаційна географія порівняно молода наука, яка почала формуватися в 60-х – 70-х рр. ХХ ст. Проте за роки свого розвитку рекреаційною географією накопичена потужна теоретична та практична база, сформувалися основні і продовжують оформлюватися та відокремлюватися новітні напрями наукових досліджень, відповідно до потреб часу трансформується та розширюється об'єктно-предметна область даної науки. Актуальність рекреаційно-географічних досліджень пов'язана зі зміною парадигми сучасного суспільства від моделі проведення вільного часу, з метою простого відтворення життєвих сил до моделі змістовного проведення дозвілля, яке забезпечується і реалізується через існування та організацію численних різноманітних видів рекреаційних занять. Такі перетворення обумовлюються і основними характеристиками, які притаманні постіндустріальному суспільству. З одного боку, це здебільшого його негативні характеристики, такі як: підвищений рівень психо-емоційного напруження, наростання екологічного дискомфорту, зростання рівня урбанізації, індивідуалізація і звуження життєвого простору, неактивний (обмежена рухова активність) спосіб життя. З іншого – це в основному позитивні характеристики, такі як: підвищення комфортності середовища (стосується, як індивідуальних умов проживання основної маси населення, так і благоустрою міського середовища), високий рівень інформованості, необмежена транспортна доступність, а головне – збільшення обсягу вільного часу людини. Всі ці фактори в комплексі виступають головними рушійними силами в розвитку рекреаційної діяльності і сприяють появі нових її видів, освоєнню нових географічних місцевостей та диверсифікації існуючої рекреаційної спеціалізації вже відомих рекреаційних центрів та районів. Все це дає підстави прогнозувати актуальність і значні можливості для подальшого розвитку науки рекреаційної географії в майбутньому та обумовлює необхідність її вивчення як навчальної дисципліни фахівцями, чия професійна діяльність пов'язана з організацією відпочинку. В основному матеріали даного

навчального посібника призначені студентам, які навчаються за напрямом підготовки «Туризм», «Менеджмент і адміністрування» з відповідною спеціалізацією за видами економічної діяльності, зокрема туристська діяльність та курортна справа, та фахівців з базовою географічною освітою з паралельною підготовкою «менеджемент туризму».

Рекреаційна діяльність в цілому, і туризм зокрема, мають дуже високі темпи зростання і відповідно змін, тому інформація, особливо статистичного характеру, подана у посібнику, не претендує на незмінну актуальність. Проте має значення з точки зору розуміння і усвідомлення основних тенденцій і закономірностей розвитку рекреаційного процесу, на які, як раз, і слід звертати основну увагу при опануванні дисципліною. Оновлені статистичні показники можна отримати з інформаційних електронних джерел, наведених у списку використаних та рекомендованих джерел. Даний список містить також посилання на наукові, навчальні та методичні джерела, з яких були запозичені і використані при написанні даного посібника певні частини та елементи, за що автор даного посібника, висловлює глибоку вдячність їх авторам і рекомендує читачам звертатися до цих праць з метою більш глибокого і детальнішого ознайомлення з відповідними темами.

При роботі з посібником рекомендується активно працювати з географічним атласом і знаходити згадані в тексті географічні об'єкти. Для перевірки засвоєння знань намагайтесь відповісти на запитання для самоперевірки, подані наприкінці кожного розділу.

Користуючись нагодою, автор посібника висловлює вдячність всім своїм друзям і колегам, які активно допомагали в його створенні, тим, хто вивчає рекреаційну географію, бажає успіхів та натхнення, а всім нам майбутніх цікавих та змістовних подорожей.

*З повагою, к. геогр. н., доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківської національної академії міського господарства
Марія Покоłodна.*

РОЗДІЛ 1 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА

1.1 Об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження рекреаційної географії

Рекреація є однією з галузей господарства, яка має найбільш динамічні та стабільні показники розвитку. В усьому світі активно іде процес формування цієї галузі народного господарства, яка опирається на певне сполучення ресурсів, має свої кадри, зв'язки з іншими галузями й дає відчутний соціально-економічний ефект.

Бурхливий розвиток рекреаційної діяльності й значна складність проблем, пов'язаних із цим глобальним явищем, потребують залучення вчених різних областей для вивчення цього явища і вироблення практичних рекомендацій. У ході розгортання наукових досліджень чітко виявилася «географічність» проблем рекреації, оскільки рекреаційна діяльність диференційована територіально й органічно зв'язана із властивостями географічного середовища.

Широкий діапазон географічних рекреаційних проблем обумовив таке положення, при якому їхнє вивчення й нагромадження фактичного матеріалу розгорнулося одночасно в рамках таких географічних дисциплін, як: фізична географія, економічна географія, географія населення, медична географія й країнознавство, курортологія та ін.

Міждисциплінарні дослідження рекреаційних проблем у сучасних умовах перетворення інтеграції наукових знань із тенденції в закономірність прискорили процес виявлення специфічного об'єкта наукового пізнання й формування на його основі предметної сутності географічної дисципліни – рекреаційної географії.

Вітчизняна наука «рекреаційна географія» виникла наприкінці 60 – х початку 70- х років ХХ ст. на стику економічної, фізичної, медичної географії й географії населення. У багатьох країнах Європи й Америки частковий

аналог рекреаційної географії відомий за назвою «географія туризму й відпочинку», «географія вільного часу», «географія дозвілля».

У числі перших за розробку рекреаційних проблем у географії взявся колектив відділів фізичної географії (завідувач – В. С. Преображенський) і економічної географії (завідувач – А. А. Мінц) Інституту географії Академії наук СРСР на чолі з академіком І. П. Герасимовим. В 1974 р. в навчальні плани Таврійського (м. Сімферополь) і Московського державних університетів вперше було введено курс «Рекреаційна географія». Сучасна рекреаційна географія значною мірою спирається на теоретичну базу, напрацьовану географами радянського періоду – Ю. О. Веденіним, М. С. Мироненком, О. О. Мінцем, Л. І. Мухіною, І. І. Пірожником, І. Д. Родичкиним, В. С. Преображенським, І. Т. Твердохлебовим, П. Г. Царфісом. Серед українських науковців значний внесок у розвиток цієї науки зробили М. В. Багров, Л. О. Багорова, О. О. Бейдик, В. Г. Боков, М. І. Долішній, В. К. Євдокименко, М. П. Крачило, В. Б. Кудрявцев, П. О. Масляк, В. І. Мацола, В. І. Стафійчук, Н. В. Фоменко, О. І. Шаблій, В. М. Шумський, І. М. Яковенко та ін.

Значна роль географії в рішенні питань, пов'язаних з рекреацією, пояснюється тим, що рекреаційна діяльність територіально диференційована й тісно пов'язана з використанням природних факторів. Саме вивченням територій, на яких відбувається рекреаційна діяльність, оцінкою природних умов і ресурсів для рекреаційних цілей, розробкою заходів по збереженню й поліпшенню природного середовища займається загалом рекреаційна географія. Залучаючи в сферу рекреаційної діяльності природні об'єкти, культурні комплекси, технічні системи, людина формує особливі системи, які служать задоволенню його рекреаційних потреб і називаються рекреаційні системи (РС).

Гіпотезу про рекреаційну систему (РС) як об'єктивну й соціальну за своєю функціональною сутністю утворення вперше було висунуто В. С. Преображенським. У системі народного господарства РС становить одну з підсистем, що виступає як щось ціле, що має певний набір суспільно

необхідних рекреаційних функцій. У цьому плані РС виступає як рівнозначна із системами матеріального виробництва (промислова, сільськогосподарська, аграрно-промислова, транспортна) і системами невиробничої сфери. Територіальний характер рекреаційної діяльності обумовив появу і використання терміну територіальна рекреаційна система (ТРС), яка виступала об'єктом вивчення рекреаційної географії. Відповідно предметом вивчення рекреаційної географії були закономірності формування і розвитку ТРС. Територіальна рекреаційна система – соціальна географічна система, яка складається із взаємозалежних підсистем: природних і культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органа керування, групи відпочиваючих (рекреантів), що характеризується як функціональною (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), так і територіальною цілісністю.

Але з часом поняття «рекреація» зазнало значних змін і значно розширилося. Від визначення рекреації як відновлення сил людини, втрачених в процесі трудової діяльності, воно переросло в комплексне поняття, яке включає: короткотривалий відпочинок, туризм і різні його форми, лікування, різноманітні види діяльності людей під час відпочинку та їх сполучення, які можливо здійснювати на конкретних пристосованих для цього територіях. Цей термін також використовується і для позначення відповідної галузі господарства. Саме тому в сучасних наукових публікаціях фігурує більш широке ставлення до визначення об'єкту і предмету рекреаційної географії, які умовно можна назвати економіко-географічно – орієнтовані і соціокультурно-орієнтовані підходи.

При економіко-географічному підході об'єктом вивчення рекреаційної географії виступає просторово-територіальні форми організації рекреаційного господарства певних територій різного таксономічного рангу, а предметом – територіальна організація рекреаційного господарства на певній території як однієї системи, що складається з різнорідних, але просторово взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле.

При соціокультурному підході об'єктом вивчення рекреаційної географії виступають об'єкти і суб'єкти рекреації в різноманітних соціокультурних утвореннях. При цьому під об'єктами рекреації розуміють матеріальні предмети, системи, процеси і явища, а також стандарти, які є умовами реалізації різноманітної рекреаційної діяльності людини. Під суб'єктами рекреації розуміють людей, які займаються рекреаційною діяльністю. Відповідно до цього предметом рекреаційної географії виступає вивчення просторових закономірностей і особливостей поведінки людей в процесі рекреаційної діяльності і розміщення рекреаційних об'єктів.

Узагальнюючи всі розглянуті підходи, зазначимо, що на сучасному етапі *об'єктами* вивчення в рекреаційній географії виступають:

- Специфічні комплекси, які складаються з певного набору взаємопов'язаних елементів (територіальні рекреаційні системи, територіальні рекреаційні комплекси, соціокультурні системи, рекреаційне господарство в цілому);
- Окремі елементи (процеси і явища) і властивості оточуючого середовища різного генезису (природні, природно-антропогенні, соціально-економічні, історико-культурні), які можуть виступати в якості умов і ресурсів рекреаційної діяльності і бути як лімітуючими, так і реалізуючими її;
- Власне рекреанти, рекреаційні потоки, їх характеристики.

Предметом вивчення є – мотивація і поведінка людей при проведенні рекреаційної діяльності, розповсюдження та використання різноманітних рекреаційних ресурсів та відповідна ним територіальна організація рекреаційного господарства в рамках територіальних рекреаційних утворень різних типів і рангів.

Суб'єктами рекреаційної географії виступають людина як продуцент рекреаційних потреб, окремі групи рекреантів, специфічні системи та їх окремі підсистеми та елементи, рекреаційна галузь.

Все це обумовлює використання трьох основних підходів при вивченні

рекреаційної географії:

– середовищний підхід (вивчаються фізико-географічні та економіко-географічні основи рекреаційної діяльності);

- діяльнісний підхід (вивчається характер і особливості діяльності людей під час відпочинку);

- суб'єктивний підхід (вивчається сприйняття людиною рекреаційного середовища і його особливості).

Таким чином, **рекреаційна географія** – це комплексна географічна наука і навчальна дисципліна, яка вивчає територіальну організацію рекреаційного господарства та особливості рекреаційної діяльності людини в межах певних територій – територіальних рекреаційних систем різних типів і рангів. В основному рекреаційна географія досліджує:

- Закономірності формування, функціонування, динаміки, розміщення та типологію ТРС;

- Властивості ТРС та її окремих елементів;

- Рекреаційну діяльність її види і форми та територіальну диференціацію рекреаційних потреб населення;

- Рекреаційні міграції населення;

- Рекреаційні ресурси, методи їх оцінки та використання;

- Екологічні наслідки рекреаційної діяльності та принципи рекреаційного природокористування;

- Розробляє принципи оптимального функціонування рекреаційного господарства.

Основне конструктивне завдання даної науки – обґрунтування й реалізація рекреаційного районування з метою визначення рекреаційних функцій території при географічному поділі праці в сфері рекреації й туризму, для координації розвитку відповідних галузей економіки, оптимального використання різних видів рекреаційних ресурсів.

Фактично можна виділити чотири основні напрямки дослідження рекреаційної географії, які забезпечують розв'язання певних науково-

практичних завдань:

1) Теоретичний – виявлення закономірностей формування, функціонування, розвитку, розміщення, типологію та властивості ТРС; окремі елементи ТРС; розробка та вдосконалення принципів і критеріїв рекреаційного районування; класифікація видів і форм рекреаційної діяльності; класифікація рекреаційних ресурсів; вдосконалення понятійно-термінологічного апарату;

2) Методичний – вдосконалення та розробка нових методів вивчення та проектування ТРС, визначення параметрів дослідження, технології та методики оцінки територіальних рекреаційних систем та їх окремих елементів;

3) Конструктивний – прогнозування розвитку рекреаційного господарства; проведення рекреаційного районування; розробка територіально-диференційованих норм рекреаційного навантаження;

4) Інформаційний – акумулює інформацію щодо окремих рекреаційних районів і територій, відслідковує відповідні зміни.

Основні напрямки рекреаційних досліджень в Україні:

- оцінка рекреаційних ресурсів держави й складання відповідного кадастру;
- визначення рекреаційної ємності територій;
- рекреаційне районування;
- прогнозування розвитку рекреації та оптимізація функціонування рекреаційного господарства в Україні;
- розробка й впровадження заходів щодо підвищення рекреаційного потенціалу;
- вивчення внутрішнього й зовнішнього попиту на рекреаційні послуги.

Відповідно рекреаційна географія належить до сімейства суспільних спеціальних географічних наук, у яких цільова функція об'єкта й предмета вивчення може бути визначена як соціальна.

Основними методами даної науки є такі загальновизнані наукові методи системи географічних наук, як: історичний, порівняльний, картографічний, аналітико-статистичний, експедиційних досліджень, методи інформаційних технологій і математичного моделювання. Соціальний характер предмета дослідження обумовлює застосування в рекреаційній географії способів і прийомів, що зложилися в інших суспільних (балансовий, соціологічних опитувань і анкетувань, психологічного вимірювання тощо) і медико-біологічних науках. Подальший розвиток цієї науки, її диференціація та поглиблення завдань дослідження зумовлюють появу нових методів і розробку нових комплексних методик.

1.2 Зв'язок рекреаційної географії з іншими науками

В рекреаційній географії діяльність людини під час відпочинку посідає центральне місце, але при цьому рекреаційна географія визначається як комплексна наука, яка існує на стику соціології, географії, економіки, культурології, екології, саме тому має тісні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками.

Рекреаційна географія є географічною наукою, оскільки вона тісно пов'язана і з науками географічного циклу: з економічною географією, географією населення, фізичною географією, медичною географією, екологією.

Економічна географія розглядає рекреаційну діяльність, туризм, ТРС як елемент господарської системи, як галузь господарства, вивчає вплив рекреації на територіальну структуру країни, району. Займається районуванням туризму, обґрунтовує ємність рекреаційних районів з урахуванням попиту й економічної ефективності, визначає оптимальний ступінь екстенсивності й інтенсивності використання території з погляду економічної доцільності, оптимізує територіальну організацію обслуговування в рекреаційних районах, розв'язує питання міжгалузевої

«конкуренції» у районах розвитку туризму.

Географія населення розглядає вплив рекреаційної діяльності на систему розселення. Відомо, що туризм є значним містоутворюючим фактором сучасності. Географія населення вивчає рекреаційні потоки – своєрідні міграції населення.

Фізична географія займається оцінкою природних рекреаційних ресурсів, визначає стійкість природних комплексів (ландшафтів) до рекреаційних навантажень, вивчає такі важливі властивості територіальних природних комплексів, як рекреаційна комфортність і ємність.

Екологія розробляє питання, пов'язані з охороною природи у зв'язку з розвитком рекреації, тобто питання підтримки стійкості живої природи в умовах масового туризму.

Медична географія вивчає вплив природного середовища й регіональних умов життя, праці й відпочинку на здоров'я населення, а також географічне поширення окремих хвороб. Їй належить ключова роль у вивченні медико-біологічних аспектів рекреаційної діяльності. Особливо важлива її роль у вивченні психофізіологічної комфортності відпочинку й туризму, медико-біологічної ефективності рекреації в тому або іншому районі.

Разом з тим рекреаційна географія користується результатами та методами інших географічних наук, таких як геоекологія, метеорологія, кліматологія, гідрологія, геоморфологія, картографія та іншими.

Вивченням проблем рекреаційної діяльності в різних аспектах займаються й інші науки. Рекреаційна географія широко користується результатами досліджень соціології, соціальної психології, загальної психології й фізіології людини. У цьому плані особливо важливі результати соціологічних досліджень з таких питань, як структура використання вільного часу, обсяг і структура рекреаційних потреб для різних соціальних і вікових груп людей.

Рекреаційна географія спирається на результати досліджень тих

розділів економіки, які вивчають споживчі види людської діяльності як складову частину всього суспільного відтворення. Важливість наукового співробітництва з останніми обумовлена тим, що в остаточному підсумку економічні можливості суспільства визначають масштаби й структуру організації рекреаційної діяльності, розвиток її матеріально-технічної бази, регулюють співвідношення між рекреаційними потребами й сукупністю вироблених рекреаційних товарів і послуг.

Тісні зв'язки має рекреаційна географія з такими науково-прикладними дисциплінами, як районне планування, містобудування, які в ході районно-планувальних і проектних робіт вирішують проблеми регіонального планування й організації місць відпочинку. Рекреаційна географія разом з іншими географічними науками озброює районних планувальників і проектувальників комплексом знань про географічну ситуацію в конкретному проектованому районі.

Становлення рекреаційної географії дало розвиток новим науковим напрямкам, таким як географія туризму, регіональна рекреаційна географія, географія сфери обслуговування, рекреаційна архітектура, рекреаційна соціологія, рекреаційна психологія тощо.

1.3 Основні поняття рекреаційної географії

До основних понять рекреаційної географії належать насамперед такі: рекреалогія, рекреація, відпочинок, вільний час, туризм, рекреаційний потенціал, рекреаційна територія, рекреаційний об'єкт, визначення яких наводяться в даному підрозділі, та ряд інших – рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси, рекреаційне районування, рекреаційна система, рекреаційне природокористування, які детально розглядатимуться в наступних розділах підручника.

Рекреалогія (від лат. *recreo* – відновлюю та грец. *logos* – вчення) – галузь знань про причини й способи здійснення рекреаційної діяльності як

невід'ємної складової частини життя кожної людини й суспільства в цілому, соціально-культурні, економічні, антропо-екологічні механізми організації цієї діяльності і її наслідків.

Для рекреаційної географії важливо розкрити характер і зміст діяльності людини під час відпочинку. Саме поняття «рекреація» краще й повніше відбиває зміст цього роду виборчої життєдіяльності людей.

Поняття «рекреація» являє собою сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: від лат. *recreatio* – відновлення й франц. *recreations* – розвага, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями. Існує багато визначень поняття «рекреація», проте найбільш вживані в сучасній науковій літературі є такі:

- різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб як особистісних так і соціальних. Зокрема, розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей;

- процес відновлення фізичних, духовних і нервово – психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;

- це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно-дозвільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Виходячи з вище наведених визначень, відзначимо, що **рекреація** – це широке коло специфічних видів діяльності людей, спрямованих на відновлення фізичних і духовних сил, реалізація яких проходить на спеціалізованих територіях (як в межах, так і поза межами постійного проживання) і здійснюється у вільний час. Відповідно **рекреант** – особа, яка відновлює свої розумові, духовні та фізичні сили на спеціалізованих територіях.

Рекреацію за її тривалістю умовно можна розділити на щоденну, короткочасну з поверненням на ночівлю у місця постійного проживання і без повернення (рекреація у вихідні дні наприкінці тижня, уїк-енд), й тривалу з ночівлею поза місцем постійного проживання. Повсякденна рекреація здійснюється на територіях первісного житла, дозвільних і спортивних центрах, паркових і пляжних зонах. Територіально короткочасна рекреація обмежується міською і приміською зоною в радіусі одно-двогодинної пішохідної або транспортної доступності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежено. За цією ознакою щоденна і короткочасна рекреація з поверненням на ночівлю в місце постійного проживання збігається з таким поняттям як відпочинок, а тривала рекреація з ночівлею поза місцем постійного проживання за своєю суттю відповідає туризму.

Відпочинок (дозвілля) – це специфічна діяльність людини, не спрямована на задоволення нагальних потреб; будь-яка діяльність (або бездіяльність), спрямована на відновлення сил людини. Людина відпочиває щодня, у вихідні дні, свята, під час відпустки та тоді, коли досягла пенсійного віку. Відпочинок носить індивідуальний характер і залежить від віку, професійної приналежності, освіти та інших характеристик особистості. Але зміни у ставленні та варіантах проведення відпочинку відбуваються і на рівні суспільства в цілому, що залежить від стадії його розвитку, традицій, моди.

Складність такого явища, як туризм, характеризується наявністю великої кількості визначень, які постійно еволюціонують. Відповідно в науковій літературі склалися різні підходи до визначення туризму: юридичний, статистичний, економічний, соціальний, галузевий. У зв'язку з цим необхідно виявити основні складові ознаки цього поняття:

1. Тривалість туристської поїздки.

На відміну від подорожей, туризм – це переміщення людей у досить короткі проміжки часу. Тривалі подорожі відбуваються лише одиницями індивідуумів. Туризм же – масове явище ХХ століття, що одержало свій

розвиток у чинність сформованої в розвиненому суспільстві політико-економічної ситуації. За статистикою, найбільшу частку займає туризм вихідного дня (2-3 дні), далі йдуть нетривалі туристські поїздки (6-7 днів), значно меншу частку займають 12-денні тури. Всі інші, триваліші, туристські поїздки випадають зі статистики через незначимість своєї питомої ваги в загальній масі. Взагалі можна визначити тривалість туристської поїздки від 24 годин до 6 місяців.

2. Важливою категорію визначення також є місце постійного проживання (місце проживання) і місце тимчасового відвідування. Туризм передбачає виїзд людей з місця свого постійного проживання в іншу місцевість в своїй країні або іншу країну. Переміщення в межах місцевості постійного проживання, наприклад, щоденні поїздки на роботу, не можуть бути віднесені до туризму. У країні, де є правовий інститут прописки, це – місце прописки, яке реєструється відповідними службами державної влади, що регулює міграцію населення.

Місце тимчасового відвідування. Турист повинен обов'язково відвідати іншу країну або місцевість у своїй країні, відмінну від місця свого постійного проживання і обов'язково вибути з цього місця.

3. Найважливішою категорією є мета туризму. Головні цілі туризму: відпочинок, розваги, оздоровлення, лікування, пізнання, освіта, заняття спортом, професійно-ділові цілі, релігійні цілі.

4. Відстань. Важливим для визначення критеріїв туризму є відстань, на яку повинен від'їхати подорожуючий від свого звичайного місця проживання. Вона повинна бути адекватною, для того щоб цей індивідуум взяв ночівлю. Ночівля – головна ознака туризму й критерій віднесення мандрівника до категорії туристів.

5. Заборона заробляти гроші у відвідуваному місці. Турист не має права заробляти гроші в місці свого тимчасового відвідування з місцевого джерела. Це положення не обмежує можливості туристів одержувати гроші з інших джерел, що не належать по економічних й адміністративних показниках,

місць. Це дуже важлива ознака, відповідно до якої туристами є всі відрядні й ділові особи.

З урахуванням вище наведених ознак, **туризм** визначається як тимчасовий виїзд людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

В цілому рекреація виконує ряд важливих функцій, які поділяються на 4 основні групи:

- 1) медико-біологічна;
- 2) соціально-культурна;
- 3) економічна;
- 4) виховна.

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні. Оздоровлення – один із шляхів вирішення проблеми виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні або духовні потреби – це потреби пізнання в найширшому його аспекті: пізнання навколишнього світу й свого місця в ньому, пізнання змісту й призначення свого існування. Рекреаційна діяльність відкриває широкі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу. На сьогодні часто спостерігається поєднання пізнавальних і розважальних функцій рекреації, наприклад, функціонування пізнавально-розважальних центрів.

Серед економічних функцій рекреації варто виділити декілька основних:

1. Головне місце посідає просте й розширене відтворення робочої

сили. Завдяки рекреації підвищується здатність людини до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону.

2. З економічної точки зору важлива роль рекреації як нової форми споживчого попиту на специфічні товари й послуги. Розвиток рекреації сприяє формуванню цілої сфери господарської діяльності, що розширює асортимент продукції, як традиційних галузей промисловості так і сільського господарства. Наприклад, виробництво туристського спорядження, одягу, готельної меблі і встаткування, товарів туристського попиту (карти, буклети, парасолі, листівки, окуляри тощо), розвиток сувенірної промисловості.

3. Завдяки розвитку рекреації відбувається прискорений розвиток господарської структури певного регіону країни, збільшення надходжень до бюджету.

4. Розвиток рекреації веде до розширення сфери застосування праці, тобто збільшенню зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування у галузях, пов'язаних з рекреацією прямо й побічно. Роль економічної функції рекреації постійно зростає.

Рекреація є важливим засобом виховання. Туризм у багатьох країнах, як правило, із самого початку свого зародження був пов'язаний з патріотичним рухом, з вихованням у населення любові до батьківщини на основі знайомства із природою, історичним минулим. Велика роль туризму полягає й в інтернаціональному вихованні, толерантному ставленні народів один до одного, в зміцненні міжнародних зв'язків, сприяє зближенню націй.

Час є необхідною умовою зайняття рекреаційною діяльністю. Весь фонд часу людини розподіляється на робочий та позаробочий. В свою чергу позаробочий час складається із чотирьох різних функціональних груп: 1) час для поїздки на місце роботи; 2) час для задоволення природних потреб; 3) час для домашньої праці й побутових потреб; 4) час для фізичного, інтелектуального розвитку й відпочинку. Ця частина позаробочого часу по

суті являє собою вільний час (рис. 1.1).

Вільний час є головною умовою здійснення рекреаційної діяльності. Вільний час – динамічна категорія, що вміщує риси певної епохи, соціальної групи; вільний час змінюється як за обсягом, так і за змістом. На сьогодні частка вільного часу складає у середньому 18-20 %. За циклічністю розрізняють щоденний (40 %), щотижневий (вихідні дні наприкінці робочого тижня – 35 %), щорічний (відпустка – 8 %) і пенсійний вільний час (13 %) та перерви в роботі (4 %).

Структура використання позаробочого часу мінлива. У суспільстві розвиваються два паралельних, але протилежно спрямованих процеси. Так, простежується стійка тенденція зменшення витрат позаробочого часу на домашню працю за рахунок розвитку сфери обслуговування і громадського харчування, широке застосування побутової техніки, а це в свою чергу, призводить до того, що більше часу залишається на відпочинок.

Зворотний процес можна спостерігати у зв'язку з підвищенням інтенсивності праці. Високий ритм роботи, величезний обсяг інформації, автоматизація і комп'ютеризація праці, необхідність постійного підвищення кваліфікації викликає у робітників надмірну втому, відчуження по відношенню до виконуваної роботи, а часто й стрес. Вочевидь, що працюючим стає необхідна більша кількість часу на відновлення психофізіологічного і інтелектуального стану.

Крім того, на використання вільного часу значний вплив має так званий процес трансформації суспільної свідомості. Даний процес західноєвропейські дослідники назвали переходом від «суспільства робочого часу до суспільства вільного часу», який проявляється у зміні теоретичної концепції вільного часу та змін в системі духовних цінностей.

Історично розрізняють три фази розвитку концепції вільного часу:

- у 50-ті роки ХХ ст. домінувала орієнтація на використання вільного часу як засобу відновлення фізичних і духовних сил виключно з метою продовження плідної праці;

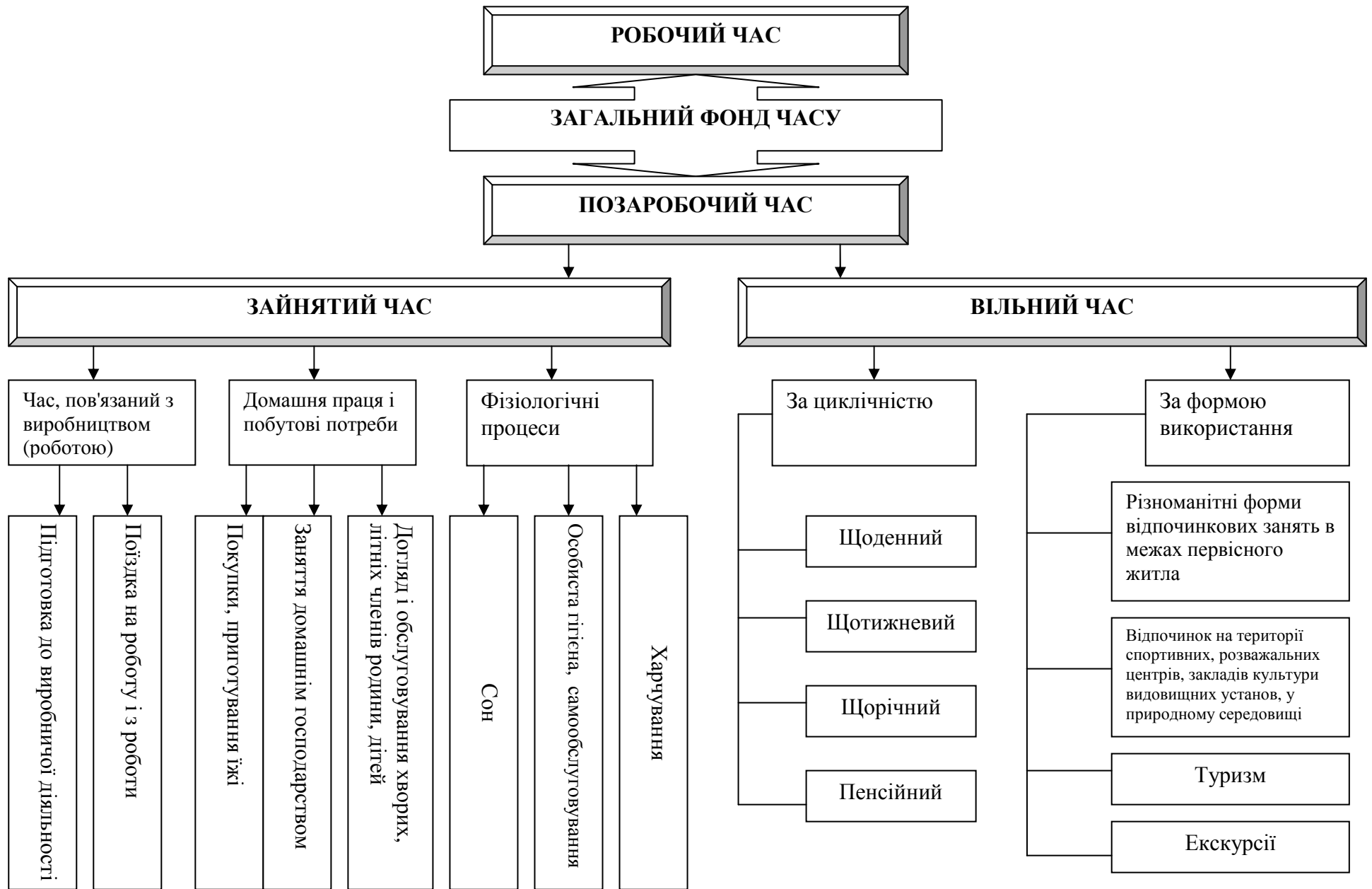

Рис. 1.1. – Структура загального фонду часу.

- у 60-70-ті роки ХХ ст. вільний час використовується на споживання матеріальних благ, які забезпечуються зростаючим добробутом суспільства (придбання товарів, нерухомості, предметів розкоші);

- починаючи з 80-90 – х років ХХ ст. явною стає тенденція до гедонізації (від грец. hedone – задоволення) вільного часу – отримання задоволення, фізичне й емоційне розвантаження, зміна оточуючого середовища і діяльності визначають основний сенс проведення вільного часу. Тобто споживання благ цивілізації не заради необхідності і не як самоціль, а заради насолоди життям. Суспільство так само продовжує більше споживати, але тапер це в меншому ступені стосується матеріальних благ і більше орієнтовано на отримання вражень, пізнання.

Зміни в системі духовних цінностей особистості можна охарактеризувати такими рисами:

- орієнтація на насолоду життям: життя повинно приносити задоволення, відпочинок – це можливість для самореалізації особистості, а робота – необхідний засіб підтримання високого рівня життя. Гедонізм передбачає зростання попиту на враження і зміну вражень, причому найбільшу значимість має процес, а не об'єкт отримання задоволення.

- екстраверсія – поворот до альтернативної культури, звернення до зовнішнього світу, відкритість суспільства по відношенню до альтернативних культур, спілкування, нові соціальні контакти і знайомства.

- екологізація мислення – усвідомлення вразливості оточуючого природного середовища та його єдності з людським суспільством. Усвідомлення вичерпності природних ресурсів, негативного впливу розвитку промисловості і урбанізації на всі складові оточуючого середовища спонукає людство до обмеження і раціоналізації використання всіх видів ресурсів, застосування нових «м'яких» технологій.

В контексті розвитку психології вільного часу і зміни в системі духовних цінностей особистості змінилося місце і роль рекреації в структурі

потреб суспільства – рекреація стала нагальною потребою всіх членів суспільства. Відповідно змінився і характер цих потреб – від примітивних до більш піднесених, від простого відновлення сил – до способів реалізації людиною своїх індивідуальних емоційних і інтелектуальних потреб. У зв'язку з чим в усьому світі спостерігається стрімке урізноманітнення видів рекреаційних занять релаксаційного, освітнього, інтелектуального, екстремального, активного, екологічного характеру.

Рекреаційна територія (акваторія) – складова земельного фонду (водного простору), що використовується в туризмі, лікуванні й відпочинку. Виділяють такі функціональні типи рекреаційних територій: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний. В Україні всі території, які резервуються для рекреаційних потреб залежно від власника земельної ділянки, підрозділяються на приватні й державні; по використанню для оздоровлення населення на місцевості національного, обласного (регіонального), районного значення. За призначенням розрізняють дві групи рекреаційних територій: короткочасної й тривалої рекреації. У межах територій тривалої рекреації виділяють рекреаційні території: урбанізовані на базі курортних населених пунктів або курортних агломерацій (Велика Ялта, Алушта, Славське); міжселенні території (Національні природні парки), проміжні (ареали відпочинку, сільські місцевості, дачні селища). Місцями короткочасної рекреації є лісопарки, гідропарки, лугопарки, приміські ліси. Відповідно до часового фактора виділяють постійні, сезонні й тимчасові рекреаційні території.

З поняттям рекреаційна територія тісно пов'язані такі поняття, як рекреаційне освоєння й рекреаційна освоєність. **Рекреаційне освоєння** – це багатобічний процес пристосування території для тих або інших видів рекреаційних занять і їхніх комбінацій. **Рекреаційна освоєність території** – це досягнутий рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці; стан розвитку рекреаційної функції на певній території (акваторії) за певний період. Характеризується насиченістю

території елементами рекреаційної інфраструктури, рекреаційним навантаженням, ступенем розвитку рекреаційного господарства. Рекреаційне освоєння території є наслідком процесу рекреаційного освоєння території, акваторії або іншого середовища, ступінь якого характеризується відносними (порівняно з іншими територіями) і абсолютними (показники насиченості певної території об'єктами рекреаційного господарства) даними. Рекреаційне освоєння території вкрай нерівномірне через відмінності ресурсно-рекреаційної бази й попиту на рекреаційні послуги.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які фактори обумовили виникнення рекреаційної географії як самостійної науки ?
2. Охарактеризуйте зв'язки рекреаційної географії з іншими науками. Накресліть схему, що визначає місце рекреаційної географії в системі наук.
3. Визначте об'єкт і предмет рекреаційної географії.
4. Охарактеризуйте чотири основних напрямки досліджень рекреаційної географії.
5. Перелічіть основні напрямки рекреаційно-географічних досліджень в Україні.
6. Дайте оцінку співвідношенню рекреалогії та рекреаційної географії.
7. Дайте визначення поняття «рекреація» та назвіть її основні форми.
8. Опишіть структуру і сутність основних функцій рекреації.
9. Охарактеризуйте вільний час як історичну категорію, і наслідки зміни його обсягу і використання для розвитку рекреаційної діяльності. Наведіть приклади рекреаційних занять, які з'явилися завдяки зміні концепції і психології вільного часу.
10. Назвіть основні методи рекреаційно-географічних досліджень.

РОЗДІЛ 2 РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

2.1 Рекреаційні потреби і рекреаційна діяльність

Розвиток рекреаційної діяльності на всіх рівнях визначають рекреаційні потреби, принаймні вони впливають на два її основні аспекти: просторово-часову динаміку і територіальну організацію. У загальному виді **рекреаційні потреби** можна визначити як вимоги до умов відновлення сил людини. Рекреаційні потреби зокрема, як і потреби людини в цілому, є продуктом історії. Формування рекреаційних потреб відбувається під впливом комплексу факторів, які можна погрупувати наступним чином:

- соціально-економічні фактори – рівень матеріального статку масового споживача, рівень цін на рекреаційні товари та послуги, наявність вільного часу, доступність інформації (реклама) про рекреаційні об'єкти і послуги;

- демографічні – вік, стать, сімейний стан, освіта, професія, приналежність до певної соціальної групи, регіон основного проживання та тип місцевості проживання (міська або сільська);

- особистісно-поведінкові фактори – індивідуальні особливості індивіда, стиль життя, інтереси, система духовних цінностей, мотивація рекреаційної діяльності, стан здоров'я;

- фактори культурного і суспільно-психологічного характеру – пріоритети в системі духовних цінностей суспільства в цілому, його окремих груп, досягнутий рівень психології споживання, вплив моди у виборі видів рекреаційних занять, існуючі традиції проведення відпочинку;

- ресурсно-екологічні фактори – масштаби і забезпеченість території різними видами рекреаційних ресурсів, екологічний стан навколишнього природного середовища;

- політичні фактори – безпека рекреаційних регіонів і об'єктів, відсутність збройних конфліктів, тероризму, піратства, дотримання міжнародних норм і правил щодо прав і свобод людини.

Рекреаційні потреби проявляються на трьох рівнях організації людей:

1. Суспільні потреби, які визначаються як потреби всього суспільства у відновленні фізичних і психологічних сил, а також всебічному розвитку всіх його членів; потреби в розширеному відтворенні соціально-трудового й соціально-культурного потенціалу суспільства.

2. Групові рекреаційні потреби відбивають зміст потреб певних соціальних груп населення.

3. Індивідуальні рекреаційні потреби визначаються як потреби у відновленні фізичних і духовних сил людини в її фізичному, інтелектуальному й духовному вдосконаленні. Вони вміщують в собі безліч рекреаційних занять, які задовольняють ці потреби: зміна звичного оточення, відновлення здоров'я, зняття втоми, пізнання навколишнього світу, подолання перешкод, задоволення естетичних потреб, духовне збагачення, біг від повсякденності тощо.

Індивідуальні рекреаційні потреби постійно розвиваються і впливають на структуру й своєрідність рекреаційних потреб соціальної групи, до якої належать індивіди, а діяльність соціальних груп сприяє формуванню суспільних рекреаційних потреб. Однак такий вплив індивідуальних і групових рекреаційних потреб на суспільні рекреаційні потреби є вторинним. Провідним й визначальним виявляється зворотний вплив. Відносини суспільних, групових і індивідуальних рекреаційних потреб є діалектичними, тобто такими, у яких складові їх елементи взаємо впливають один на одного при провідній ролі суспільних потреб.

Рекреаційні потреби реалізуються в певних видах рекреаційної діяльності.

Рекреаційна діяльність – діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; це система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і

характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

2.2 Цикли рекреаційної діяльності

Види рекреаційної діяльності мають певну кількість способів реалізації, які мають назву елементарні рекреаційні заняття. **Елементарні рекреаційні заняття (ЕРЗ)** – внутрішньо цілісна, однорідна, не роздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність. Елементарні рекреаційні заняття є основою для конструювання циклів рекреаційних занять. За даними закордонних соціологів, число елементарних рекреаційних занять подвоюється кожні 10 років, до початку XXI століття їх налічувалося вже більше 100 тис. видів. Очевидно, що оперування такою базою вимагає застосування типізації ЕРЗ і зведення їх у більш загальні групи – типи рекреаційної діяльності. **Тип рекреаційної діяльності** – однорідне угруповання елементарних рекреаційних занять, кожне з яких взаємозамінне й альтернативне для всіх інших елементарних рекреаційних занять даної групи. Інакше кажучи, до одного типу рекреаційної діяльності будуть належати взаємозамінні елементарні рекреаційні заняття. Так, за типологією рекреаційні заняття можна розділити на дві групи:

1. Група відновлення:

- рекреаційно – лікувальні, які являють собою систему занять жорстко обумовлених методами санаторно-курортного лікування – бальнеолікування, грязелікування, кліматолікування тощо;
- рекреаційно – оздоровчі, коло яких набагато ширше, різноманітніше і практично не обмежується: прогулянки, купання, сонячні ванни й тощо.

2. Група розвитку:

- Рекреаційно – спортивні, спрямовані на розвиток фізичних сил людини – заняття всіма видами спорту;

- Рекреаційно – пізнавальні покликані духовно розвивати людину – екскурсії, відвідання музеїв, театрів, кіноконцертних залів.

Вся розмаїтість елементарних рекреаційних занять у розгорнутій класифікації представлена 67 типами рекреаційної діяльності (Додаток А).

Кожне з ЕРЗ може бути віднесене до класу лідируючих або «провідних», залежно від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. На цій підставі виділяються:

- *цільові ЕРЗ*, що стали головним мотивом рекреаційної діяльності;
- *додаткові ЕРЗ*, що не реалізують основну мету рекреації, але урізноманітнюють цикл рекреаційних занять, поживляють його;
- *супутні ЕРЗ*, що не дають специфічного рекреаційного ефекту, але необхідні за фізіологічними та технологічними обмеженнями.

Наприклад, екскурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, додатковими – для оздоровчої й супутніми – для лікувальної.

ЕРЗ перебувають у певній взаємозалежності в рамках певних типів і циклів рекреаційної діяльності. Із цих позицій їх характеризують: *взаємозамінність* (альтернативність) – можливість без видимого збитку для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше. Ця характеристика виявляється дуже важливою у практиці організації рекреаційної діяльності: коли можливостей для здійснення якого-небудь ЕРЗ може не бути, необхідно компенсувати цей недолік пропозицією рекреантові іншого, схожого за змістом ЕРЗ. Наприклад, у не грибний період можна запропонувати збирання ягід, лікарських трав, горіхів; *взаємозумовленість* – це послідовність ЕРЗ із фіксацією їхньої тривалості й інтенсивності в циклі рекреаційних занять, і приводить до виникнення поняття режим рекреаційної діяльності; *протипоказанність* – несумісність деяких ЕРЗ між собою на даному відрізку часу; *атрактивність* – індивідуальна або групова привабливість рекреаційних занять і їх сполучень.

Особливістю організації рекреаційної діяльності є те, що в ході її

здійснення види занять комбінуються між собою. Стійка комбінація повторюваних рекреаційних занять за певний відрізок часу одержала назву циклу рекреаційної діяльності.

Цикл рекреаційної діяльності (ЦРД) – взаємопов’язане і взаємообумовлене сполучення типів рекреаційної діяльності, яке виникає на основі ведучого мотиву рекреаційної діяльності; – програма відпочинку, яка дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації і вимоги рекреантів в конкретних умовах.

Знання циклів рекреаційної діяльності допомагає організаторам відпочинку повніше задовольняти рекреаційні потреби, раціонально організовувати рекреаційну діяльність і відповідно одержувати найбільші прибутки від реалізації правильно розроблених рекреаційних послуг.

Кожна людина самостійно несвідомо конструює ЦРД, виходячи з власних уявлень про корисність і атрактивність рекреаційної діяльності, звичок, моди, цін, грошових доходів і інших факторів. Найчастіше самостійно організована діяльність слабо відповідає рекреаційним потребам. ЦРД повинен задовольняти двом фундаментальним вимогам: рекреаційна корисність й індивідуальна привабливість.

Таким чином, ЦРД становлять системну структуру, що адекватно відбиває властивості й відносини як суб'єкта, так і об'єкта рекреації. З їхньою допомогою можна врахувати рекреаційні потреби й сформулювати вимоги до умов їхньої реалізації, визначити технологію обслуговування. Приклад конструювання циклу рекреаційної діяльності наведений на рис. 2.1.

Усього за допомогою оптимізації отримано 17 різних ЦРД:

χ_1 – водний;

χ_2 – альпійський;

χ_3 – альпіністський;

χ_4 – активно-оздоровчий;

χ_5 – комерційно-діловий;

- χ₆ – лікувально-курортний;
- χ₇ – культурно-історичний (екскурсійний);
- χ₈ – мисливсько-рибальський;
- χ₉ – паломницький;
- χ₁₀ – приморський;
- χ₁₁ – пригодницький;
- χ₁₂ – розважальний;
- χ₁₃ – спортивний;
- χ₁₄ – фестивально-конгресний;
- χ₁₅ – екологічний;
- χ₁₆ – екзотичний;
- χ₁₇ – етнографічний.

Виділяють добові, відпускні, життєві цикли рекреаційної діяльності, цикли, характерні для певних вікових і соціальних груп. Добовий цикл рекреаційної діяльності, як певне сполучення елементарних рекреаційних занять, які здійснюються протягом невеликих відрізків часу, може бути розглянутий як первинний осередок. Добові цикли рекреаційної діяльності здебільшого багаторазово повторюватися протягом певного тривалого відрізка часу для однієї людини. Найбільш придатними для щоденного відпочинку є такі рекреаційні заняття: прогулянковий відпочинок, водні процедури, фізичні вправи, читання, перегляд телепрограм, самоосвіта; для щотижневого відпочинку – рухливі заняття на воді, спортивний туризм, спортивні ігри й вправи, екскурсійний, рибальсько-мисливський, розважальний цикл; для відпустки – активно-оздоровчий, спортивний, курортний, культурно-історичний.

При конструюванні ЦРД ураховується наступне:

1. Кожний тип рекреаційної діяльності утворюється шляхом чередування кількох різних циклів рекреаційної діяльності;
2. Специфіка циклів формується на основі рекреаційних потреб;

3. Визначаються основні і додаткові (за вибором рекреанта) типи рекреаційної діяльності. Для різних типів рекреаційної діяльності одній й ті ж самі рекреаційні заняття можуть бути цільовими додатковими та супутніми.

4. Враховуються основні характеристики рекреаційних занять – взаємодоповнюваність, взаємозамінність, протипоказаність, атрактивність.

5. Приналежність елементарних рекреаційних занять до різних типів рекреаційної діяльності не є суворо фіксованою. Кожен з типів рекреаційної діяльності при конструюванні циклів може доповнюватися ЕРЗ з інших груп.

Таким чином, рекреаційна діяльність полягає у виборі елементарних рекреаційних занять, з яких формуються типи рекреаційної діяльності, а далі з них складають цикли рекреаційної діяльності (програму відпочинку). Така процедура формування ЦРД дозволяє рекомендувати рекреантові оптимальні сполучення типів рекреаційної діяльності і відповідних ним занять. ЦРД виступають структурною композицією рекреаційної діяльності, мають внутрішню цілісність і цільову орієнтацію. Враховують як групові, так і індивідуальні потреби рекреантів.

У цілому для сучасного етапу розвитку рекреаційної діяльності необхідно відзначити кілька тенденцій, що відбивають зміну в структурі рекреаційних потреб:

1. У рекреаційній діяльності беруть участь всі верстви населення, незалежно від віку, доходів, статі й ін. характеристик.

2. Скорочення тривалості відпускнуго періоду при одночасному збільшенні частоти виїздів на відпочинок.

3. Щорічне зростання кількості і видів нових рекреаційних занять: екологічний туризм, СПА, екстрим і ін. і відповідне залучення нових видів рекреаційних ресурсів.

4. Зростання значення відпочинкових, спортивних і оздоровчих занять.

5. Відносне зниження долі лікувальних занять.

2.3 Класифікація рекреаційної діяльності

В науковій літературі висвітлені численні різноманітні класифікації і групування рекреаційної діяльності. Їх сутність полягає у виділенні окремих форм і видів рекреації за різними напрямками. Проведення класифікації дозволяє на науковій основі вирішувати ряд проблем розвитку й територіальної організації рекреаційного господарства, визначати попит на окремі види рекреаційних послуг. З огляду на складність і багатоаспектність рекреаційної діяльності загальноприйнятої класифікації рекреаційної діяльності на основі єдиного підходу не розроблено. Найбільш розповсюдженими признаками, за якими проводиться класифікація рекреаційної діяльності є такі: територіальна ознака, тривалість, правовий статус, мета (ціль, мотивація) рекреаційної діяльності, сезонність, спосіб пересування, вік, кількість учасників, форма організації, використовувані транспортні засоби. Узагальнена схема класифікації рекреаційної діяльності наведена на рис. 2.2.

За головним мотивом рекреаційна діяльність може бути розподілена на лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну. Останнім часом науковці до наведених вище мотивів рекреаційної діяльності стали додавати розважальний мотив.

Поділ вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний дає змогу структурувати використання вільного часу для рекреаційних цілей і розглядати рекреаційну діяльність за періодичністю, територіальному охопленню, правовому статусу.

Так використання щоденного вільного часу і щоденна рекреаційна діяльність безпосередньо пов'язані з власним помешканням і міським середовищем. Щотижнева рекреаційна діяльність здебільшого здійснюється на приміських рекреаційних об'єктах. Використання щорічного вільного часу територіально практично не обмежується.

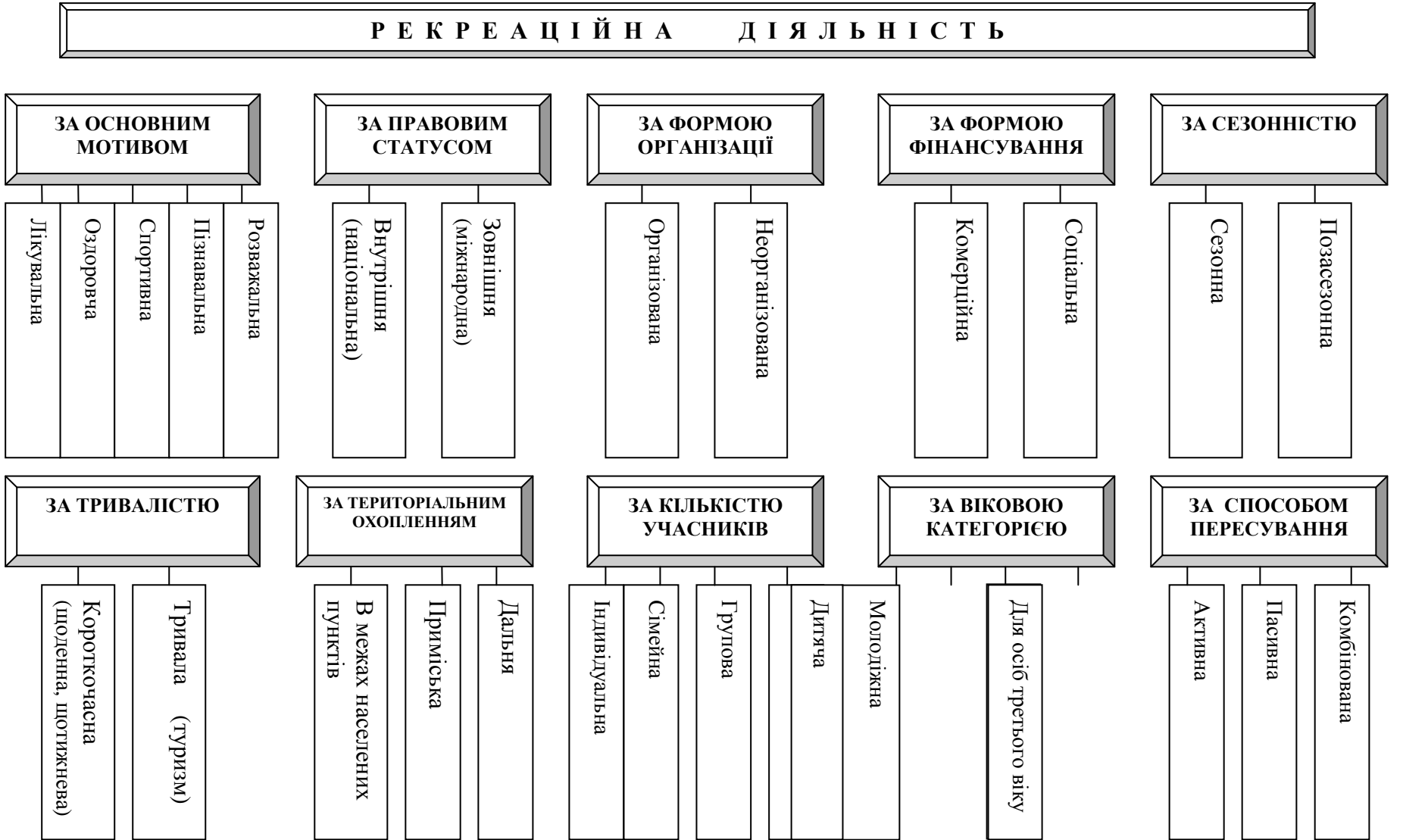

Рис. 2.2. – Класифікація рекреаційної діяльності.

Таким чином в залежності від територіального охоплення рекреаційна діяльність поділяється на:

- рекреацію в межах населених пунктів – міст постійного проживання;
- рекреацію приміську або місцеву;
- рекреацію дальню.

Відповідно в залежності від тривалості, рекреаційна діяльність поділяється на:

- короткочасну (до 1 доби), яка здебільшого відповідає поняттю короткотерміновий відпочинок в межах постійного проживання – щоденна і щотижнева (уїк-енд) рекреаційна діяльність;

- тривалу (понад 1 добу) – яка здебільшого співпадає з поняттям туризм.

Залежно від правового статусу рекреаційна діяльність може бути класифікована на: внутрішню (національна), яка здійснюється рекреантами, мешканцями країни на території власної країни і зовнішню (міжнародну) яка здійснюється рекреантами на території інших країн, які не є місцем їх постійного проживання.

Відпочинок включає численні різноманітні види людської діяльності і проходить в межах постійного проживання людини (власне помешкання, географічне місце постійного проживання – міський парк, центр розваг, аквапарк, клуб, кінотеатр, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми з пляжами тощо), так на спеціалізованих територіях які знаходяться на порозі міста (рекреаційні ліси, лісопарки, гідропарки, лугопарки, центри для певних видів спортивних занять, рекреаційні водойми, екскурсійні об'єкти). Рекреаційну діяльність під час відпочинку можна класифікувати за такими основними групами:

- Діяльність, пов'язана з певними фізичними навантаженнями – (фізична рекреація) – зайняття спортом, фізичною культурою, прогулянки, плавання, купання.

- Любительські заняття – полювання, збір ягід, грибів, садівництво, фотографування, художня творчість, танці та ін.

- Відвідування видовищних установ з метою розваг як активного так і пасивного характеру – кінотеатрів, клубів, цирків, театрів та інших, так званих, установ дозвілля;

- Діяльність, пов'язана з розвитком особистості – читання літератури, перегляд телепередач, отримання додаткової освіти, екскурсійна діяльність;

- Спілкування за інтересами, участь у різного роду масових заходах (свята, рольові ігри, реконструкції).

Багато з перерахованих видів діяльності під час відпочинку проявляються комплексно, у складному взаємозв'язку між собою. Особливо таке поєднання спостерігається під час довготривалого відпочинку з виїздом і ночівлею поза місцем постійного проживання, що за змістом співпадає з поняттям туризм. Класифікувати туризм за цілями дуже складно в зв'язку з його значною диверсифікованістю та існуванням значної кількості видів і підвидів. Дане твердження гарно ілюструє такий вислів: «скільки буде туристів, стільки і буде різних цілей їхньої мандрівки», проте їх узагальнення має значне наукове і практичне значення, оскільки використовується організаторами відпочинку для цілей статистичного обліку, прогнозування попиту, організації програм подорожей, конструювання рекреаційних циклів. В класичній теорії туризму виділяються такі основні цілі: відпочинок і оздоровлення, лікування, пізнання, спортивні, релігійні, професійно-ділові, освітні цілі, гостьові (відвідування родичів і знайомих), інші цілі. В залежності від мети розрізняють відповідні види туризму. Проте віднесення деяких з них до рекреаційної діяльності в її усталеному розумінні викликає ряд суперечностей. Наприклад, здійснення ділових поїздок, виступів на семінарах, конференціях, участь у професійних виставках і ярмарках не ставить за мету відновлення фізичних і духовних сил людини і не здійснюється у вільний час, а навпаки, потребує концентрації

розумової діяльності, прояву високої кваліфікації і ділових навичок, проте не виключає певних видів рекреаційних занять, які зазвичай передбачаються програмою ділових заходів (екскурсії, відвідування видовищних установ). Крім того, участь у такого роду заходах обов'язково веде до підвищення професійного та інтелектуального рівня особистості, що, в свою чергу, виступає однією з ознак рекреаційної діяльності. Слід також зауважити, що при здійсненні ділових поїздок їх учасники користуються всім спектром наявних рекреаційних ресурсів певної території. Аналогічні викладки можна зробити і по відношенню до подорожей, які здійснюються з метою освіти та відвідання родичів і знайомих. Таке положення свідчить про необхідність подальших досліджень в даному напрямку. Грунтуючись на позиції, що туризм є однією з форм рекреації та проведеному узагальненню широкого кола наукових публікацій за даною тематикою в даному підрозділі коротко описані такі види туризму: оздоровчий, лікувальний, пізнавальний, діловий, релігійний, освітній, спортивний, екстремальний, сільський, екологічний. Вибір саме цих видів зумовлений вираженою мотивацією, сформованістю пропозиції і перспективністю розвитку, тому наведений перелік не претендує на вичерпну повноту, а у кожному з видів можливе виділення окремих підвидів і форм туризму.

Найбільш розповсюдженим і масовим видом туризму є **оздоровчий туризм**, основною метою якого є відпочинок, отримання задоволення і розваг. Даний вид туризму становить 70 % світового обсягу туристичного потоку. Він відрізняється поєднанням і насиченістю різноманітних рекреаційних занять, які характерні і для інших видів туризму: купання і сонячні ванни, різного роду оздоровчі і релаксаційні процедури, екскурсії, відвідування масових заходів, закладів культури, екскурсій, спортивні заняття, розважальні (анімаційні) заходи. Традиційно підвищеним попитом користується пляжно-купальний відпочинок як найкращий спосіб зняття нервового і фізичного стомлення, регенерації сил і енергії. Іноді для

позначення цього виду туризму використовується термін «рекреаційний туризм». Даний термін ввійшов в науковий обіг завдяки тому, що в англійській спеціалізованій літературі під рекреацією розуміється сукупність явищ і процесів, пов'язаних з відновленням сил в процесі відпочинку і лікування. Тому англійське словосполучення «Recreation and Tourism» слід сприймати скоріше як «Відпочинок і Туризм», однак в туристській літературі перекладений дослівно вислів «рекреація і туризм» зустрічається доволі часто, що для практики української мови є невиправданим, оскільки, як вже наголошувалося, туризм – складова частина рекреації. Таким чином, використання терміну «рекреаційний туризм» не є професійним, і в традиційному сенсі цих термінів є тавтологією.

Лікувальний туризм – це сукупність явищ і відносин, що виникають під час подорожі і перебування людей, основною мотивацією яких є медичне обстеження, реабілітація організму після перенесеної хвороби, профілактика захворювань, в місцевостях відмінних від їх постійного місця проживання, які мають необхідні для лікування природні, матеріальні і людські ресурси (кваліфікований медичний персонал). Поряд з терміном лікувальний туризм використовуються терміни «лікувально-оздоровчий» і «курортний» туризм.

Зазвичай перебування на курортах проходить в межах спеціалізованих санаторно-курортних закладів. Лікувальному туризму притаманні такі характеристики:

- тривалість перебування. Лікування повинно тривати не менше трьох тижнів поза залежністю від типу курорту і захворювання, оскільки тільки тоді досягається необхідний лікувальний ефект;

- дотримання режиму;

- порівняно висока вартість перебування і лікування;

- вік туристів. Частіше курорти з метою лікування відвідують особи старшого віку і діти.

В останнє десятиліття в світі спостерігається зростання інтересу

туристів до лікувального туризму, в зв'язку зі змінами, які відбуваються на цьому ринку послуг. Традиційні санаторні курорти перестають бути виключно вузькопрофільними лікувальними і реабілітаційними установами і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів.

Сучасна трансформація курортних центрів обумовлена двома обставинами. Перша причина криється в зміні характеру попиту на лікувальні послуги. У моду входить здоровий спосіб життя, у світі зростає число людей, які хочуть підтримувати гарну фізичну форму й мають потребу у відновлювальних антистресових програмах. В основному це люди середнього віку, які дуже обмежені в часі і воліють отримати інтенсивний курс лікувально-оздоровчих процедур за порівняно короткий час. На думку багатьох експертів, споживачі такого типу будуть головними клієнтами санаторно – курортних закладів і гарантією розвитку і процвітання лікувального туризму в XXI столітті.

Друга причина переорієнтації курортів полягає в тому, що скорочується традиційна підтримка курортів, в тому числі й державна. Оздоровниці приречені диверсифікувати власний продукт убік осучаснення. Щоб виходити на нові ринки, освоювати новітні сегменти споживчого ринку і завойовувати нових клієнтів і прихильників. Це виявляється в тому, що, зберігаючи свої первинні лікувальні функції, санаторно-курортні заклади розширюють спектр комплексів різного роду відновлюючих, укріплюючих, оздоровлюючих, детоксикаційних, розслабляючих та інших процедур з використанням наявних сприятливих природних факторів, на основі яких традиційно проводилося санаторно – курортне лікування. Тому більш гнучкішим стають тривалість та режим курсів лікування і оздоровлення.

Пізнавальний туризм. Поряд з усталеним терміном «пізнавальний туризм» як синоніми використовуються терміни «історико-культурний туризм», «екскурсійний туризм», «туризм із метою вивчення культури»,

«культурно-розважальний туризм», «культурно-пізнавальний туризм».

Основним мотивом здійснення пізнавальних подорожей є задоволення зацікавленості, пізнавальних інтересів, підвищення освітнього рівня за різними напрямками. Пізнавальний туризм охоплює всі аспекти подорожі, в якій людина відвідає визначні культурні та природні об'єкти, дізнається про життя, традиції та звичаї іншого народу.

Пізнавальний туризм включає подорожі як суто культурно-пізнавальні з відвіданням історико-культурних центрів, часто розташованих у різних країнах, з метою ознайомлення з культурною спадщиною різних епох і народів, так і культурно-розважальні подорожі, що здійснюються з метою відвідання музеїв, виставок, картинних галерей, театрів та участі у різного роду культурних заходах — театральних і музичних свят, конкурсів, фестивалів, карнавалів, реконструкцій, концертів (подієвий туризм). Сюди ж відносяться і суто розважальні тури, незначні за тривалістю (2-4 дні), вони мають на меті участь туристів у різноманітних святкових програмах — різдв'яних, великодніх, календарних святах і святах великих міст, відвідування тематичних парків тощо.

Крім того, пізнавальний туризм має велику кількість тематичних різновидів, узагальнена класифікація яких наведена на рис. 2.3.

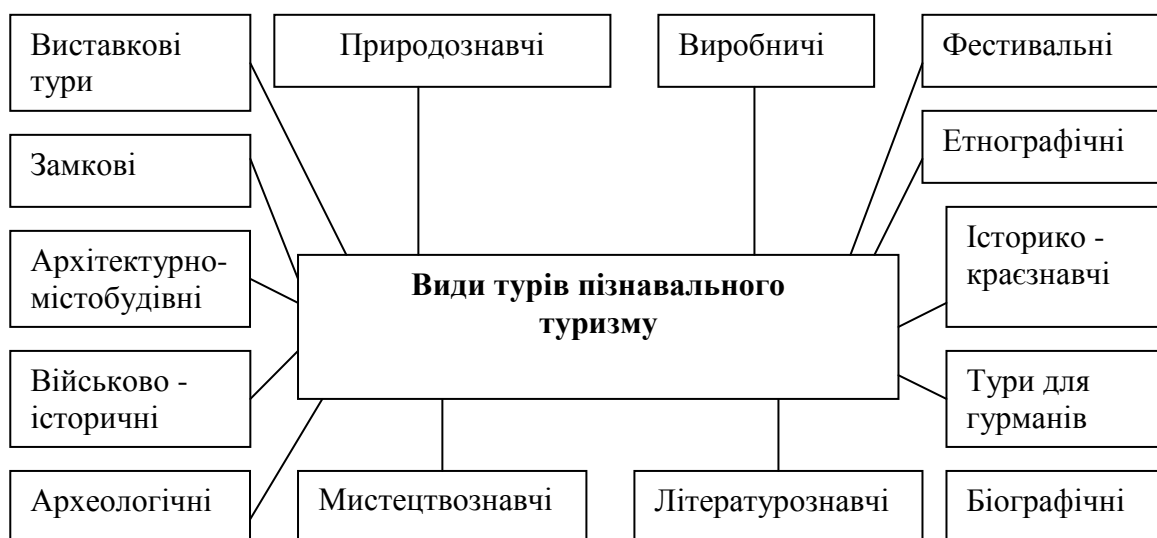

Рис. 2.3. – Види пізнавального туризму.

Основну роль у програмах пізнавального туризму грають екскурсійно-пізнавальні й культурні заходи, спрямовані на вдоволення зацікавленості туристів. Якщо організується історичний тур, то багата екскурсійна програма покликана висвітлити історичний розвиток місцевості на прикладах визначних об'єктів. Культурні заходи – це відвідування театрів, концертів, перегляд п'єс національно-історичного характеру. У програму включається відвідування музеїв побуту, декоративно-прикладного мистецтва, історичних, краєзнавчих музеїв тощо. Дозвілля в турах культурно-пізнавального характеру відіграє додаткову роль і також носить тематичний характер – творчі зустрічі, відвідування ресторанів із дегустацією національних кухонь тощо. Спортивні й курортні цикли, як правило, не плануються.

Діловий туризм. Саме поняття «діловий туризм» або «бізнес – туризм» навіть за міжнародними мірками досить нове. Як про самостійний і високоприбутковий вид туризму про нього заговорили в Європі й США в 70-80-і роки ХХ століття. На українському ринку цей сектор турбізнесу став посправжньому розвиватися лише в 90-х роках. У світі діловий туризм вважається основним сегментом ринку гостинності, однією з найбільш динамічно розвинених, провідних, самостійних і високорентабельних галузей туризму. Діловий туризм дуже багатогранний, але в цілому його можна визначити як корпоративні та індивідуальні ділові поїздки, з метою участі в різного роду професійно-ділових заходах. Завдяки значній диверсифікації в професійній лексиці на позначення складових ділового туризму стали використовувати англійську аббревіатуру «MICE». Аббревіатуру формують перші літери англійських слів: М – Meetings (Зустрічі), І – Incentives (Інсентив, заохочувальні поїздки), С – Congresses (Конгреси), Е – Exhibitions (Виставки).

Інсентив-тури (від англійського слова incentive – стимул) – туристські поїздки, як правило групові, що надаються адміністрацією підприємств, і установ своїм співробітникам з метою мотивації подальшої праці, на

пільгових умовах чи безкоштовно, як премію за високі виробничі показники.

Конгресний туризм – поїздки, пов'язані з участю в з'їздах, конференціях, семінарах, симпозіумах під егідою політичних, економічних, наукових, культурних, релігійних і інших організацій. Учасники цих заходів беруть в них участь, щоб одержати свіжу інформацію, побачитися з колегами, обмінятися з ними думками й досвідом, провести переговори, відволіктися від звичної обстановки й залучитися до культурної програми.

Виставки (торгово-промислові ярмарки, презентації, експозиції) – це один з видів ділових заходів, призначення яких полягає в тому, щоб зібрати разом постачальників товарів, обладнання й послуг однієї галузі. Участь у спеціалізованих виставках є одним з видів просування продукту. Основна мета виставкової діяльності: прямий контакт із покупцями; знаходження нових партнерів, агентів з поширення товарів – експонентів; ознайомлення з поведженням і асортиментами товарів конкурентів; підтримка існуючих контактів; тестування нового продукту, аналіз ринкового сегмента; контакти з пресою; підвищення рівня професіоналізму співробітників.

Релігійний туризм є одним із самих давніх видів туризму і являє собою пересування людей до «святих місць» з метою відвідування храмів і монастирів у дні релігійних свят. Зародження паломництва пов'язане з формуванням у світі основних релігійних течій. Релігійний туризм визначається як вид туризму, при якому основна мотивація подорожі пов'язана з бажанням огляду, знайомства з основними пам'ятниками релігійної культури.

Собори (мечеті, храми, кірхи, синагоги), культові об'єкти, святі місця, релігійні й духовні комплекси, музеї – це туристські об'єкти, які користуються зростаючим попитом. Пам'ятники релігії, історії й культури містять істотний мотив відвідування того або іншого регіону чи міста. Наприклад, у Франції близько 60% пам'ятників, які відвідуються туристами з пізнавальною метою, є релігійними об'єктами і перебувають під охороною держави.

Релігійний туризм має три форми:

- Паломництво – різновид релігійного туризму, чинений віруючими людьми різних конфесій по святих місцях з метою поклоніння святому місцю, храму, іконі, святим мощам, релігійним реліквіям; здійснення релігійного обряду або участі в ньому; духовного вдосконалювання, одержання благодаті, зцілення духовного й фізичного; виконання обітниці, спокути гріха тощо.

- Екскурсійні тури за релігійною тематикою здійснюються, як правило, за один день і становлять інтерес не тільки для віруючих, але й для широкої туристської аудиторії, що подорожує з пізнавальною метою.

- Спеціалізовані тури, у яких поєднуються прочани й екскурсанти. Спеціалізовані тури розраховані як мінімум на три дні з відвідуванням релігійних святинь і архітектурних пам'яток минулого. Іноді для організації таких турів необхідний дозвіл (благословення) представників церкви.

Відомо також світське й політичне паломництво, подієвий туризм на релігійні свята й церемонії, а також звичайний туризм до культових об'єктів з пізнавальною метою, що визначається як культурно-релігійний.

Релігійне паломництво, на відміну від культурно-релігійних, пізнавальних (а часто й розважальних) або культурно-історичних подорожей, має свої цілі, адекватні підвалинам, стовпам, догмам і канонам релігії, традиціям, що зложилися століттями, і несе глибокий духовний зміст здійснення обряду.

Релігійне паломництво як вид особливої діяльності регулюється, насамперед, релігійними, правовими нормами, оскільки за сутністю духовного змісту – це релігійний обряд. Водночас таке паломництво – це й подорож, часто досить далека, під час якої і сам прочанин і організатори паломництва керуються й обов'язково дотримуються правових норм і правил буття, як даної держави, так і міжнародних.

Освітній туризм – туристична подорож, під час якої турист має можливість сполучити відпочинок і освіту. Існує три різновиди цього виду туризму: мовно – освітній, розрахований на клієнтів різноманітних вікових категорій, основною метою яких є вивчення іноземної мови на різних рівнях складності. Такі поїздки індивідуальні і групові терміном на 2 -3 тижні. Спортивно – освітні – передбачає навчання різним видам спорту (грі в гольф, теніс, кінний спорт, серфінг). Під час таких поїздок туристи забезпечуються широким спектром додаткових послуг. Професійне навчання – навчання і підвищення кваліфікації в різних галузях знань.

Спортивний туризм – вид подорожі, який передбачає активні і цілеспрямовані заняття фізичною підготовкою, спортивними вправами, тренуванням. Головне завдання спортивного туризму – забезпечення можливостей для занять обраним видом спорту; не олімпійський вид спорту, внесений в єдину спортивну класифікацію, який включає різноманітні туристсько-фізкультурні заняття і спортивні походи всіх категорій складності, чемпіонати, першості, змагання, комплексні заходи (зльоти), експедиції. Виділяють такі види спортивного туризму: пішохідний, лижний, гірський, водний, велосипедний, автомобільний, мотоциклетний спелеотуризм, вітрильний, кінний. Основна мета спортивного туризму – підвищення туристської майстерності, удосконалення техніки й тактики проходження маршрутів, відпрацювання різноманітних прийомів страховки, освоєння нових видів туристичного спорядження, а також активна пропаганда туризму.

Основними сегментами ринку споживачів є любителі спорту, спортсмени, туристи-похідники. Забезпечення безпеки туристів є однією з головних умов спортивного туризму. Вона забезпечується наймом кваліфікованих інструкторів, раціональним прокладанням траси маршруту, контролем за станом траси і спортивних споруд, роботою контрольно-рятувальних служб, страхуванням туристів.

Екстремальний туризм. В спеціалізованій літературі не так часто зустрічається визначення самого поняття екстремальний туризм, оскільки цей вид подорожей, по-перше, не є масовим; по - друге, передбачає різночитання щодо віднесення в інші категорії туризму, наприклад, спортивного чи розважального; по-третє, визначення екстремальності є суто індивідуальним для кожного споживача в залежності від набутого досвіду, темпераменту та загальних психофізіологічних рис особистості, які впливають на мотивацію вибору подібного типу відпочинку.

Мотивація при виборі екстремального виду туризму, пов'язана з декількома аспектами. По-перше, вона пов'язана зі зміною способу життя людини, яка живе в сучасному постіндустріальному суспільстві, де ритм життя підпорядковується чіткому часу й розкладу, автоматизований до найвищих меж. Людина відчуває повну залежність від контролюючих його машин і механізмів (годинники, мобільні телефони, комп'ютери, факси та ін.). По-друге, в сучасному ритмі життя відчувається недолік міжособистісного людського спілкування; По-третє, даний вид туризму надає можливість випробувати власні сили. Все це призвело до розвитку нового виду туризму, що дозволяє випробувати людину на стійкість, полягаючись тільки на її власні здібності, навички, тренуваність тіла й духу, дружні й командні стосунки в поєднанні з природними факторами. Цей вид туризму виник як відповідь на банальний і пасивний тип відпочинку – готель – пляж – готель.

Основними користувачами екстремального туристського продукту є особи молодого або середнього віку, з середніми або достатньо високими доходами, які мають високий рівень освіти, цілеспрямовані і прагнуть досягти власних цілей в бізнесі та соціальному середовищі. При здійсненні туру прагнуть займатися улюбленим видом спорту, отримати нові враження, фізичні навантаження, досягти єднання з природою, випробувати свої сили.

Екстремальний туризм – це комплекс спеціалізованих видів активного туризму, який передбачає значні (відповідаючи високим категоріям складності)

фізичні і психоемоційні навантаження на подорожуючих і проводяться з використанням різних факторів природного середовища.

Види екстремального туризму:

- Повітряні види екстремального туризму: парашутний спорт, фрістайл, скайсерфінг, В.А.С.Е.-jumping, повітроплавання, балунінг, дельтапланеризм.

- Водні види екстремального туризму: дайвінг, вейкбордінг, водні лижі, віндсерфінг, каякінг, рафтинг.

- Ландшафтні (рельєфні) види екстремального туризму: маунтинбайкінг, спелестологія, Х-Перегони, екстрим-гонки, мультиспорт, альпінізм, гірськолижний туризм, сноубординг.

Сільський туризм. У визначенні сільського туризму можна простежити кілька підходів: 1 – узагальнений – коли сільський туризм розуміють як туризм, при якому туристи під час свого відпочинку ведуть сільський спосіб життя; 2) – територіальний – як туризм, який концентрується на сільських територіях; 3) – сутнісний – коли сільський туризм розглядають як відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях, що передбачає розміщення в сільських хазяїв і заняття всіма доступними видами оздоровчо-пізнавальної діяльності на прилеглих до дворогощподарств територіях з використанням місцевих ресурсів.

На науковій і практичній ниві тривають дискусії про виділення і зміст таких його видів, як «сільський зелений туризм», «агротуризм», «фермерський туризм», «агроекотуризм».

Сьогодні основними мотивами для вибору сільського відпочинку можна визначити такі:

- відсутність коштів для відпочинку на дорогому фешенебельному курорті. Цей мотив є часто переважаючим при виборі даного виду відпочинку;

- стійкий образ відпочинку в сільській місцевості у певної категорії

людей незалежно від статку коштів, наприклад, через стійкі родинні або інші традиції;

- необхідність оздоровлення в даних кліматичних умовах, рекомендованих

лікарем;

- близькість до природного середовища й можливість багато часу проводити на свіжому повітрі в лісі, на озері тощо;

- можливість харчуватися екологічно чистими й дешевими продуктами;

- реальна можливість залучитися до сільськогосподарських робіт «собі на втіху»;

- нагальна потреба в спокійному розміряному житті;

- можливість прилучитися до іншої культури й звичаїв, до участі в місцевих святах і розвагах, до спілкування з людьми іншої суспільної формації.

Виділяють два види організації сільського туризму:

- надання в найм сільських будиночків або кімнат у невеликих сільських готелях або котеджах;

- організація проживання відпочиваючих в сільському будинку безпосередньо в родині.

Другий тип є таким що найбільше відповідає меті сільського туризму – він дозволяє туристам якнайближче долучитися до стилю сільського життя, познайомитися з новими людьми, довідатися про цікаві звичаї, взяти участь у господарських роботах, харчуватися за одним столом з сільськими господарями. Головним організатором сільського туризму залишається селянин, фермер, сільський господар, який в межах свого особистого селянського господарства може організувати різноманітні види рекреаційних занять: активні види спорту, велосипедні маршрути, кінні прогулянки, екскурсії, риболовлю, мисливство, збір ягід і грибів, участь у національних обрядах, побутовій і традиційній сільській діяльності.

Екологічний туризм. Екотуризм являє собою напрямок, що активно розвивається в індустрії туризму і не завжди однаково розуміється в різних країнах, його форми динамічні, тому обмежувати його занадто суворими рамками й одним, єдино вірним, визначенням неможливо. Розвиток цього виду туризму пов'язаний з прийняттям Концепція переходу суспільства до стійкого розвитку, яка була прийнята ще в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро в ході конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку. Екотуризм – це свідоме використання навколишнього середовища на засадах й принципах стійкого розвитку. Визначення стійкого розвитку, згідно з ВТО, звучить у такий спосіб: «Стійкий розвиток туризму повинен задовольняти потреби туристів і приймаючих їх країн за умови збереження й збільшення майбутніх можливостей, що передбачає таке керування ресурсами, при якому економічні, соціальні й естетичні потреби могли б бути задоволені, у той час, як культурна цілісність, важливі екологічні процеси, біорізноманіття й системи життєзабезпечення підтримувалися б і зберігалися». До екологічно безпечних й у багатьох відносинах близьким формами туризму є: м'який, природно-орієнтований, зелений туризм. Всі ці форми туризму й застосовані для їхнього позначення терміни тією чи іншою мірою зобов'язані своїм походженням і розвитком сильного впливу на сучасне суспільство екологічного імперативу. Вони відбивають тенденцію зростаючого інтересу до природи, заснованого на підвищенні рівня екологічної свідомості людей, а також концепціях стійкого й збалансованого розвитку, збереження біологічної розмаїтості.

Наведемо декілька найбільш вживаних визначень цього виду туризму: – спеціалізований вид туризму, заснований на потребі туристів у глибокому пізнанні унікального природного й культурного середовища, що здійснюється на природних, у тому числі природоохоронних територіях, і не порушує цілісності відвідуваних екосистем; це відповідальна подорож у природні території, що сприяє охороні природи й поліпшує добробут

місцевого населення; туризм, що включає подорожі в місця з відносно недоторканою природою з метою одержати знання про природні й культурно-етнографічні особливості даної місцевості, що не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи й природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення.

У західній літературі екотуризм розглядається як нова галузь туризму, що забезпечує мінімальний вплив людини на відвідувані ландшафти. До того ж найбільш ранньою концепцією екологічно безпечного туризму є німецька концепція «м'якого» туризму, використовувана в німецькомовних державах. На відміну від «твердого» туризму, націленого на одержання максимальної вигоди від подорожей, до пріоритету «м'якого» туризму входить не тільки успішний бізнес, але й дбайливе ставлення до природного й соціокультурного середовища регіону, що приймає туристів, яке мінімізує вплив на навколишнє середовище.

Для англomовних країн найбільшою мірою поширилося вузьке, конкретне, прагматичне трактування терміна «екотуризм». В даному випадку під екологічним туризмом розуміється вид подорожей, які здійснюються невеликими групами за маршрутами, прокладеними серед охоронюваних природних ландшафтів, де туристи знайомляться з унікальними об'єктами, явищами й мешканцями природи з метою екологічного виховання й природоохоронної освіти.

Основні принципи екотуристської діяльності:

- екотуризм стимулює й задовольняє бажання спілкуватися з природою шляхом цілеспрямованих подорожей у недоторкані або мало змінені природні території, представлені в усьому світі, як правило, національними й природними парками, заповідниками, заказниками, резерватами, пам'ятниками природи;

- екотуризм відрізняється відносно слабким негативним впливом на

природне середовище, й тому його іноді називають “м'яким туризмом”. Саме через це він став практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах особливо охоронюваних природних територій;

- екотуристська діяльність запобігає негативному впливу на природу й культуру й спонукує організаторів і туристів сприяти охороні природи й соціально-економічному розвитку територій;

- екотуризм – це туризм, що об'єднує відпочинок, розвагу й екологічну освіту для мандрівників і підпорядковується певним правилам поведінки, дотримання яких є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі;

- розвиток екотуризму повинен бути вигідним місцевому населенню й не суперечити його інтересам і соціально-економічному розвитку; отже, припускає, що місцеві співтовариства не тільки працюють як обслуговуючий персонал, але й продовжують жити на охоронюваній території, ведуть звичний спосіб життя, займаються традиційними видами господарювання, які забезпечують режим ощадливого природокористування;

- екотуризм – складова частина індустрії туризму, що виробляє і продає свій продукт, одержуючи від цього прибуток, що надає можливостей для збереження навколишнього природного середовища, а також поліпшує життєвий рівень місцевого населення.

Основними цілями екотуризму є: екологічна освіта, підвищення культури взаємин людини з природою, вироблення етичних норм поведінки в природному середовищі, виховання почуття особистої відповідальності за долю природи та її окремих елементів, а також відновлення духовних і фізичних сил людини, забезпечення повноцінного відпочинку в умовах природного середовища.

Все розмаїття видів екотуризму доцільно розділити на два основні: 1) екотуризм у межах особливо охоронюваних природних територій (акваторій) – розробка й проведення таких турів є класичним напрямком в екотуризмі, а відповідні тури відносяться до екотурів у вузькому значенні даного терміна;

2) екотуризм поза межами особливо охоронюваних природних територій (акваторій).

За формою організації рекреаційна діяльність розподіляється на організовану і неорганізовану. При здійсненні рекреаційної діяльності рекреанти задовольняють свої потреби по-різним. Отримати певний набір послуг рекреант може за посередництвом певних організацій, наприклад, туристичних фірм або без їх участі. Організована рекреаційна діяльність передбачає отримання чітко визначених умовами обслуговування комплексу рекреаційних послуг, надання яких організовано фірмами-посередниками по мірі проходження заздалегідь розробленого маршруту і попередньо оплачується рекреантами. Прикладом організованої рекреаційної діяльності можуть бути – екскурсія, екологічний тур, пізнавальний тур. Неорганізовані рекреанти не зв'язані жодними зобов'язаннями з організаціями посередниками і здійснюють свою діяльність на принципах самодіяльності та самообслуговування. Прикладом неорганізованої рекреаційної діяльності є піший похід, виїзд в приміську рекреаційну зону на пікнік, відвідування цікавих рекреаційних об'єктів і місцевостей.

За кількістю учасників рекреаційна діяльність поділяється на: індивідуальну (від одного до п'яти осіб), сімейну (три – п'ять осіб), групову (10 і більше осіб), масову. Кількість учасників, в першу чергу, залежить від характеру рекреаційної діяльності. Наприклад, індивідуальний характер діяльності притаманний здебільшого лікувальним, діловим, освітнім видам рекреації. Сімейний і груповий – оздоровчим, розважальним, пізнавальним. Прикладом масової рекреаційної діяльності може бути літній пляжно-купальний відпочинок на спеціалізованих рекреаційних територіях – гідропарки, водосховища або щотижнева розважальна діяльність на територіях міських парків культури і відпочинку.

За віковими категоріями розрізняють такі види рекреаційної діяльності: дитяча (до 14 років), молодіжна (15-29 років), осіб середнього

віку (30 – 60 років), рекреаційна діяльність осіб третього віку (60 і більше). Розподіл категорій рекреантів за віком має вирішальне значення з точки зору мотивації рекреаційної діяльності та наявності вільного часу, який необхідний для її здійснення.

Залежно від форм фінансування рекреаційна діяльність може бути:

- комерційна – здійснюється за власні кошти рекреанта;
- соціальна – можливість одержання відпочинку реалізується за рахунок систем соціального страхування, дотацій від держави, суспільних і комерційних структур. Такі заходи вживають з метою забезпечення можливості отримання відпочинку різними верствами населення, які не мають для цього достатніх фінансових засобів. Наприклад, пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можливостями, категорії низькооплачуваних працівників.

Залежно від сезонності рекреаційна діяльність буває: сезонна і позасезонна. Так певні види рекреаційних занять, особливо спортивні, можна здійснювати виключно за наявності відповідних погодно-кліматичних умов, наприклад, купання, прийняття сонячних ван, катання на лижах, а пізнавальні і розважальні види рекреації здебільшого не мають сезонних обмежень.

Залежно від способу пересування рекреаційна діяльність підрозділяється на: активну, пасивну, комбіновану. Активна передбачає використання фізичної сили рекреанта і може бути пішохідна, велосипедна, водна, лижна тощо. Пасивна передбачає використання різних видів транспорту – автомобільна, автобусна, залізнична, авіаційна, річкова, морська. Нерідко для організації рекреації використовують і нетрадиційні способи пересування – підводні човни, криголами, повітряні кулі, тварин. Здебільшого рекреаційна діяльність за способом пересування має комбінований характер.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні фактори, які впливають на формування рекреаційних потреб
2. Охарактеризуйте співвідношення і взаємозалежність індивідуальних, групових і суспільних рекреаційних потреб.
3. Дайте визначення поняттю «рекреаційна діяльність».
4. Дайте визначення поняттю «елементарні рекреаційні заняття». Які їх основні характеристики?
5. Дайте визначення поняттю «тип рекреаційної діяльності». Наведіть декілька прикладів.
6. Дайте визначення поняттю «цикл рекреаційної діяльності». Який практичний сенс має визначення і дотримання циклів рекреаційної діяльності?
7. Побудуйте схему щоденного рекреаційного циклу на власному прикладі.
8. Побудуйте схеми екскурсійно-пізнавального (тривалість 10 діб), спортивного (тривалість 14 діб), активно-оздоровчого (тривалість 7 діб), приморського (тривалість 14 діб) циклів.
9. Які основні тенденції притаманні сучасному етапу розвитку рекреаційної діяльності?
10. Який практичний і науковий зміст має класифікація рекреаційної діяльності? Назвіть основні класифікаційні ознаки рекреаційної діяльності.
11. Як співвідносяться тривалість і територіальний характер рекреаційної діяльності.

РОЗДІЛ 3 РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

3.1 Сутність поняття рекреаційні ресурси та підходи до їх класифікації

Ресурси (від франц. додатковий, допоміжний засіб) – запас, резерв, можливість. 1. Засіб задоволення будь-яких потреб, дефіциту; запас, резерв, яким можна скористатись у разі необхідності. 2. Компоненти зовнішнього середовища, що дозволяють задовольняти або роблять можливим задоволення потреб людини і сприяють досягненню соціальної мети.

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що співіснує значний масив визначень поняття рекреаційні ресурси”. Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох факторів:

1. Рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад.

2. Поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності, і від того здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому.

3. Визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різноякісністю і різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи в якості таких: окремі елементи середовища; геосистеми і їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси і їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси; складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища та ін.

Дискусійним в рекреаційній географії є співвідношення понять “рекреаційні ресурси” та “умови рекреаційної діяльності”. Проте існує об’єктивна необхідність їх розрізнення. Так, Багрова Л. А., Багров М. В. і Преображенський В. С. відносять до рекреаційних ресурсів ті “природні, природно-технічні і соціально економічні геосистеми і їх елементи, котрі при існуючих технічних і матеріальних можливостях можуть бути використані для організації рекреаційного господарства”. Названі автори основну увагу зосереджують на розгалуженні понять “умови рекреаційної діяльності” і “рекреаційні ресурси”. Елементи середовища, на їхню думку, виступають спочатку як умови рекреаційної діяльності. Коли ж будуть визначені їх якість і підраховано їх запаси, то вони перейдуть в категорію ресурсів. Подібної точки зору дотримуються О. О. Бейдик, В. І. Преловський та ряд інших авторів.

Ю. А. Веденін та І. І. Пирожник вважають, що умови рекреаційної діяльності переходять в рекреаційні ресурси в зв'язку з появою рекреаційного попиту, після витрат на їх вивчення, оцінку та підготовку до експлуатації.

Існує і принципово інша думка, згідно з якою, рекреаційними стають ті ресурси або їх групи, які функціонально необхідні для конкретних певних видів відпочинку (лікувально-мінеральні води і грязі, кліматичні, ландшафтні та ін.). До цього переліку не входять природні умови, які не беруть безпосередньої участі в рекреаційному процесі, але справляють на нього позитивний або негативний вплив, тобто вони є умовами рекреаційної діяльності.

Подібну думку розподіляє і М. С. Нудельман, який відносить до рекреаційних ресурсів природні територіальні комплекси, окремі компоненти природного середовища та їх речовинні складові, які мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні і кількісні параметри і складають матеріальну основу для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. Рекреаційні умови він трактує як компоненти і властивості природного середовища, які сприяють рекреаційній діяльності, але не є її матеріальною основою.

Аналогічно розмежовують рекреаційні ресурси і умови рекреаційної діяльності В.А. Шальнев, В. В. Савельєва, Ю. А. Хоменко, А. Н. Чекалін, Я. К. Трушиньш і ряд інших авторів.

Сазикін А. М. розглядає розмежування даних понять з використанням базових географічних термінів «природні ресурси» і «природні умови». Так, природні умови – це елементи географічного середовища, які людина безпосередньо не використовує у виробничій діяльності, але без яких її існування неможливе. Природні ресурси – це ті елементи географічного середовища, які людина безпосередньо використовує в своїй виробничій діяльності. Так, клімат стає не умовою, а ресурсом, коли починає використовуватися в господарській діяльності, наприклад, в сільському господарстві і стає агрокліматичним ресурсом. Аналогічно клімат є лише умовою рекреаційної діяльності, коли мова йде про організацію пізнавальних видів рекреації, а ресурсом, коли мова йде про організацію гірськолижного чи пляжно-купального відпочинку.

Узагальнюючи все викладене, можна зазначити, що умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі. Рекреаційні ресурси навпаки вміщують ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо беруть участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні і якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одні й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і в якості умов, і в якості ресурсів.

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації. Єдиної загально визнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено,

більшість існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

1. Класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід.

2. Класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за використанням, в залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуативний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій за цією тематикою доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше в якості рекреаційних ресурсів розглядаються окремі компоненти географічного середовища, зокрема два їх типи природні і культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

- природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально - економічні;
- природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також присутні наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів (здебільшого це природні ресурси).

Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів в залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. В залежності від цих форм, різні автори пропонують, і в більшості випадків, окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку. Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені.

Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками – це частина рекреаційних ресурсів, яка знаходиться

територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах, і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

В останні роки в роботах багатьох авторів став фігурувати термін “туристсько-рекреаційні ресурси”. До того ж, використовується він в двох різних позиціях. На сьогодні значна частина науковців вважає, що туризм є головною складовою рекреації, і фактично поглинув (як в діяльнісному, так і в ресурсному відношенні) інші її форми. З іншого боку деякі автори, таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів.

Використання другого типу класифікацій, є цікавим, але практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнити ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування. Так, одне й теж саме джерело мінеральних вод, яке знаходиться в курортній місцевості, може використовуватися відпочиваючими на цьому курорті, місцевими жителями, які приїжджають провести вихідні дні на природі курорту, і туристами, які відвідують курорт в рамках екскурсії чи туристської подорожі.

Узагальнюючи вище викладене, можна визначити, що **рекреаційні ресурси** – це об’єкти і явища природного і антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні і якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності. Підходи до класифікації рекреаційних ресурсів та їх відповідні види наведені на схемі на рис. 3.1.

Необхідним для розуміння рекреаційних ресурсів є розгляд нормативно-правової бази стосовно даного питання. Основу законодавчої бази в галузі рекреації в Україні становлять:

- Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (1993);

- Закон України “Про природно-заповідний фонд” (1992);
- Земельний Кодекс України (2002);
- Закон України “Про туризм”(2003);
- Закон України “Про курорти”(2000).

Рис. 3.1. – Класифікації рекреаційних ресурсів.

Так, в Законі України “Про туризм”, туристські ресурси визначаються як пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об’єктів державної, комунальної чи приватної власності.

Напрями освоєння і розвитку туристичних ресурсів України визначаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування відповідно до програм розвитку туризму.

Класифікація та оцінка туристичних ресурсів України, режим їх охорони, порядок використання з обліком гранично допустимих навантажень на об’єкти культурної спадщини та довкілля, порядок збереження цілісності туристичних ресурсів України, заходи для їх відновлення визначаються відповідно до закону.

Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує доступ до них. Обмеження доступу до

туристичних ресурсів визначається їх реальною пропускнуою спроможністю, рівнем припустимого антропогенного навантаження, сезонними та іншими умовами.

Під час містобудівного планування, проектування, розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів містобудування на територіях рекреаційних зон відповідні органи виконавчої влади, власники об'єктів містобудування повинні передбачати максимальну інтеграцію споруджуваних об'єктів до місцевого соціально-економічного, природного та історико-культурного середовища.

Також в Україні прийнято закон “Про курорти”, в якому закріплені визначення «особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси» та «загальнопоширені природні лікувальні ресурси».

Особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси, які рідко (не часто) зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Загальнопоширені природні лікувальні ресурси – ресурси, які зустрічаються в різних районах України і мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Таким чином, на законодавчому рівні в Україні затверджено тільки два види рекреаційних ресурсів: туристські і природно-лікувальні ресурси, незважаючи на багаторазове використання поняття “рекреаційні ресурси” фахівцями в різних частинах природно-ресурсного законодавства, зокрема, в Земельному Кодексі, Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” та Законі України “Про природно-заповідний фонд” у законодавстві його однозначне визначення відсутнє.

Ще одним важливим поняттям яке стосується до теми «Рекреаційні

ресурси», є «рекреаційно-ресурсний потенціал» або його скорочений варіант «рекреаційний потенціал».

Теоретичні аспекти поняття “рекреаційний потенціал” висвітлені в роботах Н. С. Мироненко та І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія та багатьох інших авторів. При цьому, в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність всіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, яка виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень з урахуванням екологічних критеріїв.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території.

3.2 Оцінка рекреаційних ресурсів

До актуальних питань рекреаційної географії належить оцінка рекреаційних ресурсів. Оцінка рекреаційних ресурсів є складним і ще не до кінця вивченим дослідницьким процесом. Складність цього процесу залежить від багатьох факторів – відсутність чітко розроблених і усталених методик, забезпеченість інформацією про якість і кількість ресурсів, розрізнення рівнів оцінювання, проблема переходу від вимірювання властивостей об’єкта до його оцінки, визначення форм виразу оцінок, суб’єктивність оцінок.

В оцінці завжди присутні об’єкт і суб’єкт. Об’єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, та їх територіальні поєднання, а суб’єктом може виступати

рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство в цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів в залежності від того ведеться вона з позицій відпочиваючого або з позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу, такий вибір здебільшого обмежується періодом на вихідні дні чи найближчу відпустку. Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу 10-20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон.

Відпочиваючих при оцінці цікавлять виключно можливості задоволення власних потреб в конкретному місці, в певний сезон, протягом обмеженого часу і набору занять. Організатору відпочинку необхідно враховувати рекреаційні потреби значних груп рекреантів на значних територіях, протягом тривалого періоду, з різноманітним набором рекреаційних занять. Наприклад, відпочиваючого цікавитиме можливість купання і загорання в серпні, тобто він буде цікавитися наявністю водойми і пляжу, а також температурою води і повітря в цьому місяці. Організатору відпочинку необхідно буде враховувати площу водойми, площу пляжу, тривалість сприятливого для купання періоду, а також можливості для організації інших циклів занять.

Під **оцінюванням рекреаційних ресурсів** розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкту відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є

взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер.

Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок. Теорія і практика застосування бальних оцінок у географії розглядалася в ряді робіт. Класичною для географів вважається робота Д. Л. Армада, а для рекреаційної географії – Л. І. Мухіної. Бальні оцінки знаходять все більш широке застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірятися як відносними так і натуральними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдино можливим методом оцінки.

При використанні цього метода засновуються на тім, що оцінка виступає як слідство відношення будь-яких компонентів до людської діяльності, як результат визначення в якій мірі придатний цей компонент для певного виду його освоєння, сприятливості його для когось, чогось, саме тому виникає потреба не в простих вимірюваннях фізичних, хімічних, геометричних або інших величин, а в оцінці результатів вимірювання. Таким чином, кожна оцінка є суб'єктивною у тому розумінні, що відноситься до певного «суб'єкта» оцінки, і в той же час вона об'єктивна у тому випадку, коли спирається на об'єктивні закони зв'язків між блоками оцінювальної системи.

Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:

1. Визначення мети і завдань дослідження.

При проведенні оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають

власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. Відбір показників, які враховуються при оцінці.

Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкту і на їх основі визначити необхідні властивості і показники, за якими ці властивості слід оцінювати. Наприклад, вимоги, які висувають рекреанти до водних акваторій будуть різнитися для різних рекреаційних занять – купання, заняття водними видами спорту, риболовля. На основі цих вимог формується перелік показників. Для купання важливими будуть такі характеристики, як наявність пляжу, площа водного дзеркала, доступність до води, температура і чистота води, глибина біля берегу, характер берегів. Для заняття водними видами спорту – площа акваторії, довжина, глибина водойми. Для рибної ловлі – кількісний і якісний склад рибних ресурсів водойми, доступність до води і ін.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників.

Необхідність окремих оцінок пов'язана з тим, що оцінити рекреаційні ресурси певного об'єкту в цілому не можливо, не оцінивши окремі їх складові. Компонентні оцінки дозволяють виявити відносний вплив того чи іншого компонента, що є досить важливим при розробці і виконанні оптимізаційних заходів, так як підвищити загальний ресурсно-рекреаційний рейтинг території можливо лише шляхом впливу на окремі властивості рекреаційних ресурсів.

Потреба ж в загальних оцінках виникає внаслідок того, що придатність того чи іншого об'єкта виявляється сукупністю декількох властивостей, і виразити оцінку цієї сукупності вірніше над усе за допомогою загального інтегрального показника. Але оскільки загальні оцінки не розкривають оцінок окремих компонентів, їх необхідно приводити в ряді оціночних таблиць, представлених по кожному з підблоків і блоків рекреаційних ресурсів.

Слід зауважити, що саме цей етап становить сутність оцінювання. Шкалу вимірів неможливо ототожнювати зі шкалою оцінювання і механічно переводити одиниці вимірів в оціночні категорії, крім того оцінка одного і

того ж самого показника може бути різною в залежності від суб'єкта оцінки. Інакше кажучи, конкретний вимір показника завжди однозначний, а його оцінка може бути багатозначною. Наприклад, шкала вимірів крутизни схилів (в градусах) буде лінійною і показуватиме поступову зміну значення цього показника, а шкала оцінок повинна показати, на яких рубежах відбувається перехід однієї якості схилу до іншої, від найвищого до нижчого і далі несприятливого і взагалі непридатного. При цьому шкала оцінок, для організації зимових лижних видів спорту і для організації категорійних піших подорожей буде різною.

Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, встановленню інтервалів між ними і розбивки по цих інтервалах шкали вимірювань. Як зазначає Мухіна Л.І., для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3 і 4-х бальні (трьох – і чотирьохступінні) шкали, іноді і більше. Використання саме таких шкал в оцінці обумовлюється також амплітудою значення показників, можливостями точності вимірювання, заданою детальністю дослідження.

При визначенні інтервалів оціночних шкал в кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні і нерівні інтервали.

4. Отримання часткових оцінок.

Отримання часткових оцінок зводиться до переводу по розробленим оціночним шкалам виміряних показників в оцінки.

5. Отримання загальних інтегральних оцінок.

При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше всього використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу, об'єкта обраній меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження. При

більш складних зв'язках суб'єкта і об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування.

Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників.

Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки типу: слабкий-середній-потужний, високий-середній-низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний-посередній-високий; цифрові – категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги.

6. Аналіз отриманих результатів.

В рекреаційній географії склались такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психолого-естетичний.

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільшим чином впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого виступає рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння.

Поява психолого-естетичного типу оцінки викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до територій, які мають найбільшу естетичну цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшості залежить від стану суб'єкта, його приналежності до певних вікових,

соціальних, етнічних груп, від конкретного психо-емоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

При вище описаних типах рекреаційної оцінки береться до уваги тільки рекреаційна цінність природних і історико-культурних комплексів різного призначення і не враховуються народногосподарські результати їх експлуатації, які є базою економічного обґрунтування капітальних вкладень у відтворення, охорону і оптимізацію використання рекреаційних ресурсів. Для цього використовують економічні оцінки рекреаційних ресурсів. Завдання такої оцінки – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Для цього треба визначити економічні параметри "продукції" цієї галузі, які можна сформулювати таким чином:

1. Рекреація відноситься до сфери послуг. Тому, як і в інших галузях невиробничої сфери, економічний ефект від рекреаційної діяльності виявляється, з одного боку, в результативності функціонування установ лікування, відпочинку і туризму, а з іншого – на рівні народного господарства країни – в підвищенні продуктивності праці, зростанні сукупного суспільного продукту тощо. Тому можливі два основних види оцінки: галузева (з позиції рекреаційної галузі) і народногосподарська (з позиції суспільства загалом). Галузева оцінка будується на зіставленні витрат і прибутків галузі, а народногосподарська – суспільних витрат і виграшів суспільства внаслідок використання рекреаційних ресурсів. Ці два види оцінок можуть з успіхом доповнювати одна одну.

2. Рекреація знаходиться на стику природного середовища, економіки і соціальної сфери. Очевидно, що при визначенні ефекту від використання рекреаційних ресурсів, поряд з суто економічними, повинні враховуватись природно-охоронні і соціальні чинники. Останні виявляються на рівні відтворення продуктивних сил і полягають в зниженні захворюваності,

збільшенні працездатності віку, зростанні загальноосвітнього і культурного рівня населення, його фізичному розвитку, підвищенні рівня життя населення.

3. Економічні параметри "продукції" рекреаційної діяльності, а отже, і економічна оцінка рекреаційних ресурсів тісно пов'язані з видом ресурсу, його якістю, місцезрешташуванням відносно районів попиту, технологією використання, екологічними характеристиками стану рекреаційного середовища. Зв'язок цей може бути виражений системою кількісних і якісних показників.

Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, тому що саме вони є безпосередніми, технологічно обов'язковими для організації рекреаційного господарства на даній території.

Економічна оцінка необхідна для цілей посилення охорони цих ресурсів і створення стимулів для їхнього раціонального використання (через установлення плати за експлуатацію природних багатств). Така оцінка дозволяє визначати ефективність різних заходів, спрямованих на більш повніше й раціональне використання ресурсів. До економічної оцінки прилягає й інвестиційний аспект. Капітальні витрати й природні ресурси використовуються в комплексі. Перехід від одних технологічних способів видобутку й використання природних ресурсів до інших може викликати різні потреби в додаткових капітальних вкладеннях або, навпаки, звільнити від якоїсь частини капітальних витрат. До того ж практично всі природні ресурси допускають альтернативне використання.

Основна проблема полягає в тому, що економічно оцінити природні рекреаційні ресурси досить складно. Економічна оцінка можлива тільки для тих рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків. Основними показниками соціально-

економічної ефективності використання природних лікувальних ресурсів є: економічний ефект оздоровлення одного рекреанта; ефект від курортного використання 1м³ різних видів лікувальних ресурсів (на його основі визначається сумарний ефект від освоєння всього родовища); загальне скорочення тимчасової непрацездатності протягом року після оздоровлення одного рекреанта; чисельність умовно вивільнених працівників за рахунок зниження втрат робочого часу протягом року після оздоровлення в санаторіях; економія коштів на оплату аркушів тимчасової непрацездатності рекреантів протягом року після санаторно-курортного лікування.

Все це приводить до висновку, що економічна оцінка рекреаційних ресурсів повинна являти собою систему показників. Вони повинні відображати економічні результати рекреаційної діяльності, починаючи від експлуатації рекреаційних ресурсів з урахуванням їх властивостей і закінчуючи соціально-економічним ефектом в системі народного господарства країни.

На сьогодні більш розробленими є такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;
2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовується три види платежів:

- платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
- відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;

- штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристичного оздоровлення. Наприклад, В. І. Мацола пропонує визначати економічну ефективність використання рекреаційних ресурсів з оздоровчою метою за

формулою 3.1.

$$E \sum_{(n)} = E_1 + E_2 + E_3 + E_4 + E_4 + E_5 + E_6 + E_7 \quad (3.1)$$

де $E \sum_{(n)}$ - економічна ефективність протягом року;

E_1 – приріст виробництва одиниці валового національного продукту, створеного працівниками, зайнятими у виробничій сфері, внаслідок скорочення тривалості їх тимчасової непрацездатності протягом року після оздоровлення;

E_2 – зменшення витрат на оплату лікарняних, пов'язаних із тимчасовою непрацездатністю працівників, протягом одного року після оздоровлення;

E_3 – збільшення валового національного продукту, виробленого працівниками, зайнятими у сфері матеріального виробництва, за рахунок підвищення продуктивності праці протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_4 – збільшення частки, внесеної працівниками у виробництво ВВП, внаслідок збільшення тривалості їх працездатності протягом наступного року після оздоровлення;

E_5 – зниження витрат на стаціонарне лікування протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_6 – зниження витрат, пов'язаних з обслуговуванням у поліклініці протягом одного року після рекреаційного оздоровлення;

E_7 – зростання виробництва ВВП за рахунок зменшення кількості відвідувань працівниками лікувальних закладів у робочий час протягом одного року після рекреаційного оздоровлення.

Особливо актуальною є проблема економічної оцінки рекреаційних ресурсів з використанням кадастру.

Аналіз вітчизняного й закордонного досвіду в області створення кадастрів показує, що кадастрова система оцінки лежить в основі керування багатьма з природних ресурсів, а саме: земельними, водними, лісовими, мінеральними. Кадастр походить від латинського слова “capitastum” – реєстр, список, документ, що складається офіційним органом або установою, – і

являє собою систематизований звіт даних, що включає якісний і кількісний опис об'єктів або явищ із їх економічною (еколого-соціально-економічною) оцінкою; дані про динаміку і ступінь їхньої вивченості з додатком картографічних і статистичних матеріалів; рекомендації з використання об'єктів або явищ, пропозиції заходів по їхній охороні, вказівки на необхідність подальших досліджень і ін. Кадастрова система обліку й оцінки ресурсів ефективно забезпечує нагромадження й оперативне використання великих масивів інформації.

У цілому кадастр повинен відбивати не тільки дані про природний стан ресурсу, але й містити оцінну характеристику його використання. Гострі проблеми природокористування такі, що кадастр не може виконувати тільки реєстраційну роль. В умовах ринку зміст і структура кадастру повинні відповідати вимогам економічної й екологічної ефективності використання ресурсів. Найбільші труднощі пов'язані з визначенням складу показників кадастру, вибором і розрахунком технічних і економічних параметрів, визначенням оцінного критерію. Якісні й кількісні показники є основою угруповання й класифікації ресурсів. При цьому оцінні дані повинні бути порівнянні й мають забезпечувати можливість природно-економічного районування. Таким чином, методологічною основою кадастру є сполучення облікових і оціночних показників виробничо-економічного змісту. Головним завданням при цьому є забезпечення охорони природного ресурсу й підвищення ефективності його використання.

Розробляючи методику складання того або іншого кадастру, необхідно враховувати періодичність або безперервність його відновлення й поповнення. Незважаючи на те, що кадастровий облік сам по собі вже містить вимогу впорядкування даних і їхньої систематизації, однак цілеспрямована наскрізна класифікація матеріалу в методичному плані є самостійним завданням, відособленим від інших. У практиці створення кадастрів питання їхньої класифікаційної основи повною мірою ще не вирішене. Завдання класифікації –

це логічна операція розподілу предметів, явищ, властивостей по класах у відповідності до властивих ним фіксованим набором ознак. Інакше кажучи, це одна з форм приведення інформації в систему. У загальному методологічному плані вона складається з визначення необхідних і достатніх умов для виявлення приналежності кожного об'єкта до деякого заданого класу.

Кадастр повинен розглядатися як підсумок і результат аналізу, систематизації й узагальнення географічної або геологічної, технологічної й техніко-економічної інформації про стан ресурсу, що завершується одержанням кадастрових оцінок. При цьому економічна оцінка (перелік показників, порядок їхнього встановлення, оцінний критерій) методично й практично виявляється найбільш важким етапом робіт. Особливо це стосується природних рекреаційних ресурсів, питання економічної оцінки, яких розроблені вкрай недостатньо.

Доцільність використання того чи іншого підходу до оцінки рекреаційних ресурсів зумовлена характером самих ресурсів і описуватиметься в наступних підрозділах підручника.

3.3 Природні рекреаційні ресурси

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти явища і процеси, що мають необхідні якісні і кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності.

За об'єктивними ознаками, до природних рекреаційних ресурсів відносяться кліматичні, бальнеологічні ресурси і лікувальні речовини (лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит), водні (річкові системи, природні водойми, морські акваторії), пляжні, ресурси рельєфу (певні форми рельєфу, в тому числі печери), біологічні (рослинний і тваринний світ) та природні пейзажі та краєвиди. В цій групі виділяється окрема підгрупа **природно-антропогенних ресурсів**, це – природно-атропогенні геосистеми, до складу

яких входять як природні, так і штучно створені (антропогенні об'єкти): штучні пляжі, об'єкти природно-заповідного фонду, штучні водойми. Схематично класифікація природних рекреаційних ресурсів наведена на рис. 3.2.

Особливістю природних і природно-антропогенних рекреаційних ресурсів є те, що вони не можуть ані сприйматися, ані використовуватися окремо, бо не можуть бути роз'єднані. Реально вони утворюють один синтетичний тип. Тому доцільним при характеристиці й оцінці такого типу ресурсів визначати за об'єкт дослідження територіальні співвідношення відповідних компонентів.

Під *кліматом* розуміють стан нижнього шару атмосфери за тривалий проміжок часу. Особливості клімату визначаються надходженням сонячної радіації, процесами циркуляції атмосфери, характером підстилаючої земної поверхні. Дія цих кліматоутворюючих факторів залежить від географічних характеристик місцевості: географічної широти, висоти над рівнем моря, орографії, розподілом суходолу і моря, наявності льодового і снігового покривів. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з усіма компонентами природи, клімат одночасно справляє значний вплив на життя і самопочуття людини. Уявлення про клімат базуються на пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму вітру, хмарності, опадів), властивих певній території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик.

Температура – головний кліматичний показник, який обумовлює можливості для розвитку більшості видів рекреаційних занять. Для характеристики і можливостей оцінки розвитку рекреації необхідно проаналізувати середньорічні значення температури, середні значення температур зимового і літнього періоду, річну амплітуду температур і річний хід температури.

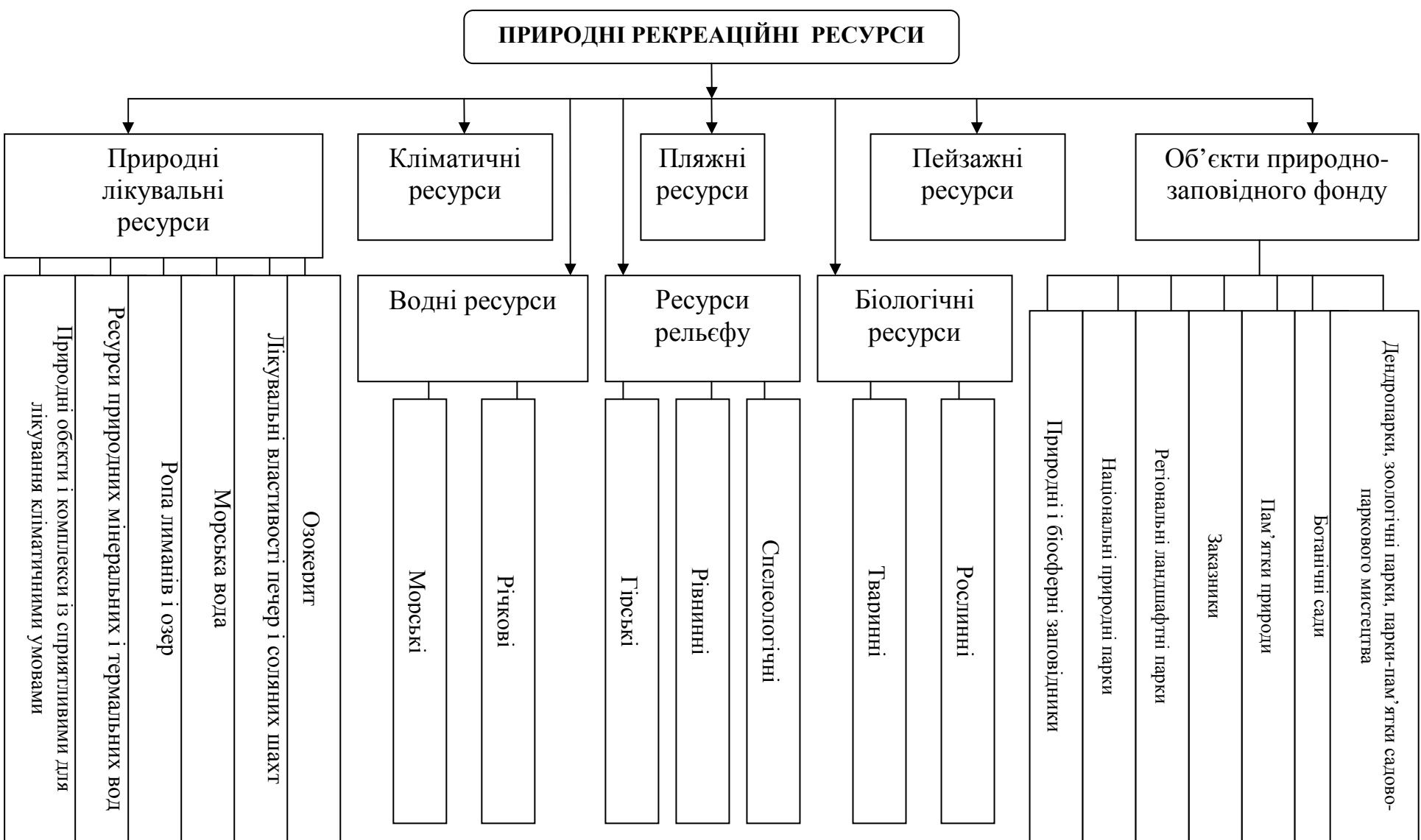

Рис. 3.2. – Класифікація природних рекреаційних ресурсів.

Атмосферний тиск, так само як і температура, змінюється по широті від екватора до полюсів. В результаті існують пояси пониженого тиску (екваторіальний і помірний) і підвищеного тиску (тропічні і полярні). Знання величини тиску для організації рекреаційної діяльності має практичне значення. Так переміщення рекреантів, які постійно проживають в умовах низького тиску, в райони, які розміщуються в поясах високого тиску, навіть для здорових осіб, потребує періоду адаптації, а для осіб хворих на гіпертонію, ослаблених та дітей може мати тяжкі наслідки.

Над континентами і океанами існують області високого і низького тиску; одні зберігаються протягом всього року, одні виникають тільки взимку або тільки влітку. Замкнута область підвищеного тиску – максимум, а пониженого – мінімум. Максимуми і мінімуми – це центри виникнення гігантських вихрових потоків – антициклонів і циклонів, які мають вирішальний вплив на погоду.

Від температури повітря і характеристики підстилаючої земної поверхні залежать також вологість повітря, кількість і характер опадів.

Відносна вологість також важлива для організації рекреаційної діяльності. Нормальним показником відносної вологості в залежності від широти місцевості вважається 40-60%. При відхиленні її від даної норми у людини ускладнюється дихання і погіршується загальне самопочуття, виникає дискомфорт.

Кількість опадів залежить від вологості повітря. За формою розрізняють тверді і рідкі опади. Розподіл опадів по території залежить від близькості морського узбережжя, температури і вологості повітря, хмарності, атмосферного тиску, рельєфу і переважаючих вітрів. Кількість, режим опадів і форми випадіння опадів важливі для рекреаційної діяльності. Так, наприклад, висота та тривалість зберігання снігового покриву впливають на організацію зимових видів рекреації, а дощова погода лімітує практично всі види рекреаційних занять.

Вітер – це переміщення повітря в горизонтальному напрямку з області високого тиску в область низького тиску. Вітер характеризується швидкістю і напрямком. Здебільшого вітри негативно впливають на організацію рекреаційної діяльності і лімітують певні види рекреаційних занять. Негативними також є такі явища, як місцеві вітри – самум, бора, фен які приносять сухе посушливе повітря, а також вітри руйнівної сили – тайфуни, урагани, смерчі і торнадо.

На снові загальних відомостей про циркуляцію повітряних мас та співвідношення їх протягом року географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів) – арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того, розрізняють перехідні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області і підобласті. Всі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією. З точки зору організації рекреаційної діяльності треба зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах. Вичерпна медико-кліматична характеристика основних природних зон наводиться в книзі Фоменко Н.В. «Рекреаційні ресурси та курортологія», кліматичні рекреаційні ресурси України змістовно описані в навчальному посібнику Стафійчука В. І. «Рекреалогія», особливості клімату різних рекреаційних регіонів і окремих держав містяться в численних роботах по туристському країнознавству.

Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату та умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду, тобто на комплекс геофізичних (освітленість,

тривалість світлової частини доби, сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря) і метеорологічних елементів (температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність). Клімат також визначають як типовий для даної місцевості хід погод, визначений багаторічними спостереженнями.

Перші дослідження впливу клімату на стан здоров'я і самопочуття людини не відзначались значною складністю. Кліматичні умови прийнято було поділяти на щадливі і дратівливі. Вважалось, що чим клімат м'якший і постійніший, тим його лікувальні і оздоровчі властивості вищі, оскільки він потребує менших зусиль для роботи пристосувальних функцій організму. Суворий, прохолодний і мінливий клімат вважався несприятливим, дратівним. Зараз погляди фізіологів і кліматологів змінилися, і в лікувально-оздоровчому рекреаційному процесі значне місце окрім щадливих умов відводиться поступовому тренуванню і загартовуванню організму, при цьому континентальному клімату відводиться все більше місця, особливо для лікування перевтомлення, деяких нервових і серцево-судинних захворювань.

Рекреаційна оцінка клімату складається з вивчення залежності стану людини від метеорологічних факторів. При оцінці велике значення надають не тільки фізичним особливостям погоди, але й її емоційному впливу. Найбільш відомими авторами, які працювали над цим питанням, є Є. Є. Федоров, Л. А. Чубуков, М. І. Будико, Б. П. Алісов, І. С. Кондор і Е. М. Ратнер, Н. І. Данилова. На сучасному етапі розвитку рекреаційної географії розроблена значна кількість методик оцінки впливу кліматичних умов на людину. Розглянемо деякі з них:

Метод ефективних температур. В даному методі для оцінки клімату використовується система умовних (ефективних) температур. Ними характеризується комплексний вплив метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної

радіації й довгохвильового випромінювання. Комплексний показник, що характеризує вплив температури й вологості, називається ефективною температурою (ЕТ); температури, вологості й швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою (ЕЕТ); температури, вологості, швидкості вітру й сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою (РЕТ). З вченням про умовні температури пов'язане поняття "зона комфорту", що для багатьох людей лежить у межах від 17 до 23°C. Поза цією зоною людина відчуває охолодження або перегрівання. «Зона комфорту» для активних рекреантів лежить у межах 12-16° ЕЕТ.

Метод комплексної кліматології враховує вплив усього комплексу метеорологічних умов на організм людини, у тому числі "погоди доби", "погоди моменту", контрастності змін погоди. Використання "погоди доби" мотивовано добовим ритмом функцій організму людини, що залежать від добового ходу погоди.

Все різноманіття погоди аналізується за допомогою класифікації, що виділяє 16 класів погоди, які в свою чергу, утворюють три групи: безморозної погоди (8 класів), погоди з переходом температури повітря через 0°C (2 класи) і морозної погоди (6 класів). Найбільш сприятливі для людини всі класи погод, коли вдень багато сонця, великий прихід видимих і ультрафіолетових променів, гарна освітленість, а навколишні ландшафти особливо привабливі. У відповідності зі значенням контрастної мінливості виділяють такі режими погоди: дуже стійкий (до 25%), стійкий (25-34%), мінливий (35-50%), сильно мінливий (більше 50%).

Метод оцінки теплового стану людини за Е. М. Ратнером. При оцінці впливу на організм умов погоди велика увага приділяється теплообміну тіла з навколишнім середовищем, тому що в остаточному підсумку, стан організму багато в чому визначається тепловідчуттям. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на тепловий стан людини привели до такого критерію як ступінь напруги терморегуляторних механізмів організму, що

визначається або за зміною середньої зваженої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення. Залежно від середньозваженої температури з обліком тепловідчуття типи погод були розподілені на 9 категорій – від край холодної до дуже жаркої.

Комфортний стан – найбільш приємне теплове відчуття, коли людина не відчуває ні жару, ні холоду, виникає при середньозваженій температурі шкіри 31-33°. При жаркій погоді напруга терморегуляторних механізмів організму характеризується величиною потовиділення, а при холодній погоді – величиною середньозваженої температури шкіри.

На основі попередньої класифікації Н.І.Данилова запропонувала оцінку погод за сприятливістю їх для проведення відпочинкових занять, оздоровлення і туризму. Дана методика дає можливість класифікувати погоди для окремих видів рекреаційних занять, що не враховує жодна інша методика. Так для літнього відпочинку, туризму і лікування згідно з методикою всі типи погод підрозділяються на:

- комфортні (максимальної сприятливості), при яких всі заняття відпочинку і туризму можливі 1. Оздоровчі – купання, сонячні і повітряні ванни, прогулянки (пішохідні, автомобільні, водні), збір ягід і грибів 2. Спортивні – спортивні переходи під час тривалих пішохідних подорожей, спортивні ігри, вело і водні прогулянки та спортивні заняття на воді. 3. Пізнавальні – відвідування та огляд різного роду історико-культурних пам'яток;

- жаркі і прохолодні субкомфортні (середньої сприятливості), при яких заняття можливі, але з певними обмеженнями. При прохолодному субкомфорті особливо корисні спортивні ігри, які ведуть до надмірної теплопродукції організму, виключаються заняття на воді, окрім водних видів спорту, плавання і купання можливі лише в разі наявності спеціальних утеплених приміщень для переодягання та спуску до води. Можливе прийняття сонячних ванн в місцях захищених від вітру. При

жарких субкомфортних типах погод рекомендуються види рекреаційних занять, які сприяють виходу з організму надмірного тепла: заняття на воді, прийняття повітряних ванн в затемнених місцях. Добувательські види рекреації не обмежуються ні при холодному, ні при жаркому субкомфорті.

- дискомфортні (несприятливі), які виключають можливість цих занять.

Комфортні, жаркі і прохолодні субкомфортні погоди разом формують сприятливий період, а холодні і жаркі дискомфортні погоди з додаванням днів, які виключені через несприятливі метеорологічні явища (грози, вітри силою більше ніж 6 м/с, зливи більше 3 мм за світовий день або заметілі і т ін.), формують дискомфортний період.

Методика дозволяє проаналізувати фізіологічний аспект оцінки умов рекреаційної діяльності, оскільки визначається тривалість періодів з певними кліматичними умовами сприятливим для людини, а також технологічний аспект оцінки коли визначається тривалість періодів з кліматичними умовами, сприятливими для організації певного комплексу рекреаційних занять.

Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і відповідно для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку у середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному березі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені і в другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20-26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі

та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови існують на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Черногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90-100 днів.

Природні лікувальні (курортні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Курорт – (нім. Kurort – лікувальна місцевість) – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх з лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів, повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязедобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торговельних та інших установ, а також транспорту доступність та інші умови, необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти діляться на три групи: *кліматичні, бальнеологічні й грязьові*. На бальнеологічному курорті в якості головного лікувального фактора використовуються природні мінеральні води. Інший тип курортів – грязьові, прив'язані до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Кліматичні курорти в якості основного лікувального фактору використовують кліматичні і мікрокліматичні особливості певної території. Курорти, на яких використовують відразу кілька лікувальних факторів, утворюють перехідні типи і відповідно називаються бальнеокліматичними, кліматобальнеогрязевими, бальнеогрязевими.

Клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор, є основою для створення кліматичних курортів. Кліматичні умови курортів, розміщених в різних кліматичних зонах, спричиняють різноманітний вплив на організм і створюють необхідний кліматичний фон, на якому найбільш ефективно діють спеціальні кліматичні (кліматопроцедури) та інші лікувальні процедури. Серед кліматичних курортів виділяють приморські, гірські та рівнинні. Для кліматичних курортів характерне поєднання трьох найважливіших факторів: тривалість періоду часу, найбільш сприятливого для кліматолікування, значний вибір кліматичних впливів, оснащення курортів спеціальними кліматолікувальними спорудами – аеросолярії, кліматопавільйони, лікувальні пляжі. До спеціальних методів кліматотерапії належать аеротерапія, геліотерапія, таласотерапія.

Аеротерапія – використання свіжого повітря в лікувальних і профілактичних цілях. Аеротерапія – найважливіший метод кліматолікування, який застосовують в різних кліматичних зонах в різні пори року. Фізіологічний і оздоровчий вплив аеротерапії полягає у: підвищеному постачанні кисню в організм, через що активізується і нормалізується процес окиснення в тканинах; ефекті охолодження – активізується стимулювання обмінних процесів; психоемоційному впливі – перебування на відкритому повітрі в мальовничих місцевостях позитивно впливає на центральну нервову систему, викликає позитивні емоції, підвищує настрій. Вплив свіжого повітря під час прогулянок, екскурсій, спортивних ігор також є елементом аеротерапії, але при цьому виділяються і її спеціальні види: тривале перебування (включаючи сон) на відкритих верандах, балконах, кліматопавільйонах; перебування (сон) на березі моря, під час якого на організм людини впливає морське повітря, насичене морськими солями, озоном, фітонцидами морських водоростей (морська аеротерапія); повітряні ванни – дозований вплив свіжого повітря

на організм повністю або частково оголеної людини.

Геліотерапія – застосування сонячних променів з лікувальною і профілактичною метою. Геліотерапія засновується на впливі сонячної радіації на тіло людини. Фізіологічна дія сонячних променів проявляється через складні фотохімічні реакції і має тепловий вплив, бактерицидний ефект, активує ферментні процеси в тканинах шкіри. Основний метод геліотерапії – це прийняття сонячних ванн. Сонячні ванни розрізняють на загальні і часткові – дії сонячних променів підлягають лише окремі частини тіла. Особливістю застосування геліотерапії є дозування сонячної радіації, в зв'язку з чим виділяють різні режими – малого навантаження, помірного впливу, вираженого впливу. Як профілактичний засіб і засіб загартування організму геліотерапія призначається всім здоровим людям. Особливо важлива геліотерапія для осіб, які працюють в умовах відсутності прямого сонячного світла, тобто в умовах світового голодування.

Таласотерапія (від грецк. таласос – море) – як один з методів кліматолікування включає використання не тільки кліматичних, але й інших – бальнеологічних і гідрологічних факторів, пов'язаних з перебуванням поблизу моря. До них належать: особливості морського повітря, інтенсивна сонячна радіація, вплив води. Основними методами таласотерапії є купання, аеротерапія і геліотерапія. Фізіологічна дія купання полягає у дії термічного (дія температури води), механічного (тиск пов'язаний з дією хвиль, гідромасаж) та хімічного (обумовлюється дією розчинених у воді солей) факторів, що призводить до подразнення рецепторних зон організму і сприяє тренуванню нервової, серцево-судинної, дихальної систем, прискорює обміну речовин, має загальний загартовуючий вплив.

На основі дії лікувальних властивостей клімату на Україні сформувалися такі кліматичні курорти: приморські курорти південного

узбережжя Криму: Алушка, Алушта, Гаспра, Гурзуф, Корейз, Ласпі, Лівадія, Масандра, Симеїз, Судак, Феодосія, Ялта; приморські кліматичні курорти Азово-Чорноморського басейну – Бердянськ, Євпаторія. Затока, Кароліна-Бугаз, Шабо, Кирилівка, Коблеве, Маріуполь, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Скадовськ, Сергіївка; гірських Карпат – Ворохта, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня; курорти рівнинної території України – Святогорськ, Соледар, Біла Церква, Боярка, Брюховичі, Заліщики, Качанівка, Конча – Заспа, Печера, Прохорівка, Сокілець, Соснівка.

Ресурси природних мінеральних вод. Лікувальними мінеральними водами називаються природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти і гази, і мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища та ін.), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води». Основним показником для віднесення природних вод до мінеральних з бальнеологічної точки зору є їхні лікувальні властивості. Тобто, до лікувальних мінеральних відносяться такі природні підземні води, які завдяки своїм фізичним і хімічним властивостям здійснюють на організм людини лікувальний вплив при внутрішньому, внутрішньо порожнинному та зовнішньому застосуванні.

Виділяються такі основні бальнеологічні групи мінеральних вод:

1. Група вуглекислих мінеральних вод з вмістом CO_2 не менше $0,5 \text{ г/дм}^8$.
2. Група сульфідних мінеральних вод, які містять $\text{H}_2\text{S} + \text{H}_2\text{S}^-$ не менше 10 мг/дм^3 .
3. Група залізистих, миш'яковистих і поліметальних мінеральних вод: залізисті – з мінімальним вмістом заліза 10 мг/дм^3 , миш'яковисті – з мінімальним вмістом миш'яку $0,7 \text{ мг/дм}^3$, поліметальні – з підвищеним вмістом одночасно декількох металів – заліза, алюмінію, миш'яку,

марганцю, міді та ін.

4. Група бромних, йодо-бромних та йодових мінеральних вод з мінімальним вмістом бромиду 25 мг/дм^3 і йодиду $5,0 \text{ мг/дм}^3$. Такий вміст йоду і бромиду вважався авторами Кадастру (1987 р.) кондиційними при мінералізації вод до 10 г/дм^3 , при більшій мінералізації вміст бромиду та йодиду повинен перераховуватися на води з мінералізацією 10 г/дм^3 . Така позиція полягала в тому, що йод і бром відносяться до терапевтично активних мікрокомпонентів внутрішнього застосування.

5. Група радонових вод з мінімальним вмістом радону 50 еман.

6. Група крем'янистих мінеральних вод з мінімальним вмістом метакремнієвої кислоти не менше 50 мг/дм^3 .

7. Група мінеральних вод з вмістом органічних речовин не менше 8 мг/дм^3

8. Група борних вод з мінімальним вмістом ортоборної кислоти (H_3BO_3) не менше 35 мг/дм^3 .

9. Група вод без специфічних компонентів і властивостей різного іонного складу з загальною мінералізацією не менше 1 мг/дм^3 .

Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких мінеральних вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті і миш'яковисті, йодові, бромні та йодо-бромні, борні, крем'янисті, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. При цьому слід зазначити, що ресурси таких мінеральних вод, як радонові, сульфідні, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей є практично невичерпними, виходячи з рівня їхнього сучасного використання. Україна широко відома в світі своїми унікальними високоефективними мінеральними лікувальними водами типу «Нафтуса», їх запаси розміщені в двох регіонах західної частини республіки — в районі Трускавця і поблизу Східниці (Львівська обл.), а також у районі Сатанова

(Хмельницька обл.) і прилеглої до нього території (включаючи Тернопільську обл.). Ці води мають високі лікувальні властивості. Вони характеризуються підвищеним вмістом органічних речовин (0,01—0,03 г/л). На їх базі (особливо Східниці і Сатанова) є практично необмежені можливості для розширення санаторно-курортного господарства з метою задоволення потреб населення багатьох країн.

Найбільше територіальне поширення (якщо не брати до уваги мінеральних вод без специфічних компонентів) мають *радонові лікувальні води* з різноманітним хімічним складом. Вони характерні для північних та центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська) і Приазов'я (Запорізька, Донецька області). Вміст радону складає від 50 до 2000 еман/л. За мірою мінералізації представлений весь спектр. Експлуатаційні запаси радонових мінеральних вод в Україні складають 9808,6 м³/добу, що становить близько 15% загальної кількості.

Мінеральні води цього типу мають значні ресурси для розширення їх використання особливо у південно-східних областях ареалу поширення, оскільки на даному етапі використовується лише 9% наявних експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування радіоактивними (радоновими) водами є: захворювання апарату опору та руху, серцево-судинної системи, нервової системи, гінекологічні захворювання, захворювання шкіри.

Радонові мінеральні води використовуються з лікувальною метою на курортах Хмільник, Кремінна, у санаторіях та водолікарнях Житомира, Черкас, Білої Церкви, Миронівки, Полоного (Хмельницька обл.). Найбільш відомим курортом, де використовуються радонові мінеральні води, є Хмільник (Вінницька область).

Йодні, бромні та йодо-бромні мінеральні води переважно

хлоридного натрієвого складу мають значне територіальне поширення. Джерела даного типу наявні в АР Крим і Приазов'ї, східних областях України, Причорномор'ї, західних областях. За мірою мінералізації це в основному розсоли (до 300 г/л). Вміст у них йоду становить 0,01-0,1 г/л, бром – 0,02-1,5 г/л. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу оцінюються в 11561,0 м³/добу (17,9% сумарних). Води даного типу використовуються у здравницях Криму і Закарпаття.

Медичними показаннями для лікування йодо-бромними та бромними водами є захворювання кістково-м'язової системи, нервової системи, периферичних судин; системи кровообігу.

Найбільш відомим курортом, де застосовуються йодо-бромні мінеральні води, є Бердянськ (Запорізька область).

Різноманітні за хімічним складом, мірою мінералізації (0,6-35 г/л) та вмістом сірководню (0,01-0,6 г/л) родовища *сульфідних мінеральних вод*, які поширені у Карпатському регіоні, на Поділлі, північному Причорномор'ї, Керченському півострові. Затверджені запаси сульфідних мінеральних вод складають 414,5 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування сульфідними мінеральними водами є: ревматоїдний артрит, поліартрити, остеоартроз, остеохондроз хребта, радикуліт та інші.

Найбільш відомі курорти, де використовуються сульфідні мінеральні води: Синяк (Закарпатська область), Немирів, Любінь Великий, Шкло (Львівська область), Черче в Івано-Франківській області та санаторіїв у селах Щербинці і Брусниця Чернівецької області.

В Україні три основні ареали поширення *крем'янистих мінеральних вод*: центральна частина Поділля, Закарпаття та межиріччя Сіверського Донця і Ворскли у верхній частині їх течії. Експлуатаційні запаси вод цього типу становлять лише 1065,0 м³/добу. Ці переважно прісні води (мінералізація не досягає 1,4 г/л) широко використовуються для розливу

(Березівська, Харківська № 1, Кам'янець-Подільська, Хмельницька та ін.) Загалом використання крем'янистих мінеральних вод є максимальним — відбирається 71% експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування крем'янистими мінеральними водами є: захворювання органів травлення, печінки, жовчних шляхів і підшлункової залози, захворювання сечостатевого органів, обміну речовин.

Найбільш відомі курорти, де використовуються крем'янисті мінеральні води – Березівські мінеральні води, Рай-Оленівка (Харківська область).

Обмеженість ареалу поширення характерна для *вуглекислих мінеральних вод*, їх джерела експлуатуються в Закарпатті, Покутті, в західній частині Буковини, на Керченському півострові. За складом вони бувають: гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу Нарзан); гідрокарбонатні натрієві, 6-7 г/л (типу Єсентукі); хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арзни). Крім того, вони можуть мати підвищений вміст миш'яку, заліза, йоду, бромю тощо. Їх експлуатаційні запаси складають 3407,4 м³/добу.

Води даного типу використовуються санаторно-курортними закладами Закарпаття з лікувальною метою та на розлив (Лужанська № 1 та № 2, Поляна Квасова, Свалява тощо). Найбільш відомі курорти, де використовуються вуглекислі мінеральні води: Поляна, Шаян.

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є: виразка шлунку та дванадцятипалої кишки, хронічний гепатит, хронічний гастрит, хронічний холецистит, стан після перенесеного вірусного гепатиту, хронічний панкреатит та інші.

Джерела *миш'яковистих мінеральних вод* мають в Україні вузьку локалізацію і виявлені в околицях с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. На їх основі функціонує санаторій «Гірська Тиса»,

що має лише два аналоги в світі. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного різновиду становлять 422,0 м³/добу. Медичними показаннями для лікування залізистими та миш'яковистими водами є: захворювання органів кровотворення, залізодефіцитних анемії різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень, професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово та ін.), порушення обміну речовин.

Мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин (Нафтуса та типу Нафтуса (Збручанська, Новозбручанська) поширені на території Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Саме їм зобов'язаний своєю світовою славою курортполіс Трускавець. На базі цих мінеральних вод розвивається курортне господарство Сатанова і Східниці, їх експлуатаційні запаси — 894,2 м³/добу — використовуються лише на 9%.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами з підвищеним вмістом органічних речовин є: запальні процеси печінки та жовчовивідних шляхів, жовчокам'яна хвороба, запальні захворювання шлунково-кишкового тракту, залишкові явища хвороби Боткіна, хронічні запальні процеси нирок та сечовивідних шляхів, сечокам'яна хвороба.

Територією всіх областей України поширені джерела *мінеральних вод без вмісту специфічних компонентів*, різноманітні за своїм хімічним складом, із мінералізацією від 2 до 350 г/л. Води даного типу широко використовуються на курортах Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, у санаторіях Одеської групи курортів, Криму. До цього типу відносяться такі столові та лікувально-столові води, як Айвазовська, Феодосійська, Миргородська, Олеська. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу становлять 48% загальної кількості або 31074,2 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами без специфічних компонентів та властивостей є: хронічний гастрит,

функціональні захворювання шлунку, кишечника, хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів, супутні захворювання органів опору та руху, периферійної нервової системи, гінекологічні захворювання.

Термальні води – підземні води з температурою понад + 20 °С; за іншим визначенням – вище пересічної температури повітря для даної місцевості. Термальні води з лікувальною метою в Україні використовують обмежено, у Закарпатській області та Криму.

До *природних лікувальних грязей* відносяться різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями. Лікувальні грязі (пелоїди), що використовуються у вигляді ванн та аплікацій. Місцем утворення лікувальних грязей є різноманітні водоймища: моря, затоки, озера, стариці річок, болота, а також ділянки земної кори, в яких внаслідок тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, підземних вод і газів, які обумовлюють утворення сопочних грязей. За генезисом, який відображає умови утворення і визначає головні особливості складу і властивості, лікувальні грязі поділяються на чотири генетичних типи: торфові, мулові сульфідні, сапропелеві, сопочні.

Різноманітні за походженням лікувальні грязі мають складну фізіологічну і терапевтичну дію на організм через їх комплексний температурний, хімічний і механічний вплив. Здебільшого грязі використовують шляхом накладання місцевих або рідше суцільних аплікацій.

Торфові грязі — це болотні відклади, які складаються, переважно, з розкладених чи напіврозкладених рослинних залишків. Торфоутворення відбувається внаслідок накопичення залишків різних рослин, які схильні до переробки, здійснюваної численними мікроорганізмами в умовах

надмірного зволоження і утрудненого доступу кисню.

Торфові поклади в Україні формуються, переважно, в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Найбільшим серед родовищ вважається Моршинське, де запаси грязей становлять 239 тис. м³. Основний показник, який обумовлює лікувальне застосування торфових грязей, є ступінь його розпаду. Торфи зі ступенем розпаду 40% і вище з урахуванням інших вимог, які ставляться до них, відносяться до лікувальних. Торфові грязі використовуються в курортах Шкло, Моршин, Миргород, Хмільник.

Мулові сульфідні грязі здавна відомі своїми лікувальними властивостями і мають широке застосування в практиці грязелікування в Україні. Сульфідні грязі — це тонкодисперсні мулові відклади в основному солоних водоймищ, переважно мінерального складу, з вмістом невеликої кількості (до 10% на суху речовину) органічних речовин, різною мірою збагачених водорозчинними солями і сульфідами заліза.

Морські сульфідні мулові грязі — це мулові відклади, які накопичуються на дні морських заток і характеризуються незначною концентрацією сульфідів, високим вмістом глинистих речовин, постійним іонним складом і середньою мінералізацією грязьового розчину, які близькі за своїм складом і мінералізацією до морських вод. Представниками цього підтипу мулових грязей є родовища пелоїдів Обіточної, Бердянської, Таганрозької (Маріупольської), Новоазовської, Ялтинської заток.

Приморські сульфідні мулові грязі — це мулові відклади приморських озер та заток, які повністю чи частково відмежувались від моря піщано-гравійними пересипами чи косами. За мінералізацією і іонним складом грязьового розчину приморські грязі, близькі до морських вод, які живлять їх, але в значній мірі залежать від гідролого-гідрохімічного режиму водоймища, ґрунтового та поверхневого стоку. До цього підтипу пелоїдів

відносяться родовища мулових грязей цілої низки озер і лиманів Північного і Кримського Причорномор'я та Приазов'я (Куяльницький, Хаджибейський, Алібей, Шагани (Одеська обл.) Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.), Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера та багато інших).

Материкові сульфідні мулові грязі — це донні відклади солоних континентальних озер. На Україні вони приурочені до озер-стариць, які розташовані в заплаві річок і до суфозіонних озер, які утворилися внаслідок розчинення і вимивання поверхневими і ґрунтовими водами солей з порід (наприклад, оз. Гопри в Херсонській обл.).

Озерно-джерельні мулові грязі — це мулові відклади невеликих водоймищ різного походження, які живляться, переважно, за рахунок підземних мінеральних вод. Місцем формування відомих в Україні родовищ є карстові озера (наприклад, озера Сліпне та Ріпне, які входять до групи Словянських озер в Донецькій обл.).

Сапропелеві грязі — це донні органо-мінеральні відклади з вмістом не менше 10% органічних речовин (на суху речовину), в основному, прісноводних об'єктів, які утворюються внаслідок розкладу флори і фауни водоймищ під впливом мікробної діяльності. Сапропелі відносяться до так званих «м'якодіючих» лікувальних грязей. Великий відсоток органічних речовин, висока вологоємність, тонкий механічний склад і малий вміст водорозчинних солей обумовлюють високу теплоутримуючу здатність сапропелевих грязей і їх щадливу дію на організм хворого. Розповсюдження сапропелевих грязей, які утворюються, переважно, в прісноводних водоймищах, підпорядковано зональності самих озер. Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження в лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Розвідані запаси сапропелів лише на Волині становлять 61,2 млн. т. Треба відзначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються.

Сопочні гряди являють собою напіврідкі глинисті відклади неоднорідного механічного складу, які утворюються внаслідок витискання на поверхню під тиском вуглеводневих газів та води подрібненого глинистого матеріалу у вигляді розрідженої маси. Вони містять в собі підвищену концентрацію мікроелементів і малу кількість органіки. В Україні сопочні гряди розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються.

Озокерит (від грецьк. йею — пахну і хтірос — віск), гірський віск — органогенна гірська порода, горюча корисна копалина нафтового ряду. Являє собою суміш високомолекулярних вуглеводнів, смол і асфальтенів. Колір від жовтого до чорного, консистенція від пластичної до твердої. Озокерит утворюється випаданням з нафти при її міграції в порах або тріщинах гірських порід. Родовища озокериту трапляються рідко. Озокерит широко застосовують у медицині як лікувальний засіб хвороб опоры та руху. В Україні родовища озокериту відкриті в Передкарпатті. Саме тут знаходяться найбільші у світі Бориславське (експлуатується з 1856 р.) і Трускавецьке родовища. В основі дії озокериту на організм лежать його унікальні фізичні властивості як теплоносія, а також хімічні і біологічні властивості. Озокерит спричиняє протизапальну дію, вгамовує біль, стимулює регенерацію тканин. Методика лікування озокеритом – аплікації.

Спелеологія – галузь науки, що комплексно досліджує безпосередньо доступні для людини порожнини у товщі гірських порід. Відповідно *спелеологічні ресурси* можливо визначити як ресурси печер і порожнин. Використання даних ресурсів в якості лікувальних почалося порівняно недавно. В лікуванні використовується мікроклімат карстових печер і соляних шахт. Його фізіологічна дія обумовлюється вдиханням помірно-прохолодного повітря, постійною відносною вологістю повітря,

температурою та атмосферним тиском в печерних камерах, вмістом аерозолів хлориду натрію (соляні шахти), відсутністю шкідливих домішок і мікроорганізмів, що сприяє вентиляції і обміну кисню в легенях, посиленню вологовіддачі з поверхні легенів. Спелеотерапія показана хворим на хронічні неспецифічні хвороби легенів, бронхіальну астму, алергію. В Україні в смт. Солотвина (Закарпатська обл.) і м. Соледар (Донецька обл.) на основі соляних шахт діють спелеологічні санаторії.

Лікувальне значення мають *води морів*. Ці води високо мінералізовані, складаються з більш як 60 хімічних елементів, у тому числі натрію, калію, магнію, кальцію, бромю, бору, літію та ін. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини, морські купання, як і повітря приморських районів, насичене парами морської води, мають значуще лікувальне значення.

Водні ресурси відіграють виключну роль в розвитку рекреаційної діяльності. Численні рекреаційні заняття пов'язані з водними об'єктами: купання, сонячні ванни, катання на човнах і інших моторних і безмоторних засобах, рибальство, полювання, водні спортивні заняття, дайвінг і інші. Наявність водних об'єктів відіграє вирішальну роль в розміщенні рекреаційних закладів – абсолютна більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз, готелів та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходиться на берегах водойм або в безпосередній близькості до водних об'єктів. Наявність різного роду водних рекреаційних ресурсів значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості. До водних рекреаційних ресурсів належать моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму і спорту. Найпотужніші рекреаційні комплекси формуються на узбережжях теплих океанів, морів, заливів і проливів. Основне значення для розвитку рекреації має зона шельфу і материкової обмілини оскільки саме вона, звичайно при наявності інших сприятливих факторів, є головною умовою для розвитку

оздоровчого (пляжно-купального) відпочинку, спортивного і круїзного, екстремального туризму, яхтингу. При рекреаційній характеристиці і оцінці ресурсів морських узбереж слід враховувати склад гірських порід і рельєф дна, зміну глибин, порізаність берегової лінії (численні заливи і острови створюють додаткові умови для розвитку рекреації), температуру та її зміну за сезонами року, солоність води, течії і хвилювання, біологічне розмаїття, яке виступає об'єктом полювання, риболовлі, спостереження, дайвінгу.

На Україні морські рекреаційні ресурси представлені узбережжями теплих Чорного та Азовського морів. Чорноморське узбережжя сприятливе для організації рекреаційної діяльності через невеликі прибережні глибини, сприятливі літні температури – середня температура води в літній період становить +20-24 °С, переважно низовинні береги, за винятком Південного берегу Криму, солоність поверхневих вод також незначна – 14 ‰. Вода в Чорному морі прозора і в поєднанні з порівняно багатими біологічними ресурсами, цікавими формами рельєфу, техногенними об'єктами є потужним ресурсом для дайвінгу.

Узбережжя Азовського моря можуть бути оцінені як найсприятливіші для різноманітних рекреаційних занять, оскільки характеризується мілководністю, високою температурою поверхневого шару води влітку, яка становить +25-32 °С, комфортною температурою повітря (+22-24 °С) та вологістю (55-77%) повітря у прибережній смузі в літній період. Середня солоність води – 13,8 ‰, максимальна (в затоці Сиваш) – 200 ‰. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами. Сукупність цих факторів сприяє спеціалізації Азовського узбережжя на обслуговуванні певного контингенту відпочиваючих – батьки з дітьми. Ропа затоки Сиваш має важливе бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі низька, тому для дайвінгу воно практично не використовується. Тривалість купального

сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці — з кінця травня до початку жовтня.

В континентальних районах головними водними рекреаційними ресурсами виступають ріки і споруджені на них водосховища. З точки зору використання рік для цілей рекреації найбільш вагомими їх характеристиками виступають ширина річкової долини, ширина русла, швидкість течії, тривалість сприятливого періоду для різних видів рекреаційного використання, характер течії (гірська чи рівнинна, багато або маловода), берегів. Значний вплив на організацію окремих видів рекреаційних занять робить режим ріки і характер русла (наявність порогів, перекатів, водоспадів). За розмірами річки бувають великі, середні і малі. Найбільша кількість річок – малі ріки, довжина яких не перевищує 10 км, відповідно вони не мають необхідних показників для організації рекреаційної діяльності, проте їх значення полягає у підвищенні естетичної рекреаційної оцінки території. В основному в рекреаційному використанні задіяні великі, повноводні рівнинні ріки і організовані на них водосховища, які здебільшого стають центрами тяжіння рекреантів. По берегах великих рік і водосховищ формуються крупні рекреаційні комплекси в основному сезонного (переважно літнього) функціонування, які задовольняють здебільшого рекреаційні потреби місцевих жителів. Важливе рекреаційне значення мають і гірські річки, придатні для організації активних видів рекреаційних занять, зокрема, сплавляння на байдарках і каное, рафтингу. Також річки утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому виступають цікавими екскурсійними об'єктами.

Розподіл рік територією України нерівномірний. Найбільша густота річкової мережі в Українських Карпатах і менша на півдні та південному сході степової зони. З-понад 63 тис. річок лише 4 тис. мають довжину понад 10 км. Найбільші річки – Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Прип'ять, Десна, Сіверський Донець. Найбільше рекреаційне

навантаження припадає на Дніпро та його притоки і Сіверський Донець, оскільки вони протікають по найбільш густонаселених районах держави. По берегах цих річок та споруджених на них водосховищ сформувалися значні рекреаційні зони, в яких діють численні дитячі оздоровчі табори, бази відпочинку, санаторії-профілакторії. На сонові поєднання багатих історико-культурних ресурсів і можливостей судноплавства на Дніпрі була розроблена національна програма туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Слаутича». Перспективним районом для інтенсивного рекреаційного використання на основі наявних водних ресурсів є долина Південного Бугу. Важливе значення для проведення спортивних водних видів туризму мають порожисті ріки Поділля та гірські ріки Карпат.

Для рекреаційної оцінки і характеристики озер визначними є такі їх параметри, як площа водного дзеркала, характер берегової лінії, глибина, температура і прозорість води, характер оточуючого рельєфу і берегової рослинності. Рівнинні озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. Гірські озера є малопридатними для купання, відзначаються своєю атрактивністю.

Озера в Україні відіграють значну роль в розвитку рекреаційної діяльності. Всього їх налічується близько 20 тис., з них лише 43 мають площу понад 10 км². Озера використовуються для організації відпочинку місцевих жителів, розвитку різних видів туризму. Здебільшого озера придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. Найбільш інтенсивно використовуються озера Волині – Шацькі озера і гірських Карпат. Найбільші озера України: Сасик, Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь.

Звичайно по берегах великих озер і рік формуються поселення, які є цікавими історико-культурними центрами, що за наявністю можливостей для судноплавства дає змогу для організації річкових і озерних круїзів, проведення екскурсій на водних видах транспорту.

Невід'ємною частиною водних рекреаційних ресурсів є пляжі. Пляжними можна вважати більшість прирічних і приморських територій, які забезпечують хоча б мінімум доступу до водної поверхні. Пляж – частина луки, що створена накопиченням наносів на її опуклому березі, або акумулятивна форма рельєфу, утворена в береговій зоні моря під впливом прибійних потоків. Проте для цілей рекреаційного використання пляж виступає природно-антропогенним об'єктом до складу якого входять як природні (прирічні території, водні акваторії), так і штучно створені (насипи, об'єкти облаштування) елементи. Незважаючи на значну кількість водних об'єктів, пляжні ресурси мають обмежене розповсюдження, поява пляжних територій здебільшого пов'язана з розвитком засобів розміщення, організованої рекреації і значними населеними пунктами. Пляжі розрізняють:

- за видом акваторії (морські, річкові, озерні, на штучних водоймах);
- за функціональним призначенням (спеціалізовані, загальні);
- за походженням пляжі поділяються на природні і штучні;
- за складом (піщані, гравійні, галькові і черепашкові).

В Україні проблема рекреаційного благоустрою пляжних територій та відповідний спектр додаткових послуг (прокат водного транспорту, пляжного обладнання, спортивного інвентарю, пункти харчування, туалети) має різні рівні прояву в залежності від місця розташування. Більшість пляжів, особливо річкових, потребує додаткового облаштування, оскільки більша їх частина являє собою розчищені території з мінімальним набором засобів благоустрою. Перспективними напрямками стосовно цієї проблеми є: створення штучних пляжів шляхом розчищення річищ, намівом у сприятливих місцях; покращення рівню облаштування пляжів; регулювання відвідування пляжів, у тому числі через платне користування; поєднання пляжної рекреації з іншими видами рекреаційних занять;

покращення санітарно-гігієнічних умов і контролю на пляжних територіях.

Рекреаційні ресурси рельєфу. Рельєф – сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Здебільшого рельєф виступає в якості умов розвитку або навпаки обмеження рекреаційної діяльності, з точки зору рекреаційного ресурсу він має значення для організації активних видів рекреації (гірськолижний туризм, пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння), урізноманітнення ландшафтної структури і відповідно пейзажного розмаїття певної території. При оцінці рельєфу використовують такі його характеристики, як панорамність, мальовничість, крутизна схилів. Частиною ресурсів рельєфу виступають вже визначені *спелеологічні ресурси*, їх використання в практиці санаторно-курортного лікування було розглянуто вище. Печери та порожнини, доступні для огляду, мають і пізнавальне значення, використовуються для організації екскурсій і окремого спеціалізованого виду спортивного туризму – спелеологічного туризму.

Рельєф України переважно (95 %) рівнинний, і тільки 5 % припадає на гірські території Українських Карпат і Кримських гір. В організації рекреаційної діяльності досить активно використовуються гірські частини держави. Так в Карпатах активно розвивається пішохідний і гірськолижний туризм і діють сучасні його центри – Буковель, Славське, Ворохта, Яремча, Косів та ін. Гірські території Криму здавна використовуються для організації пішохідного, спелеологічного туризму, скелелазіння. Ресурси для розвитку спелеологічного туризму в Україні є в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях.

Ресурси живої природи (рослинні і тваринні ресурси), що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів рекреаційних занять, прийнято називати

біотичними або біологічними. Значення рослинних ресурсів для розвитку рекреації досить високе, вони є одним з найважливіших компонентів природи, який визначає загальний вигляд території, задовольняє прагнення людини відчувати єднання з природою, зміну обстановки, оточуючого середовища, задовольнити естетичні потреби, заняття добуваторськими видами рекреації. Провідна роль в задоволенні рекреаційних потреб належить лісам, найбільшу привабливість мають сухі, світлі ліси зі значним розмаїттям видового складу та багатоярусні ліси зі складним породним складом. Лісові території використовуються для прогулянок, пікніків. На другому місці серед всіх типів рослинності належить лісостепу, саванам і рідколіссям. Значення для добуваторських видів рекреації має розповсюдження промислових і лікарських рослин.

Рекреаційні ліси — це один із компонентів природних рекреаційних ресурсів, що є невід'ємною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку і туризмі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо.

Основними характеристикам рекреаційних лісів які визначають їх цінність і придатність до використання є структура і склад деревостану, наявність підліску, корисних видів рослин і грибів, стійкість до рекреаційних навантажень і ступінь порушення (рекреаційна дигресія), наявність елементів рекреаційного благоустрою (організовані площадки для стоянки і розпалення вогнищ, оглядові майданчики).

Тваринний світ – сукупність усіх особин тварин різних видів, які

постійно або тимчасово мешкають у межах будь-якої території чи акваторії. Для рекреаційної діяльності тваринний світ здебільшого виступає як фон певної території, а також в якості ресурсів для розвитку мисливства. Біологічними ресурсами для пізнавальних видів рекреації, зокрема екологічного туризму виступають рідкі, ендемічні та реліктові рослини і тварини.

Болотні угіддя здебільшого представляють інтерес для рекреації з точки зору добувательства і промислових видів рекреаційних занять, оскільки є середовищем життя мисливської фауни та флори – ягоди, гриби, дикорослині лікарські рослини.

В Україні середня лісистість території (визначається відношенням вкритої лісом площі до загальної площі) становить 14,2 % при цьому розміщення лісів вкрай нерівномірне, що пов'язано як з особливостями природних умов, так і з господарською діяльністю людини протягом тривалого історичного періоду, внаслідок чого в Українських Карпатах ліси займають 40,5% загальної території, Криму -32%, в зоні мішаних лісів – 26,1%, лісостепу – 12,2%, степу – 3,8%. Переважаючими породами є хвойні та листяні. Площа болотних угідь в Україні становить понад 1 млн. га. Деякі з них належать до об'єктів, що підлягають охороні. Мисливська фауна доволі багата і різноманітна представлена ссавцями і авіафауною, проте мисливство є суворо контрольованим видом рекреації і можливе виключно в певні сезони і на визначених територіях мисливських угідь, площа яких в Україні становить – 47341,4 тис. га). Флора України також багата на лікарські рослини та їстівні гриби.

Природні пейзажі та краєвиди – пейзажні ресурси.

Виявлення й оцінка впливу візуальних якостей природних територій і елементів природи на психоемоційний стан людини й комфортність відпочинку є новітнім аспектом дослідження в рекреаційній географії. З погляду споживача (суб'єкта) найважливішим елементом візуального

сприйняття є пейзаж як краєвид, що відкривається з певної точки спостереження. Вигляд пейзажу місцевості обумовлюється її ландшафтом. Поняття ландшафт в перекладі з німецької позначає краєвид. В географії ландшафт – природний чи антропогенний територіальний або аквальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням ґрунтів і біоценозів. Таким чином, головними елементами природних ландшафтів, що підлягають візуальному спостереженню і утворюють пейзаж як єдину візуальну цілісність виступають рельєф, водні об'єкти, рослинний покрів.

Слід зазначити, що сприйняття людиною ландшафту відзначається рядом особливостей:

По-перше, потужною гуманістичною спрямованістю, в тому розумінні, що людина не є лише “фактором”, який впливає на навколишнє середовище, а є особистістю з характерним індивідуальним баченням світу й власними цінностями, які значно змінюються в залежності від освіти, віку, фізіологічного і психологічного стану індивіда, його приналежності до певної соціальної групи. Звідси випливає необхідність ретельного виявлення індивідуальних рис людини.

По-друге, міждисциплінарний характер проблеми обумовлює необхідність залучення ряду підходів та методів як дисциплін географічного циклу, так і досить віддалених від географії наук (психології, соціології, естетики, культурології).

По-третє, результати досліджень часто не мають вигляду однозначних точних оцінок, а здебільшого формулюються у нечітко визначеній, розмитій формі, в окресленні загальних тенденцій та закономірностей. Проте, значення цих результатів не є меншим.

Більшість дослідників за основну проблему у даному напрямку оцінки відзначають складність виявлення об'єктивних властивостей

пейзажу, що забезпечує його привабливість. Тому різні методи оцінки пропонують враховувати лише пейзажеутворююче значення окремих компонентів ландшафту, або навпаки оцінювати ландшафт не за його окремими елементами, а як єдине ціле. Другим важливим вихідним моментом є урахування при оцінці специфіки об'єкта і предмета дослідження, в зв'язку з чим пропонують все пейзажне розмаїття розподіляти на пейзажі рівнин, гірські пейзажі і пейзажі узбережжя, оскільки тільки в межах названих груп можлива їх адекватна оцінка і порівняння.

Сучасні методи дослідження закономірностей сприйняття людиною ландшафту розподіляються на чотири групи:

1. Експертні методи полягають в оцінці перцепційних якостей ландшафту фахівцем-експертом. Виходячи з власних уявлень про красу, чи з існуючих в естетиці теорій про неї, він дає кількісні оцінки привабливості, естетичності чи краси ландшафтам.

2. Психофізичні методи зводяться до пошуку фізично вимірюваних характеристик ландшафту, які корелюють із суб'єктивною оцінкою його сприйняття. За такі характеристики приймаються стрімкість схилу, відносні перевищення рельєфу, його горизонтальна розчленованість, площа рослинності та інші фізіономічні параметри. Як довели дослідження, найбільший ефект тяжіння рекреантів забезпечують крайові зони. Під крайовими зонами розуміють суміжні смуги між двома різнорідними середовищами, наприклад, вода-суша, ліс-галявина, пагорб-рівнина. На основі таких міркувань підраховується показчик насиченості території крайовими ефектами, фокусними пунктами.

Деякі автори вважають, що естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, розмаїття елементів пейзажу і вводять поняття "*пейзажне розмаїття*", під яким розуміють якісну характеристику, що визначає потенційне багатство зорових образів, які розкриваються в

межах природного комплексу. Наприклад, для рівнинних районів у якості домінуючої ознаки при оцінці пейзажного розмаїття природних комплексів виступає лісистість території. В залежності від відсотку лісистості виділяють відкриті, напіввідкриті і закриті ділянки. Вважається, що при лісистості 50% естетичні властивості різко знижуються. При рекреаційній характеристиці земель в Україні враховуються такі показники як: щільність дерев, зімкненість крон, середній діаметр деревостану, кількість повалених дерев, кількість пеньків та ін.

Серед інших психофізичних методів оцінки природних комплексів відомі такі як екзотичність – ступінь контрастності місця відпочинку та місця постійного проживання та унікальність – ступінь зустрічаємості чи неповторності об'єктів і явищ.

Недоліки психофізичних методів: 1) урахування лише тих об'єктивних характеристик ландшафтів, які можна оцінити кількісно; 2) суб'єктивність дослідника при доборі цих параметрів; 3) оцінювання ландшафту за його окремими характеристиками, а не як цілого; 4) неврахування тих суб'єктивних значень і цінностей, які людина надає ландшафтам.

3. Експериментальні методи зводяться до детального, “глибинного” опису взаємозв'язків індивідів із конкретним ландшафтом. Цей опис виконується у вербальній формі. Здебільшого у вигляді есе, і не містить прогностичних та кількісних оцінок. Основу цього методу оцінки становить якісний опис естетичних властивостей ландшафту і засновується на твердженні про неможливість визначення естетичних характеристик природних комплексів за допомогою кількісних показників. Але подібний підхід не має практичної реалізації, оскільки некоректно аналізувати властивості природних комплексів і порівнювати привабливість територій на основі лише емоційних епітетів. Проте така оцінка якості пейзажів має широке утилітарне застосування при створенні реклами і формуванні

іміджу рекреаційних територій.

4. Когнітивні методи домінують у сучасній енвайронментальній психології та перцепційній географії і ґрунтуються на оцінюванні респондентом емоційної привабливості, естетичної цінності, чи інших близьких до них показників сприйняття ландшафту. Дійсно, у сприйнятті об'єкту основна роль належить візуальним характеристикам, а психологами доведено, що 87 % людського сприйняття засновано на зорі. Для одержання достовірних оцінок у сприйнятті ландшафту необхідною є вибірка респондентів досить значного обсягу (наприклад, для виявлення специфіки сприйняття різними соціальними групами більше 200 осіб). У сучасній практиці оцінки прийнято оцінювання ландшафтів як натурним способом так і за фотокартками. Дослідженнями питання відповідності оцінок сприйняття людиною реального ландшафту та його фотозображень доведено, що ефект від заміни реального ландшафту його фотозображенням достатньо малий і не впливає на оцінки отримані різними способами сприйняття. Головна вимога до роботи з фотозображенням – їх висока якість, однаковий формат і тип друку. Методи роботи з фотозображеннями ландшафтів мають декілька модифікацій: метод семантичного диференціала, метод парних порівнянь, метод сортування, метод “найнятого фотографа”, метод аналізу та оцінювання привабливості ландшафту С. та Р. Капланів, метод бальної оцінки.

Унікальність, збереженість, екологічний стан, естетична і пізнавальна цінність особливо охоронюваних природних об'єктів і територій обумовлює їх високу цінність для організації рекреаційної діяльності, що дозволяє розглядати їх як важливу складову природних рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що поняття природно-заповідний фонд (ПЗФ), як сукупність охоронюваних державою природних територій, притаманне практиці природоохоронної діяльності України, в інших державах склад, структура, мета створення, дозволені види використання

особо охоронюваних природних територій і об'єктів будуть відрізнятися. Розглянемо особливо охоронювані природні території та об'єкти як частину рекреаційних ресурсів на прикладі ПЗФ України.

Природно-заповідний фонд включає ділянки гео- та акваторії, окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. В Україні виділяється 11 категорій об'єктів ПЗФ:

- Національні природні парки
- Регіональні ландшафтні парки
- Біосферні резервати
- Природні заповідники
- Заповідні урочища
- Пам'ятки природи
- Парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва
- Ботанічні сади
- Дендрологічні парки
- Зоологічні парки
- Заказники

Всі об'єкти природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд з природоохоронними, науково-дослідними та моніторинговими цілями використовують в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях, для організації мисливства і рибальства. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних зон і ведеться з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи

загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Використання цих об'єктів з метою рекреації відповідно до основних завдань можливе виключно для організації поширення екологічних знань – екскурсії з науковою метою. На Україні створено 17 природних заповідників.

Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням: заповідна зона, буферна зона, зона антропогенних ландшафтів, яка включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. На сьогодні в Україні до біосферних заповідників належать Асканія-Нова ім. Фальц-Фейна, Чорноморський, Карпатський і Дунайський. Поряд із ними до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО включено Ужанський національний природний парк із з Надсянським регіональним ландшафтним парком у складі українсько-польсько-словацького

транскордонного резервату «Східні Карпати». Дунайський біосферний заповідник також є частиною транскордонного румунсько-українського біосферного резервату «Дельта Дунаю».

Національні природні парки (НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Серед головних завдань національних природних парків – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів та створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

На території НПП з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону. В межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Мережа національних парків України включає понад 40 об'єктів, які репрезентують усі природні зони країни (крім Гірського Криму), проте ступінь їх використання в рекреаційній діяльності вкрай незначний і потребує інтенсифікації.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Головним їх завданням є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо - виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій НПП. В Україні створено понад 40 регіональних ландшафтних парків.

Заказники. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих

компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Заказники поділяються на ботанічні, лісові, загальнозоологічні, ентомологічні, орнітологічні іхтіологічні. В них зберігається видове різноманіття флори і фауни, охорона рідкісних та зникаючих видів, в першу чергу тих, які занесені до Червоної книги України. Сьогодні цей перелік досягає 382 видів тваринного і 541 видів рослинного світу і охоплює багато ендемічних та реліктових видів. Загальна чисельність цієї категорії об'єктів в Україні становить 2632.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

В цілому в Україні під охороною держави перебуває понад три тисячі пам'яток природи. Такі об'єкти є основою для розвитку екскурсійної діяльності, пізнавального і наукового туризму. Така велика кількість об'єктів пояснюється тим, що серед пам'яток природи досить багато поодиноких дерев – екзотичних, еталонних, багатовікових, а також пов'язаних із життям видатних людей.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Їх кількість в Україні становить – 774, використовуються аналогічно пам'яткам природи.

Ботанічні сади – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони: наукова, заповідна, адміністративно-господарська та експозиційна, яка саме і використовується для організації обслуговування відвідувачів саду, проведення екскурсій. В Україні функціонує 22 ботанічних сади державного значення в різних ландшафтно-кліматичних зонах.

Дендрологічні парки – науково-дослідні, природоохоронні установи, які створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. У відповідності з цим завданням ними здійснюється інтродукція та акліматизація рослин, їх селекція, причому особлива увага приділяється збереженню рідкісних видів і тих, яким загрожує зникнення. Більшість дендропарків є екскурсійно-туристськими об'єктами, місцем короткочасного відпочинку місцевих жителів.

В Україні функціонує 39 дендропарків, з них 20 – загальнодержавного значення.

Зоологічні парки – природоохоронні культурно-освітні установи, які створюються з метою організації екологічної освітньо - виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. На території зоологічних парків з метою забезпечення

виконання поставлених перед ними завдань виділяються наукова, господарська, рекреаційна і експозиційна зони. Організація відпочинку і культурно-просвітницька робота є головними завданнями зоопарків. В Україні функціонує 13 зоопарків, у т. ч. 7 – державного значення: у Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Черкасах, Києві, Мені Чернігівської обл.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є природоохоронними рекреаційними установами. Такий статус надається найбільш визначним та цінним зразкам паркового будівництва з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. В Україні до числа об'єктів ПЗФ віднесено 538 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, з них 88 – загальнодержавного значення.

Як рекреаційний ресурс об'єкти ПЗФ оцінюються за такими параметрами як унікальність, екзотичність, щільність, співвідношення їх сумарної площі і площі району (області, країни). Щільність є показником, що визначає різноманітність природних ландшафтів та їх науково-пізнавальну цінність і – опосередковано – доступність для рекреантів. Найбільша щільність об'єктів ПЗФ має місце в Тернопільській (3,92), Чернівецькій (3,69), Івано-Франківській (3,15), Чернігівській (2,03) областях і Києві (16,7). Нижче середньої по Україні (1,08) є щільність ПЗФ у дванадцяти областях, у т.ч. Луганській (0,47), Одеській (0,37), Дніпропетровській (0,36). Низьким є цей показник в Криму (0,54), в Херсонській (0,27 – найнижча) і Закарпатській (0,56) областях, хоча це певною мірою компенсується площею заповідних територій та їх залученням до числа природних об'єктів світового значення.

Основні види рекреації на територіях ПЗФ регулюються

«Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ належать:

- Відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5-10 годин до 1- 2 днів; розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);

- Екскурсійна діяльність – екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;

- Туристична діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхтах, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах), спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парапланеризм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки і подорожі на повітряних кулях);

- Оздоровлення – використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.

- Любительське і спортивне полювання і рибальство.

Загальна кількість об'єктів ПЗФ в Україні досягає 7 тисяч, а частка заповідних територій від загальної площі країни становить 4,6 % і динамічно зростає. При цьому не всі з категорій об'єктів активно використовуються в рекреаційних цілях. Найбільш задіяними в рекреаційній діяльності країни є природні національні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади і зоопарки.

3.4 Історико-культурні рекреаційні ресурси

Культура як фактор мотивації рекреаційної діяльності

Головним завданням рекреаційної діяльності є відновлення і розвиток духовного потенціалу людини. Задовольнити потребу людини у нових відчуттях, враженнях, емоціях, духовному зростанні, знаннях, потребу в приєднанні до світу мистецтва, розвитку творчого потенціалу можуть культурно-історичні ресурси. Такі потреби виступають одним з головних мотивів здійснення короткочасної рекреації, отримавши загальну назву культурний відпочинок, і довготривалої, завдяки чому сформувався окремий вид туризму – культурно – пізнавальний туризм. Природна допитливість людини відносно різних куточків своєї країни та світу і народів, що їх населяють, утворюють один з найбільш сильних спонукальних мотивів до здійснення рекреаційної діяльності. Туризм – найкращий спосіб знайомства з іншою культурою. Сполучення відпочинку з пізнанням життя, історії й культури іншого народу і відповідними розвитком особистості – це те гуманітарне завдання яке повною мірою здатний вирішувати туризм.

На конференції в Мехіко (1981р.) було проголошено два визначення культури. Перше визначення – загального характеру, засноване на культурній антропології й охоплювало все, що створила людина додатково до природи: суспільну думку, господарську діяльність, виробництво, споживання, літературу й мистецтво, спосіб життя й людське достоїнство. Друге визначення – спеціалізованого характеру, побудоване на «культурі культури», тобто на моральних, духовних, інтелектуальних і художніх аспектах життя людини.

Загальнофілософське визначення культури звучить як – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх

взаємовідносинах, а також в створених ними матеріальних і духовних цінностях. Термін культура використовується як для характеристики окремих історичних епох конкретної держави, суспільства, народу, нації, а також для позначення специфічних сфер діяльності людини, наприклад художня культура, культура відпочинку. Таким чином, культурна спадщина будь-якого народу становить не тільки здобутки художників, архітекторів, музикантів, письменників, праці вчених і т. ін., але й нематеріальне надбання, що включає фольклор, народні промисли, фестивалі, релігійні ритуали й т. ін.

Розвиток культурних факторів на будь – якій території є засобом розширення ресурсів для залучення рекреаційних потоків. Рівень культурного розвитку використовується для створення сприятливого іміджу конкретного регіону. Елементи й фактори культури виступають каналами розподілу інформації про туристські можливості місцевості. Для цього об'єкти культурної спадщини повинні бути представлені вивірено й творчо. Незважаючи на те що практично будь-яку інформацію можна одержати із друкованих видань, інтерактивних джерел не старіє стара істина: «Краще один раз побачити, чим сто разів почути». Тому регіон, зацікавлений у залученні рекреантів, повинен розумно планувати й розвивати спеціальні програми й заходи, що сприяють підвищенню інтересу до його культури, поширювати інформацію про свій культурний потенціал, слідкувати за належним станом історико-культурних об'єктів.

Роль елементів культури в формуванні рекреаційних мотивів

Привабливість рекреаційної території для різних груп і категорій рекреантів становлять як цілісні культурно-історичні комплекси певної території (крупні культурні центри) так і окремі складові культури. Це підтверджується існуванням широкого кола пропозицій спеціалізованих історико-культурних турів, які розкривають один з елементів культурної спадщини. Наприклад, на основі інтересу до історичного періоду

Середньовіччя сформувався окремий вид туризму – замковий туризм, а інтерес до національної кухні спонукає організацію турів для гурманів, з подальшою їх спеціалізацією – винні тури, пивні тури.

Найбільший інтерес викликають такі елементи культури як історія, мистецтво (художня культура), етнографія, релігія.

Культурний потенціал території виражений у його історичній спадщині. Історичне минуле і конкретне матеріальне його вираження це пам'ятники, архітектурні об'єкти, пам'ятні місця, реконструкції, музеї і ін. Знайомство з історичними об'єктами – найсильніший спонукальний туристський мотив, а наявність унікальних історичних об'єктів є запорукою успішного розвитку туризму в регіоні. Історична спадщина регіону має потребу в просуванні на ринок. Тому національні туристські організації повинні займатися поширенням інформації про історичний потенціал місцевості.

До великого масиву елементів художньої культури, за яким головним чином характеризують загальний рівень розвитку культури в державі, належать: музичне, театральне, образотворче мистецтво, архітектура й література.

Музика. Музичний потенціал регіону є одним із привабливих елементів культури. У деяких країнах музика виступає як основний фактор залучення рекреантів. Відомі музичні фестивалі щорічно збирають тисячі учасників, працюють філармонії, концертні зали і консерваторії.

Театральне мистецтво найбільш багатий і різноманітний ресурс – драматичні театри, театри опери і балету, театри пантоміми, театри ляльок, театри драми і комедії, традиційні національні театри. Важливими складовими частинами феномену театру є режисери, актори, творчі робітники, результатом діяльності яких стає підготовка і реалізація репертуару спектаклів і вистав і звичайно глядачі. Відвідання театрів є традиційним видом рекреаційних занять характерним для проведення

короткочасного відпочинку місцевих жителів.

Образотворче мистецтво – один з важливих елементів культури, здатний сформувавши переконливий мотив до туристської поїздки. До основних видів образотворчого мистецтва належать живопис, скульптура, графіка. Знайомство з видатними зразками образотворчого мистецтва дозволяє збагачувати і відновлювати духовний потенціал людини.

Література. Літературні пам'ятники мають більш обмежену в порівнянні з іншими елементами культури привабливість, але все-таки становлять істотний мотив і основу організації туристських програм. Літературні твори мають силу створювати враження про країну та її культуру. Так, у рамках культурно-пізнавального туризму рекомендується організувати літературні тури по місцях, пов'язаних з життям і діяльністю авторів, місцевостях, описаних в літературних творах.

Архітектура – будівлі і споруди, які організують матеріальне і просторове середовище для життя і діяльності людей; це мистецтво створювати споруди відповідно до потреб, технічних можливостей і естетичних уподобань даного суспільства. Розрізняють три види архітектури:

- створення об'ємних споруд (житлові будинки, світські і виробничі споруди, об'єкти культового призначення);
- створення ландшафтних об'єктів (сади, парки, сквери, бульвари, малі архітектурні форми);
- монументальні споруди.

Знайомство з пам'ятниками архітектури є невід'ємною частиною будь-якої пізнавальної подорожі.

Етнографічна культура – це також досить ємний ресурсний сегмент у який входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До їх числа відносять – традиційні форми господарювання, звичаї, традиції,

обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці, народну творчість та ін. На основі збереженості етнографічних особливостей місцевості формуються відповідні рекреаційні установи, наприклад, музеї архітектури і побуту під відкритим небом (скансени), центри народної творчості, організуються масові подійові заходи – ярмарки, фестивалі, святкування національних свят, народні гуляння, які привертають увагу численної аудиторії і виступають цікавою і змістовною формою проведення дозвілля.

Релігія, особливо традиційні релігії, практично у всіх груп рекреантів викликають безпосередній інтерес. Релігійні уподобання відображаються на всі сфери життя і діяльності людини як в теперішньому, так і в історичному минулому. Відбиття релігійних уподобань відчувається найбільш яскраво в мові, мистецтві, особливо образотворчому, народному мистецтві, традиціях і масовій культурі. Саме поняття релігія неоднозначне і складається з таких елементів як: віровчення – певне світосприйняття і світогляд; віра – особлива область духовного життя людей; культ – комплекс ритуалів, обрядів, традицій; конфесії – організації і людські спільноти, які дотримуються тієї або іншої релігійної традиції; церков – в тому числі, будівлі, споруди, витвори живопису, скульптури культового призначення, церковний одяг та начиння, які мають значну художню цінність.

Всі ці аспекти релігії дозволяють розглядати її і як важливий компонент культури, частину історико-культурного потенціалу, і як сильний спонукальний мотив до здійснення подорожі, на основі якого сформувався окремий спеціалізований вид туризму, який називається релігійний. При цьому релігійні об'єкти мають значну архітектурну і художню цінність і становлять достатньо значний прошарок рекреаційних ресурсів, наприклад у Парижі культові об'єкти становлять 44%.

До елементів культури, які також відіграють роль у формуванні

рекреаційних мотивів (здебільшого туристських) входять індустрія й бізнес, наука й освіта.

Рівень індустріального розвитку регіону є серйозним мотивом для залучення певної категорії туристів, особливо іноземних, що цікавляться станом економіки іншої країни, промисловістю, виробленою продукцією та ін. На основі цього мотиву сформувався окремий вид туризму – діловий туризм.

Високий рівень освіти збільшує прагнення людини до знань. Жителі однієї країни, як правило, виявляють цікавість до системи освіти іншої країни. Тому освітянські установи (коледжі, університети) дедалі стають істотними привабливими елементами культури. Всесвітньо відомі університети Оксфорд і Кембридж давно стали туристськими визначними пам'ятками й самостійними екскурсійними об'єктами. Крім того, заклади освіти, пропонуючи різноманітні навчальні програми залучають певну кількість туристів і формують такий його напрям як освітній туризм. Одержала розвиток тенденція організації й проведення конференцій, зустрічей, семінарів на базі навчальних закладів.

Науковий потенціал може виступати спонукальним мотивом для відвідування регіону, особливо тими, хто безпосередньо зайнятий наукою або пов'язаний із цією областю діяльності. У століття науково-технічної революції наукові комплекси є важливим ресурсом культурно-пізнавального туризму. До числа найбільш популярних наукових об'єктів варто віднести спеціалізовані музеї й виставки, обсерваторії, планетарії, космічні центри, океанаріуми та ін. Екскурсії до наукових об'єктів можуть бути організовані як для фахівців у конкретній області знань, так і для широкого загалу рекреантів.

Таким чином, історія та культура здатна викликати найсильніший спонукальний мотив до здійснення рекреаційної діяльності. Тому збереження історико-культурних ресурсів, їх раціональне використання, мають визначальне значення для стійкого залучення рекреаційних потоків

і збереження популярності конкретної рекреаційної території.

Все викладене вище стало передумовою до відокремлення в самостійну групу рекреаційних ресурсів – історико-культурних ресурсів і відповідно формування окремого виду численних рекреаційних занять, які отримали назву культурні або культурно-пізнавальні типи рекреаційних занять.

Щодо поняття історико-культурних ресурсів то існує досить велика кількість їх визначень, але слід зазначити, головне – більшістю науковців вони обов'язково виділяються в окрему групу рекреаційних ресурсів і посідають провідне місце при визначенні потенційної придатності території щодо розвитку рекреації.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти і явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

Класифікувати історико-культурні ресурси можливо за декількома ознаками:

- За генезисом: матеріальні і духовні;
- За рухомістю: рухомі й нерухомі.

Так історико-культурні ресурси за генезисом підрозділяються на матеріальні й духовні.

Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а *духовні* – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного, життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до історико-культурних рекреаційних ресурсів: до них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджені й оцінені як

такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційної потреби деякої великої кількості людей протягом певного часу.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб.

Пам'ятниками історії й культури є спорудження, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Наукова класифікація пам'ятників, відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятники історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятники. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'ятників. Так, до *пам'ятників історії* можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також з розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятники археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико- культурного шару древніх населених пунктів.

Найбільш характерні для *пам'ятників містобудування й*

архітектури наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст і інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До *пам'ятників мистецтва* належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятники – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а, також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Класифікувати історико-культурні ресурси за ознакою рухомості можливо по двох групах – *нерухомі й рухомі*. Першу групу становлять пам'ятники історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва й інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятники мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятники мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються.

Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів деякі автори справедливо визначають ще й категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів.

Так, категорія *подієвих ресурсів* стала виділятися порівняно недавно,

поряд з формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще не є достатньо дослідженою і розвиненою. В загальному сенсі до подієвих ресурсів відносять масові заходи культурно-розважального характеру, наприклад, карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, святкування різноманітних свят, наприклад, Дні міст, ярмарки тощо.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль, внаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення спеціалізованих освітніх програм в загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як вже відзначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До числа таких ресурсів відносять традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці й ін.

Біографічно-соціальні ресурси – специфічна складова історико-культурних ресурсів, яка об'єднує об'єкти та місцевості пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, загибель, поховання).

До історико-культурних рекреаційних ресурсів також слід віднести і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів, так і туристів:

- Музеї, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки та ін. Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій. Виділяються такі групи музеїв: художні,

мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничо-наукові, технічні, галузеві, комплексні;

- Театри, кіно-концертні зали;
- Філармонії;
- Планетарії;
- Цирки та ін.

На основі вищевикладеного розроблена узагальнена схема історико-культурних рекреаційних ресурсів, яка представлена на рис. 3.3.

Методи оцінки історико-культурних ресурсів

Основними характеристиками для оцінки історико – культурних ресурсів виступають:

- Інформативність;
- Атрактивність;
- Місце у світовій і вітчизняній культурі;
- Стійкість/ємність культурного комплексу;
- Стабільність.

Інформативність культурно-історичних об'єктів для рекреаційних цілей може бути виміряна кількістю необхідного й достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкта необхідно оцінити об'єкт по двох ознаках: ступінь організації об'єкта для показу й місце положення екскурсантів стосовно об'єкта огляду.

За ступенем організації об'єкти підрозділяються на спеціально організовані й неорганізовані для показу. Організовані об'єкти вимагають більше часу огляду, тому що вони є метою огляду й становлять основу для проведення екскурсій. Неорганізовані об'єкти використовують для надання супутньої екскурсійної інформації, охоплюються одним поглядом без детального розгляду.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ

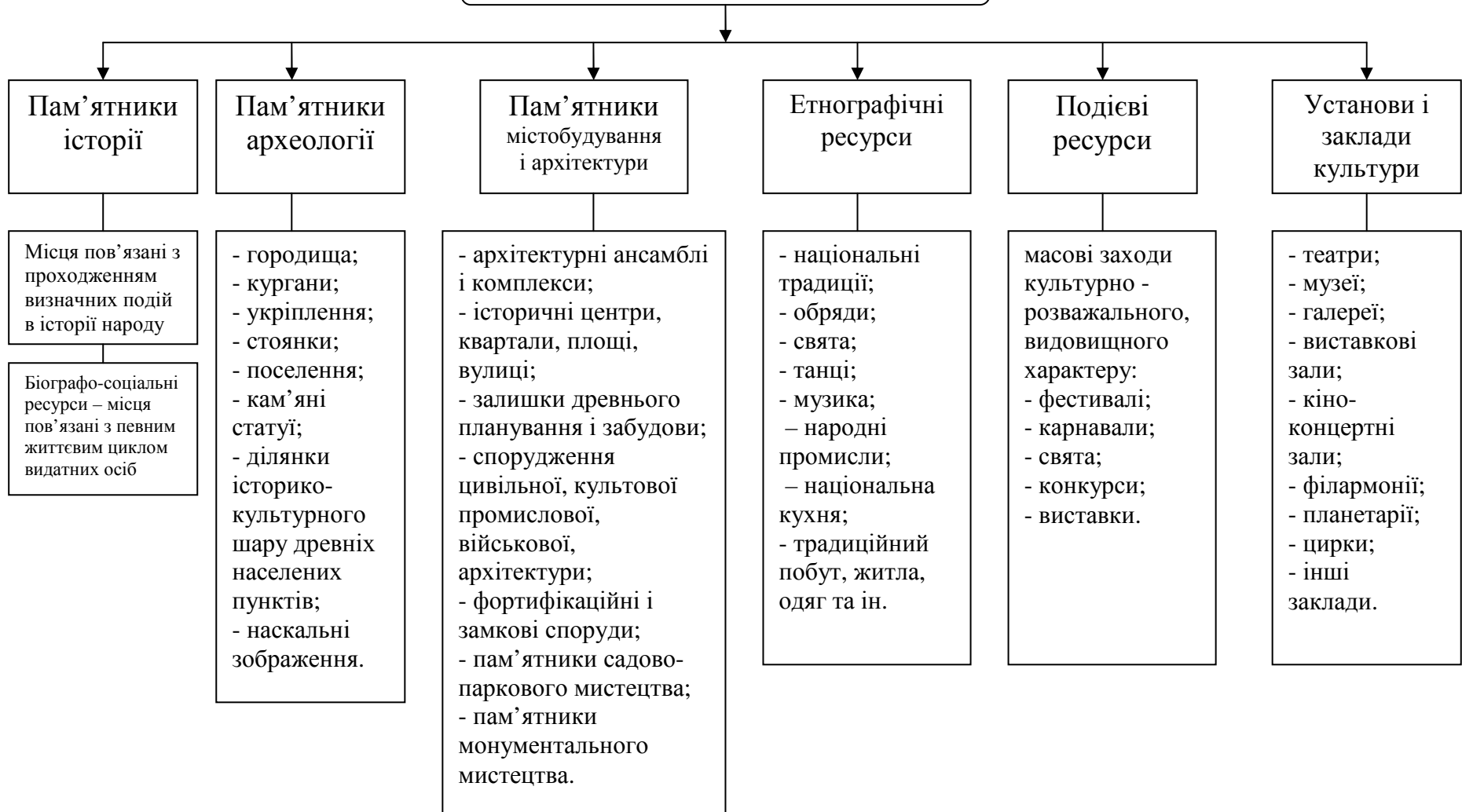

Рис. 3.3. – Класифікація історико-культурних рекреаційних ресурсів.

За місцем положення об'єкти підрозділяються на інтер'єрні (внутрішній огляд об'єкта) і екстер'єрні (зовнішній огляд об'єкта). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів завжди більше часу огляду інтер'єрних об'єктів (за винятком музеїв і подібних установ).

Атрактивність культурних комплексів визначається їх художньою й історичною цінністю, модою й доступністю стосовно місць попиту для широкого кола рекреантів.

Ранжирування культурних комплексів за їхнім місцем у світовій і вітчизняній культурі здійснюється експертним шляхом: встановлюються об'єкти місцевого, районного, регіонального, національного й всесвітнього значення.

Сукупність природних й антропогенних об'єктів і породжуваних ними факторів оздоровчої, культурної й іншої властивості, здатних викликати туристський інтерес, називається національним надбанням. Особливу значимість мають об'єкти, внесені ЮНЕСКО до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, до якого можуть бути включені:

- природні пам'ятники, що складаються з фізичних і біологічних утворень або груп таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з погляду естетики й науки;
- геологічні й фізіографічні утворення й точно обмежені зони, що представляють ареал видів тваринних рослин, які знаходяться під загрозою знищення, що мають видатну універсальну цінність з погляду науки або консервації;
- природні визначні місця або строго обмежені природні зони, що мають цінність з погляду науки, консервації або природної краси;
- пам'ятники (витвори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи й структури археологічного характеру, написи, печерні поселення й групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, науки або мистецтва);

- ансамблі (групи ізольованих або об'єднаних будівель архітектури, єдність або зв'язок з пейзажем яких представляє видатну універсальну цінність з погляду історії, науки або мистецтва), визначні місця (об'єкти, які представляють собою діяльність людських рук або спільні витвори природи й людини, а також зони, до яких входять археологічні визначні місця, що представляють видатну цінність з точки зору історії, естетики, етнології або антропології).

Розроблено систему критеріїв оцінки спадщини. Відносно культурних об'єктів, що претендують на включення до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, вказується, що об'єкт повинен:

- являти собою шедевр творчого генія людини;
- показувати важливість процесу передачі в часі або географічному культурному ареалі загальнолюдських цінностей в області культури, архітектури, монументального мистецтва, містобудування або ландшафтного дизайну;

- бути унікальним або винятково важливим свідомством існування або зникнення якоїсь цивілізації або культурної традиції:

- являти собою видатний приклад архітектурного або ландшафтного ансамблю, що знаменує один з періодів історії розвитку людства;

- являти видатний приклад формування людиною ландшафту або поселення, характерний для деякої культури, особливо, якщо ця культура виявилася беззахисною перед обличчям незворотних історичних змін;

- бути пов'язаним з подіями, традиціями, ідеями, віруваннями або творчими актами світового значення.

Природний об'єкт має підстави для включення до Списку Всесвітньої природної й культурної спадщини, якщо:

- представляє собою видатний приклад одного з етапів розвитку

Землі, охоплюючи період зародження життя й основних геологічних процесів формування ландшафту;

- демонструє найважливіші геоморфологічні або фізіографічні ознаки;
- являє собою видатний приклад розвитку якого-небудь поточного екологічного (біологічного) процесу, включаючи материкові, прісноводні, прибережні й морські екосистеми;
- містить у собі найцікавіші природні явища або місця виняткової природної краси, що мають естетичне значення;
- містить найбільш важливі й істотні (з точки зору науки й біологічного відтворення) природні ареали, пристосовані для плідного біологічного обміну, включаючи ареали, що мають загальносвітове значення й перебувають під погрозою знищення.

Для культурних комплексів, також як і для природних, важливими характеристиками є стійкість (ємність) та стабільність.

Стійкістю до рекреаційних навантажень історико-культурних комплексів є потік рекреантів, який може витримати даний культурний комплекс.

Стабільність історико-культурного комплексу визначається його відповідністю ціннісним критеріям, що сформувалися в населення і пов'язані з тривалістю інтересу рекреантів до даного культурного об'єкта.

Основними напрямками оцінки історико-культурних комплексів є визначення їх потенціалу та бальна оцінка пізнавальної цінності. Розвиток саме цих видів оцінювання обумовлюється об'єктивними факторами і практичною спрямованістю даних оцінок. Так, об'єктивно, що лише кількісні показники наявності історико-культурних об'єктів не дають уяви про рівень їх пізнавальної цінності і привабливості, а також про їх придатність для організації пізнавальних рекреаційних занять або включення у відповідні туристичні маршрути. Так само важливим показником є

потенційна пропускна спроможність відповідних історико-культурних об'єктів, яка визначається тією кількістю відвідувачів, яку може прийняти певний історико-культурний комплекс (об'єкт) за певний відрізок часу.

Існують і інші методи та критерії оцінки історико-культурного потенціалу. Наприклад, при розробці концепції екскурсійної діяльності в АР Крим вчені пропонують визначати «потенціал екскурсійних ресурсів». При розрахунку екскурсійного потенціалу пам'ятників історії, культури й архітектури необхідно враховувати кількість днів у тиждень, відкритих для відвідування (режим роботи) та дорожній коефіцієнт, який отримується розрахункових шляхом і враховує погодні умови, відповідний стан дороги і швидкість переміщення автотранспорту (див. формулу 3.2):

$$P_{істкомпл} = \frac{T_{іст}}{K_{дор}} \times K_{const} \times n \quad (3.2)$$

$P_{іст\ компл.}$ – екскурсійний потенціал історичного комплексу (у тис. екскурсантів);

$T_{іст\ компл.}$ – час, виділений для відвідування пам'ятника історії, культури й архітектури (у хв.);

n – кількість осіб в екскурсійній групі;

K_{const} – число днів, доступних для відвідування екскурсійними групами історичного об'єкта;

$K_{дор.}$ – коефіцієнт доріг.

Потенціал музеїв розраховується за формулою 3.3:

$$P_{муз.} = \frac{T_{муз.}}{J} \times K \times n \quad (3.3)$$

$P_{муз.}$ – потенціал музею;

$T_{муз.}$ – час роботи музею протягом доби (у хвилинали);

J – час, необхідний для огляду експозиції з врахуванням інтервалу між групами;

K – кількість днів роботи музею протягом року;

n – наповнюваність груп (чол.).

Доволі розповсюдженим методом оцінки історико-культурних рекреаційних ресурсів є бальна оцінка, яка проводиться, як за певними територіальними одиницями, так і за окремими складовими історико-культурних ресурсів. Серед визначних праць щодо застосування бальних оцінок при визначенні цінності історико-культурних ресурсів можливо відзначити публікації Бейдика О. О., Мацоли В. І., Кузика С. П. і Касянчук З. О., Кравціва В. С., Гриніва Л. С., Копача М. В., Кузика С. П. та ін. Розглянемо деякі з них. Так, В. І. Мацолою пропонується оцінювати рекреаційну значимість території за щільністю пам'яток історії та культури на 100 км² площі. При цьому пропонується визначати щільність пам'яток найвищого класу (загальнонаціонального і міжнародного значення). За базову основу приймаються показники в Україні, де щільність всіх фіксованих пам'яток складає 7,9 одиниць на 100 км², пам'яток загальнонаціонального значення – 0,7 і відповідно по Львівській області – 1,8 і 1,8. Виходячи з таких даних, В. Мацола пропонує оцінювати одним балом території, де ці показники складають менше 8, двома балами – 8-18 і трьома – понад 18 од./100 км². Такий підхід може використовуватись для оцінки історико-культурних ресурсів великих регіонів.

Сутність бального підходу в оцінці історико-культурних ресурсів, запропонованого в науковому виданні «Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери» базується на загальноприйнятих теоретичних позиціях бальних оцінок. Спочатку оцінюються окремі видові компоненти історико-культурних ресурсів (авторами методики виділено всього 5 підвидів та 13 підгруп) для кожного з яких розроблені відповідні оціночні шкали. Наступний етап оцінки пов'язаний з об'єднанням покомпонентних балів окремих компонентів оцінок, які отримані по блоках історико-культурних ресурсів, в інтегральну величину. У результаті отримують загальну суму балів, яка і характеризує

пізнавальну цінність історико-культурних ресурсів окремого поселення, або місцевості (формула 3.4)

$$A = \sum_{i=1}^f Pi + \sum_{i=1}^n Ti + \sum_{i=1}^k Si + \sum_{i=1}^m Ri + \sum_{i=1}^s Fi \quad (3.4)$$

Де A – інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних ресурсів;

Pi - пам'ятки історії;

Ti - історико – архітектурні пам'ятки;

Si - визначні місця сучасної архітектури;

Ri - традиційні промисли і ремесла;

Fi - пам'ятки народного фольклору.

Для співставлення і порівняння оціночних параметрів вводиться "коефіцієнт пізнавальної цінності" (K_p), який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки окремого поселення, місцевості до максимально можливої кількості балів, яка наведена в шкалі оцінок – формула 3.5.

$$K_p = \frac{A}{A_{max}} \quad (3.5)$$

де: A – сума балів пізнавальної цінності історико-культурних туристських ресурсів окремого поселення, території (блоку);

A_{max} – максимально можлива сума балів за шкалою бальної системи оцінок.

Виходячи із значення K_p , можна провести наступне ранжування рівнів пізнавальної цінності окремих поселень, територій:

0,86-1,00 – унікальні

0,65-0,85 – високоатрактивні

0,45-0,64 – середньоатрактивні

0,25-0,44 – малоатраактивні
менше 0,25 – неатраактивні.

Розширення залучення різних видів історико-культурних ресурсів в сферу рекреаційного використання потребує подальшого пошуку і вдосконалення показників і видів оцінювання пізнавальної цінності, привабливості та придатності цих ресурсів для окремих видів рекреаційних занять.

Історико-культурні ресурси України відзначаються великою різноманітністю і включають об'єкти за всіма описаними вище класифікаційними групами, тому характеризувати їх вичерпно в рамках даного посібника не має можливості, тому далі наводиться лише їх коротка характеристика.

В Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, з яких 12 тис. становлять інтерес як об'єкти пізнавальної рекреації і туризму, хоча в реальній діяльності задіяні менше 5,5 тис. (за деякими джерелами – 8 тис). Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери за підрахунками В. Стафійчука області України можна поділити на такі типи:

з високим потенціалом – м. Київ; Львівська, Хмельницька, Закарпатська обл., АР Крим, Івано-Франківська, Черкаська, Київська обл.;

із середнім потенціалом – Чернівецька, Донецька, Чернігівська, Вінницька, Харківська, Одеська, Тернопільська, Полтавська, Житомирська обл.;

із низьким потенціалом – Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Волинська обл.

Найважливішою складовою історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури і містобудування. В Україні на державному обліку

перебуває 16 237 архітектурно-історичних пам'яток (з них національного значення – 3541 місцевого значення – 12 696). На базі найбільш значимих пам'яток створено 60 історико – архітектурних та історико-культурних заповідників і музеїв.

До Списку Всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО) в Україні входить п'ять об'єктів: Софійський собор і Києво-Печерська Лавра в Києві, історичний центр Львова, незаймані букові ліси Карпат і пункти геодезичної дуги Струве.

Всього в Україні 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Налічується також 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл, які мають цінну історико-культурну спадщину. Список історичних міст України включає 401 населений пункт, у яких історико-культурна спадщина збереглася в найбільш сконцентрованому вигляді.

За даними довідника «Музеї України», сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, з яких 18 мають статус національних. Значна кількість музеїв зосереджена в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Чернігові, Одесі, Переяслав-Хмельницькому. Багато музейних установ у Черкаській, Чернігівській, Вінницькій, Донецькій областях та АР Крим. Кожне, навіть невелике, містечко і чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї, експонати яких присвячені місцевій історії. Всього на громадських засадах функціонує близько 7 тис. музеїв.

Серед туристичних ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби. Регіональні особливості культури і побуту, збережені в етнографічних областях України: Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянщина, Сіверщина, Слобожанщина, Запоріжжя,

Донщина, Таврія, Новоросія. Етнографічним особливостям регіонів України присвячені експозиції музеїв архітектури і побуту під відкритим небом.

Історико-культурні ресурси України достатньо досліджені і вичерпно характеризовані в численних літературних, в тому числі навчальних картографічних, краєзнавчих (путівники) та інтерактивних джерелах, перелік яких наведений наприкінці даного розділу. Проте використання історико-культурних ресурсів України в рекреаційних цілях ще знаходиться не на достатньому рівні. Головними факторами які стримують цей процес є: незадовільний стан об'єктів, неналежний рівень рекламування, низький рівень розвитку інфраструктури. Потребує подальшого вдосконалення методика залучення історико-культурної спадщини до рекреаційної сфери та впровадження механізмів залучення інвестицій у об'єкти історико-культурної спадщини з орієнтацією на закордонний досвід в цій сфері.

3.5 Соціально-економічні рекреаційні ресурси

До **соціально-економічних ресурсів рекреації** прийнято відносити всю сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти рекреаційні потреби. Ці підприємства, заклади та організації належать до різних галузей і беруть безпосередню участь в задовольненні рекреаційних потреб (первинні підприємства) або забезпечують нормальне функціонування і умови для здійснення рекреаційної діяльності (вторинні підприємства). Перші підприємства надають клієнтам виключно послуги, які задовольняють різноманітні рекреаційні потреби і відповідно отримують доходи тільки від цієї діяльності, а для других – це лише один з напрямів комерційної

діяльності і одне з джерел отримання доходу. Сукупність перших підприємств формують рекреаційне господарство, а другі підприємства прийнято називати підприємствами рекреаційної інфраструктури. Іноді дуже складно розподілити підприємства за цим принципом, тоді рекомендується скористатися прийомом, сутність якого полягає у спробі уявити, що рекреація не існує як масове явище, і визначити доцільність існування тих чи інших підприємств і організацій. Якщо існування суб'єкта господарювання в умовах відсутності рекреації недоцільне, то його слід віднести до рекреаційного господарства, якщо в зазначених умовах суб'єкт господарювання лише несуттєво скоротить обсяги своєї діяльності, то його слід віднести до рекреаційної інфраструктури.

В будь-якому випадку всі названі підприємства виступають невід'ємною і необхідною складовою рекреаційних ресурсів, перелік яких складається з:

- підприємства, які надають послуги розміщення, в тому числі санаторно-курортні заклади;
- заклади ресторанного господарства;
- транспортні підприємства і мережа шляхів сполучення;
- туристські підприємства, які займаються розробкою і реалізацією туристського продукту – туристичні оператори і туристичні агенти;
- екскурсійні підприємства;
- підприємства сфери дозвілля та розваг;
- підприємства роздрібною торгівлі;
- рекламно-інформаційні організації;
- навчальні заклади;
- органи управління;
- наукові і проектні установи;
- підприємства невиробничої сфери – зв'язок, транспорт, страхування, медичне обслуговування, побутове обслуговування;

- підприємства виробничої сфери, які беруть участь у створенні рекреаційних об'єктів, випускають товари рекреаційного призначення.

Виходячи з розподілу основних форм рекреації на короткочасний відпочинок і туризм, можливо зауважити, що зазначені вище підприємства спеціалізуються на наданні послуг цим окремим групам рекреантів. Туризм на сучасному етапі розвитку здебільшого розглядається як окрема галузь економіки, яка включає більшість з перерахованих підприємств організацій та установ, що об'єднуються для створення власного продукту – туристського продукту. При цьому віднесення до сфери туризму засобів розміщення та підприємств, які здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, транспортне обслуговування туристів є незаперечним. А такі первинні підприємства, як заклади харчування, екскурсійні підприємства, заклади дозвілля і розваг, видовищні установи, установи спортивного призначення надають рекреаційні послуги як місцевим жителям, так і приїжджим рекреантам.

Характеристика, класифікація, технологія роботи та управління, взаємозв'язки між цими підприємствами достатньо повно висвітлені в численних публікаціях як українських, так і закордонних авторів і становлять самостійну тему окремого дослідження, тому в цьому підрозділі посібника буде подано лише коротку характеристику первинних рекреаційних підприємств.

Розміщення займає центральне місце в комплексі туристських послуг, що надаються туристам у подорожі та є невід'ємною частиною кожного туристського продукту.

Засіб розміщення – будь-який об'єкт, який регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

Класифікація засобів розміщення, запропонована Всесвітньою туристською організацією (UNWTO) і фактично покладена в основу класифікації засобів розміщення, прийнятій в Україні, визначається

державним стандартом ДСТУ 4268 : 2003 «Національний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги». Згідно з даним стандартом засоби розміщення поділяють на колективні та індивідуальні (рис. 3.4).

Різноманіття засобів розміщення дає можливість туристам робити вибір, оцінюючи умови проживання та рівень послуг, аби найбільш повно задовольнити попит відповідно до доходу, індивідуальних вимог і потреб та виду туризму.

Всі засоби розміщення зобов'язані надавати мінімальний перелік послуг, а саме:

- цілодобове приймання;
- послуги громадського харчування або умови для самостійного готування їжі;
- щоденне прибирання житлової кімнати та санвузла (крім гуртожитків, таборів праці та відпочинку, гірських притулків тощо);
- переміна постійної білизни – не менше одного разу на п'ять діб, переміна рушників – не менше одного разу на три доби;
- відправлення, отримування і доставка листів і телеграм;
- зберігання цінностей та багажу;
- медична допомога: виклик швидкої допомоги, користування аптечкою першої допомоги;
- туристична інформація.

Відповідно до типу засобів розміщення та їх спеціалізації перелік послуг може бути значно розширений, за рахунок введення послуг інформаційно – комунікаційного, спортивного, оздоровчого, розважального, побутового характеру. Особливим складом послуг відрізняються заклади розміщення санаторно-курортного типу (санаторії і пансіонати з лікуванням), в яких основний перелік послуг доповнюється наданням комплексу лікувально-оздоровчих послуг.

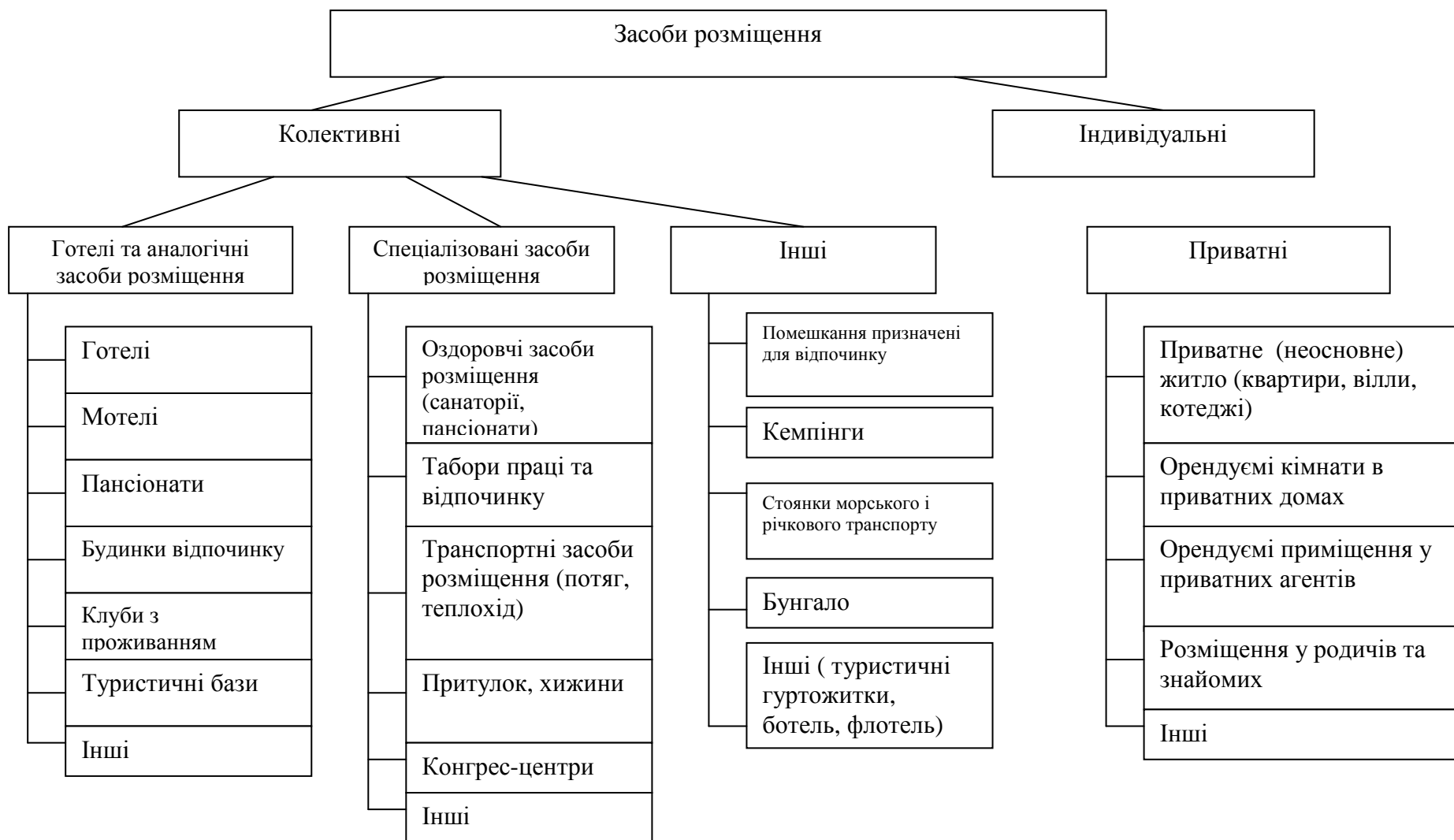

Рис. 3.4. – Класифікація засобів розміщення.

Найбільш поширений тип засобу розміщення – готельне підприємство. *Готель* – підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, яке складається з номерів, надає готельні послуги, які не обмежуються щоденним прибирання ліжка, прибиранням кімнат та санвузлів. Готелі характеризуються мінімальною кількістю номерів, мають єдине управління та групуються за категоріями у відповідності до переліку надаваних послуг та наявної матеріально-технічної бази (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Класифікаційні ознаки готелів

Ознаки	Типи готелів
- місткість (за кількістю койко – місць, або номерів)	- малі; – середні; – великі; – мега – готелі
- рівень комфорту	Визначається відповідно до: - якості номерного фонду, - рівня обслуговування, - набору основних і додаткових послуг - згідно з вимогами національних стандартів; (існує більше 30 систем класифікації – системи букв, корон, балів категорій, зірок)
- рівень цін	- бюджетні; – економічні; – середні; – першокласні; – апартamenti; – фешенебельні
- режим експлуатації	- цілорічні; – двосезонні (літні і зимові); - односезонні (літні або зимові);
- контингент	- курортні; – спортивні; – молодіжні; – сімейні; – представницькі;
- місце розташування	- міські; – приміські; – гірські; – сільські;- приморські
- форма власності	- приватні; – колективні; – змішаної форми власності;

В Україні діє державний стандарт ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів», згідно з яким готелі класифікуються за системою зірок. Даний стандарт визначає вимоги до готелів різних категорій, загальні вимоги щодо урахування потреб інвалідів та вимоги до якості устаткування та оснащення готелів.

Громадське харчування є невід’ємною складовою надання рекреаційних послуг. Під громадським харчуванням розуміють сукупність підприємств різних організаційно – правових форм власності, які займаються виробництвом, реалізацією і організацією споживання кулінарної продукції. Послуга

громадського харчування – результат діяльності відповідних підприємств по задоволенню потреб населення в харчуванні і проведенні дозвілля. Таке визначення послуги громадського харчування вказує на її безпосередню причетність до задоволення рекреаційних потреб.

В Україні для позначення терміну громадське харчування використовується термін ресторанне господарство. *Ресторанне господарство* – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів в харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Суб'єкти господарської діяльності здійснюють діяльність в ресторанному господарстві через заклади ресторанного господарства.

Заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця в сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торгівельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає і організує споживання продукції власного виробництва і купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

В Україні класифікація закладів ресторанного господарства здійснюється за державним стандартом – ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація». Класифікація закладів ресторанного господарства базується на комплексі вимог до:

- асортименту продукції;
- рівню обслуговування й надаваних послуг.

Відповідно до цих вимог заклади ресторанного господарства поділяють на такі групи:

- Продаж блюд і напоїв, як правило, призначених для споживання на місці з показом розважальних програм або без них. Ця група охоплює: ресторан, ресторан – бар, кафе, кав'ярню, кафе – бар, кафе – пекарню, чайний салон; кафетерій; закусоchnу; шинок.

- Продаж напоїв і блюд до них, як правило, призначених для

споживання на місці, з показом розважальних програм або без них Ця група охоплює: бар, нічний клуб, пивний зал.

- Продаж блюд і напоїв для споживачів, об'єднаних за професійними ознаками. До цієї групи належать їдальні та буфети.

- Доставка блюд, приготовлених централізовано, для споживання в інших місцях. Ця група охоплює: фабрику -заготовочну, фабрику – кухню; ресторани за спеціальним замовленням (catering).

Загальні вимоги до установ ресторанного господарства визначаються за такими основними характеристиками:

- місце розташування установи й стан прилеглої території;
- вид, тип і особливості будівлі;
- комфортність, зовнішній і внутрішній дизайн приміщення;
- рівень оснащення закладу встаткуванням, меблями, посудом, столовими приладами, білизною;
- процес обслуговування;
- асортименти продукції й вимоги до оформлення меню, преїскуранта й карти вин;
- освітньо-кваліфікаційний рівень персоналу;
- номенклатура додаткових послуг.

Для розвитку рекреації велике значення мають *транспортні ресурси*, до яких належать мережа шляхів сполучення, транспортні підприємства та їх рухомий склад. Транспортна мережа об'єднує залізниці, автомобільні шляхи, морський, річковий, авіаційний види транспорту. Транспорт як ресурс для розвитку рекреаційної діяльності можна розглядати з декількох позицій:

- по-перше, розвинута транспортна мережа дозволяє дістатися до необхідних рекреантові рекреаційних об'єктів. Нерозвиненість шляхів сполучення, їх низька якість робить незручним, а іноді унеможливорює користування рекреаційними ресурсами;

- по-друге, як невід'ємну складову обслуговування при туристичних

подорожах. Транспортне забезпечення входить до основного комплексу послуг, що включають до складу туристського продукту, на нього припадає значна частина вартості туру (в залежності від тривалості та дальності подорожі вона коливається від 20 до 60%). Під транспортним перевезенням розуміють доставку туристів від місця постійного проживання до місця призначення та у зворотному напрямі, трансфер, транспортне обслуговування під час екскурсій і програмних заходів;

- по-третє, на основі використання різних видів транспорту сформувалися окремі види рекреаційних занять та різновиди туризму, наприклад, залізничний, круїзний, в яких транспортні засоби одночасно виступають засобами розміщення туристів.

Перевезення рекреантів і туристів здійснюються як регулярними рейсами, так і спеціально організованими на замовлення туристських підприємств – чартерними рейсами. При здійсненні короткочасного відпочинку та відпочинку наприкінці тижня рекреанти здебільшого користуються автомобільним (автобусним і власними автомобілями) та приміським залізничним транспортом. При здійсненні туристських подорожей використовуються всі види транспорту.

Туристське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та науково – дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складової туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

Під туристським продуктом розуміють комплекс послуг, який отримує турист під час подорожі. Згідно з Законом України «Про туризм» *турпродукт* – це попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менш ніж дві таких послуги, що пропонуються для реалізації або реалізуються за певною ціною, до складу якого входять послуги з перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги, не пов'язані з перевезенням і

розміщенням (послуги з організації відвідування об'єктів культури, відпочинку, розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Можливий перелік видів послуг, що входить до турпродукту достатньо широкий: транспортні послуги; розміщення в різних за рівнем, типом та містом розташування готелях; харчування, екскурсії; досугово-розважальні послуги; спортивні послуги; курортні послуги; візові послуги; послуги страхування, послуги гідів-перекладачів, послуги побутового обслуговування та ін.

За змістом та характером своєї основної діяльності туристські підприємства є своєрідним посередниками між споживачами (туристами) та виробниками окремих туристських послуг (засобами розміщення, транспортними організаціями, підприємствами ресторанного господарства, екскурсійними підприємствами та ін.).

На практиці за функціональною ознакою виділяють такі типи комерційних туристських підприємств, які функціонують і розвиваються за власні фінансові кошти, за рахунок отримання прибутку: туроператори, турагенти. Ці підприємства функціонують у різних організаційно-правових формах, на різних сегментах ринку туристських послуг (в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм).

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туроператор є свого роду оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагенцій.

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації

туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'єктів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг.

Туристські агентства – підприємства, що займаються роздрібною реалізацією турпродуктів, створених туроператорами, та окремих туристських послуг (транспортних, екскурсійних та інших). Основними функціями турагентств є надання туристських послуг, інформування клієнта, надання консультацій щодо мети подорожі та організації подорожі.

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльністю яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення. Під організованою екскурсійною діяльністю розуміється діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг розміщення (нічлігу). Основним продуктом екскурсійних підприємств є екскурсія. В широкому розумінні екскурсія – це цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень, який проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця – екскурсовода. *Екскурсія* як вид послуг – рекреаційна послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб споживачів. Екскурсійні підприємства розробляють, організують та проводять екскурсії. Надаватися можуть як окремі екскурсії, так і стандартизовані екскурсійні програми (цикли екскурсій). Головні функції екскурсії – організація змістовного дозвілля, розширення кругозору і формування інтересів особистості, надання інформації та пропаганда наукових знань цілком збігаються з функціями рекреаційної діяльності.

Розваги активні і пасивні, організовані і самодіяльні є невід'ємною частиною рекреаційної діяльності людини, відповідно підприємства і об'єкти, на яких ці потреби можуть бути реалізовані, становлять частину соціально-

економічних рекреаційних ресурсів. *Підприємства сфери дозвілля та розваг* являють собою дуже ємну категорію різномірних підприємств, основною метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістовного проведення відпочинку у вільний час. До таких підприємств належать: клуби, дискотеки, культурно-розважальні центри, ігрові центри, парки відпочинку, тематичні парки, парки атракціонів, аквапарки, клуби за інтересами (наприклад, танцювальні, військово-історичні, професійні і ін.), заклади спортивно – оздоровчого спрямування – ковзанки, стадіони, басейни, спортивні клуби, боулінг – центри, тенісні корти, гольф-поля, лижні центри. Деякі дослідники виділяють шопінг, як один з видів сучасних розваг.

Оцінка соціально-економічних рекреаційних ресурсів проводиться на основі якісних, кількісних та економічних показників, які характеризують діяльність підприємств, що входять до складу рекреаційного господарства та суміжних галузей. Здебільшого проводиться збір статистичної інформації щодо діяльності засобів розміщення, туристських підприємств та туристських потоків, щодо України в цілому та її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Так, динаміку розвитку засобів розміщення в Україні на сьогоднішній день можна оцінити як позитивну. Зростає інтерес до готельного бізнесу з боку страхових, будівельних компаній, збільшується обсяг прямих іноземних інвестицій у розбудову готелів, який становить понад 160 млн. дол. США і складає 1,0 % від загального обсягу прямих інвестицій в економіку України. У містах – мільйонерах і туристичних центрах один за одним будуються нові та реконструюються існуючі готелі. Базу розміщення на даний момент складають понад 1,2 тис. підприємств готельного господарства. З них сертифікацію пройшли понад 80 % готельних підприємств в тому числі понад 30 % мають сертифікат на відповідність певному класу – зірки. Решта закладів розміщення отримали сертифікат за вимогами безпеки. Загальна кількість номерів перевищує 52 тис., а кількість місць становить понад 106,0

тис. Проте коефіцієнт завантаженості номерного фонду має доволі низьке значення – 0,33. Доходи від діяльності підприємств розміщення в Україні становлять майже 1,5 млрд. грн., а середньооблікова чисельність штатних працівників перевищує 31 тис. осіб. Готельними підприємствами України щорічно обслуговується понад 4 млн. туристів, в тому числі близько 800 тис. іноземних громадян.

Наявна територіальна диференціація готельного господарства в розрізі адміністративних областей має незначні варіаційні відмінності, хоча помітною залишається значна диспропорція між міською та сільською місцевістю. Високим рівнем розвитку готельної мережі вирізняються м. Київ, АР Крим (міста Південного узбережжя та Севастополь), Одеська, Закарпатська області. Найнижчі показники мають Кіровоградська та Луганська області.

Мережа санаторно-курортних і оздоровчих закладів в Україні налічує понад 3 тис. підприємств. До мережі входять санаторії (14,9%), санаторії-профілакторії (11,7%), пансіонати з лікуванням (2,1%), бальнеологічні та грязьові лікарні (0,2%), курортні поліклініки (0,1%), будинки, пансіонати та бази відпочинку (70,5%), дитячі санаторні та оздоровчі заклади (2,2% від загальної кількості санаторно-курортних установ). Загальна місткість закладів становить понад 480 тис. місць. Протягом року в них оздоровлюється понад 3,5 млн. осіб (з них 11 % – іноземні громадяни), при цьому основну частку становлять особи, оздоровлені протягом тривалого часу (біля 90 %). Середньооблікова кількість працівників в санаторно-курортних і оздоровчих закладах становить 120 тис. осіб.

Санаторна база значно рівномірніше розподілена територією країни. Найбільше закладів санаторного типу сконцентровано у Криму, Донецькій, Одеській та Дніпропетровській, а найменше у Чернівецькій та Тернопільській областях. Найбільшою популярністю користуються санаторні заклади Криму, Одеської та Львівської областей. Нині в Україні діє 45

курортів загальнодержавного та міжнародного і 13 курортів місцевого значення, де функціонує 544 санаторії та пансіонати з лікуванням, загальною одноразовою чисельністю понад 150 тисяч місць. Існує також перелік з 265 територій, зарезервованих для організації зон лікування, відпочинку та туризму.

Більшість оздоровчих закладів становлять різноманітні заклади відпочинку переважно сезонної дії, розраховані на тривалий відпочинок протягом відпустки, але за кількістю оздоровлених (34 %) вони поступаються санаторіям (39%), які працюють цілорічно. Найбільша кількість рекреантів оздоровлюється на базах відпочинку в Криму, Донецькій, Миколаївській, Запорізькій, Київській, Одеській та Херсонській областях.

Спеціалізована мережа дитячих санаторних закладів (місткістю 26,1 тис. ліжок з можливістю розгортання в місяць максимального завантаження до 35 тис. ліжок) становить 38,5% від загальної чисельності санаторіїв і розрахована переважно на тривале лікування та оздоровлення дітей різного віку. Щорічно в санаторіях оздоровлюється понад 220 тис. дітей і більшість з них в санаторіях Криму, Одеської, Київської та Житомирської областей. Ще понад 55 тис. дітей щорічно проходять профілактично-санаторне лікування у позаміських санаторно-оздоровчих закладах, яких найбільше у Криму, Київській, Одеській, Донецькій та Рівненській областях.

В Україні дуже розвинена мережа дитячих оздоровчих закладів (таборів), більшість з яких функціонують під час літнього сезону, їх кількість поступово зростає і становить зараз понад 18 тис., одноразова кількість місць – 225 тис., загальна кількість дітей, оздоровлених впродовж літнього періоду – понад 2 млн. Найбільша кількість місць і відповідно найбільша кількість оздоровлених в дитячих оздоровчих таборах спостерігається в АР Крим, Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Луганський, Одеський, Харківський та Херсонський областях.

За статистичними даними, отриманими згідно з рекомендаціями

Всесвітньої туристської організації (UNWTO) та національною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності, у 2008 році Україну відвідали 25,4 млн. іноземних туристів (приріст порівняно з 2007 р. становить 10 %); 15,5 млн. туристів з України подорожували за кордоном, що на 11 % більше, ніж у 2007 р.

На українському туристичному ринку в 2008 р. туристичні послуги надавали 3880 ліцензіатів, з них: туроператорів – 1 733 і турагентів – 2147, відповідно 45 % та 55 %. Найбільша кількість туристичних підприємств (частка у % від загальної кількості підприємств становить понад 5 %) працює в м. Києві, АР Крим, Харківській, Львівській, Донецькій та Дніпропетровській областях. Середньооблікова кількість працівників туроператорів та турагентів дорівнює 22,2 тис. осіб, що на 7 % більше, у порівнянні з 2007 року. Пріоритетними видами туристичної діяльності є виїзний та внутрішній туризм. В цілому по Україні на внутрішній туризм припадає 47 % туристів, обслуговуваних ліцензіатами, на виїзний туризм – 42 % та в'їзний – 11 %. Ця тенденція продовжується з 2005 р. У 2003-2004 рр. турфірми України віддавали перевагу в'їзному туризму, який за чисельністю потоку перевищував виїзний туризм. Всього протягом року туристичними підприємствами обслуговано 3,7 млн. туристів та 1,7 млн. екскурсантів. По кількості обслугованих в'їзних туристів перші місця в рейтингу займають м. Київ, АР Крим, м. Севастополь, Одеська та Запорізька області, найменші показники у Тернопільській, Сумській, Луганській, Київській та Житомирській області. За кількістю обслугованих виїзних туристів лідерами є м. Київ, Донецька, Харківська, Львівська і Одеська області, найнижчі показники у Черкаській, Тернопільській, Київській та Житомирській областях. За кількістю обслугованих внутрішніх туристів відзначаються м. Київ, Івано-Франківська область, АР Крим, а найнижчі значення зафіксовані в Сумській, Житомирській, Київській областях. За кількістю екскурсантів перші місця в рейтингу посідають АР Крим, м. Київ, м. Севастополь,

Львівська і Запорізька області, найменша кількість екскурсантів у Миколаївській, Херсонській, Житомирській та Київській областях.

За обсягом наданих послуг, який становив 5,2 млрд. грн. найбільшими показниками відрізняються м. Київ (57 %), АР Крим (11,6 %), Донецька область (5,2 %), найменшими – Вінницька, Сумська і Житомирська області (по 0,2 %).

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікаційних транспортних коридорів, можливостей переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації, можливостей здійснення широкомасштабних економічних, в тому числі туристичних, зв'язків. Україна займає вигідне транспортно-географічне положення, на її території розвинуті всі види сучасного транспорту. Через Україну проходить дев'ять залізниць, держава має розгалужену мережу автомобільних магістралей, що з'єднують Росію з країнами Європи, на основі яких діють 6 міжнародних транспортних коридорів. Через практично незамерзаючі порти Чорного та Азовського моря здійснюються воднотранспортні зв'язки з багатьма країнами, які активно використовуються з метою розвитку туризму. При цьому відстань до багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія), наприклад, – 180 км, від Одеси до Варни (Болгарія) – 340 км, від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) – 630 км. Для організації річкового круїзного туризму використовуються Дунай і Дніпро. Останніми роками активно розвиваються авіаційні чартерні перевезення туристів в масових напрямках на більш віддалені відстані.

Для більш інтенсивного використання вигідного транспортного потенціалу України для цілей туризму розроблена Програма розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей.

Центральним органом виконавчої влади, який регулює діяльність у сфері

туризму в нашій державі є Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, міжнародного співробітництва, виставкової діяльності, збереження, охорони, популяризації, належного обліку і використання, створення соціально необхідного комплексу закладів і об'єктів в галузі туризму, курортів, визначає перспективи і напрями їх розвитку та ін.

В Україні діє понад 50 вищих навчальних закладів різного рівня акредитації та форм власності, які займаються як вузькоспеціалізованою підготовкою кадрів для цілей туризму, готельно-ресторанної справи та соціально-культурної сфери, так і в напрямках підготовки: менеджмент, економіка, географічні і спортивні спеціальності. Головними центрами підготовки є Київ, Харків, АР Крим. Слід зазначити, що вищі навчальні заклади окрім підготовки фахівців, ведуть активну науково-дослідну та методичну роботу у даній галузі. Крім того, в Україні створений і працює Науковий центр розвитку туризму (НЦРТ), яким розроблено Стратегію сталого розвитку туризму і курортів України, метою якої є забезпечення розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, а також екскурсійної діяльності, впровадження та належне ведення державного реєстру туристських ресурсів, раціональне використання туристських ресурсів і туристського районування. Впровадження Стратегії має створити сприятливі передумови для концентрації наявних організаційно-фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів держави на розв'язанні найгостріших проблем сфери туризму, розвитку найцінніших туристських ресурсів, забезпеченні захисту економічних інтересів держави від реальних та потенційних загроз у сфері туризму на внутрішньому та міжнародному туристських ринках.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які фактори впливають на визначення поняття «рекреаційні ресурси»?
2. Поясніть співвідношення понять “рекреаційні ресурси” та “умови рекреаційної діяльності”.
3. Які є види класифікацій рекреаційних ресурсів ? На які групи поділяються рекреаційні ресурси в кожній з них ?
4. Назвіть закони, які становлять основу законодавчої бази в галузі рекреації в Україні. Які види рекреаційних ресурсів закріплені на законодавчому рівні в нашій державі ?
5. Назвіть підходи до визначення рекреаційного потенціалу.
6. Що таке оцінка рекреаційних ресурсів ? З яких позицій вона проводиться? Наведіть приклади суб’єктів і відповідних їм об’єктів оцінювання.
7. Назвіть основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів.
8. Назвіть основні типи оцінки рекреаційних ресурсів. Дайте їм коротку характеристику.
9. Дайте визначення природним рекреаційним ресурсам.
10. Накресліть схему класифікації природних рекреаційних ресурсів.
11. Охарактеризуйте роль клімату в організації рекреаційної діяльності. Які методи оцінки клімату вам відомі, в чому вони полягають ?
12. Які ресурси входять до групи природних лікувальних ресурсів ?
13. Назвіть відомі кліматичні курорти України.
14. Назвіть основні бальнеологічні групи мінеральних вод та бальнеологічні курорти України на яких вони використовуються.
15. Дайте визначення природним лікувальним грязям. На яких курортах вони використовуються в Україні?
16. Яку роль відіграють водні рекреаційні ресурси в організації рекреаційної діяльності? Які водні рекреаційні ресурси є в Україні?

17. Яку роль відграє рельєф в організації рекреаційної діяльності?
18. Які складові включають біологічні рекреаційні ресурси?
19. Який вплив мають на людину естетичні якості ландшафтів?

Назвіть методи їх оцінки.

20. Перелічіть категорії об'єктів природно-заповідного фонду, які можуть бути використані з метою організації рекреаційної діяльності.

21. Назвіть основні види рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ.

22. Яку роль відіграють елементи культури для мотивації рекреаційної діяльності.

23. Дайте визначення поняттю «історико-культурні рекреаційні ресурси».

24. Накресліть схему класифікації історико-культурних рекреаційних ресурсів.

25. Охарактеризуйте основні методи оцінки історико-культурних ресурсів.

26. Як поділяють області України за насиченістю і різноманітністю історико-культурних ресурсів.

27. Перелічіть підприємства, заклади та організації, які належать до соціально-економічних рекреаційних ресурсів.

28. Охарактеризуйте розвиток первинних рекреаційних підприємств на Україні.

РОЗДІЛ 4 ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕКРЕАЦІЙНІ СИСТЕМИ

4.1 Поняття та базова модель територіальної рекреаційної системи

Стикаючись із міждисциплінарним характером рекреаційних проблем, географія взяла на себе місію їх каталізатора. Для об'єднання різноманітних інтересів була розроблена модель рекреаційної системи. Вперше ідею про рекреаційну систему як об'єктивне і соціальне за своєю сутністю формування висунуто В. С. Преображенським.

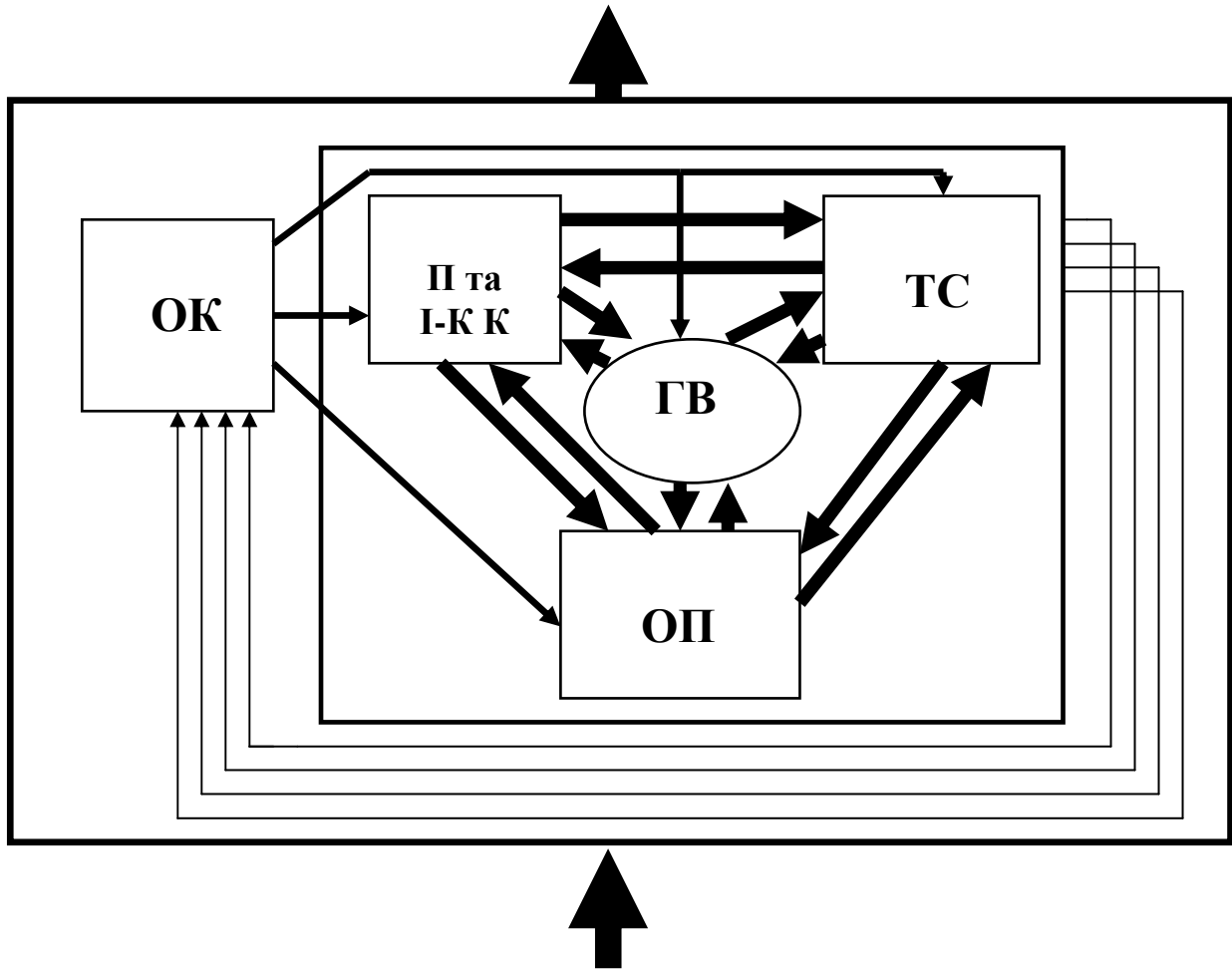
В системі народного господарства рекреаційна система являє одну з підсистем і виступає як цілісне утворення, яке має певний набір суспільно необхідних функцій. Таким чином рекреаційна система виступає як рівнозначна з системами матеріального виробництва (промислова, сільськогосподарська, транспортна) і системами невиробничої сфери.

Оскільки рекреаційна діяльність має територіальний характер, що визначається географічною вибірковістю рекреаційних занять та просторовою нерівномірністю розповсюдження природних та історико-культурних комплексів, було запропоновано використовувати термін територіальна рекреаційна система (ТРС). Базову модель ТРС було запропоновано В.С. Преображенським та Л.І. Мухіною.

ТРС – специфічна соціально-географічна система (або геосистема), яка складається з взаємопов'язаних елементів (підсистем): органу керування, рекреантів, природних та історико-культурних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу і характеризується функціональною (стан підсистем визначається функцією системи в цілому), так і територіальною цілісністю. Дана модель значно відрізнялась від інших геосистем, які використовувались в географії тим, що до неї було введено специфічний блок – група відпочиваючих, що надало їй антропоцентричного характеру,

тобто центральне місце в ТРС посідає людина (турист, рекреант), зі своїми рекреаційними потребами.

Схематично ТРС показана на рис. 4.1.

ГВ – група відпочиваючих; П та І-К К– природні та історико-культурні комплекси (ресурси); ТС – технічні системи (рекреаційна інфраструктура); ОК – орган керування; ОП – обслуговуючий персонал.

➡ – зовнішні зв'язки системи;

➡ – зв'язки між підсистемами;

➡ – команди управління;

➡ – інформація про стан підсистем:

1 – про задоволення потреб рекреантів;

2 – про відповідність природних комплексів потребам рекреантів;

3 – про збереженість корисних властивостей і можливостей технічних систем;

4 – про стан обслуговуючого персоналу.

Рис. 4.1. – Базисна модель рекреаційної системи (за В.С. Преображенським).

Класичні уявлення про склад ТРС ґрунтуються на об'єднанні технічного, обслуговуючого, управлінського блоків, природних і культурних комплексів та групи відпочиваючих, об'єднаних між собою різноманітними зв'язками. За час існування моделі до неї вносилися різноманітні уточнення та доповнення, які в цілому не мали суттєвого характеру.

Всі елементи ТРС об'єднуються заради забезпечення виробництва і споживання рекреаційних послуг, які в кінцевому результаті виражаються у задоволенні рекреаційних потреб споживачів. Розглянемо кожен з підсистем окремо:

- Групи відпочиваючих – це екскурсанти і туристи, які користуються рекреаційними послугами системи – центральний і визначальний елемент системи. Групи відпочиваючих визначають свої вимоги до всіх інших підсистем в залежності від рекреаційних потреб, які формуються під впливом цілої низки взаємопов'язаних факторів, головними з яких є: приналежність до певних соціальних груп, вік, національні особливості, індивідуальні потреби (наприклад, стан фізіологічного здоров'я) і зараз достатньо ретельно вивчаються в таких розділах рекреалогії, як соціологія рекреації та маркетинг туризму. Всі виявлені потреби споживачів визначатимуть основну функцію системи.

- Технічна підсистема або її сучасне розуміння – матеріально-технічна база рекреації (рекреаційна інфраструктура) повинна забезпечувати, з одного боку, звичайну життєдіяльність відпочивальників та обслуговуючого персоналу, а з іншого – задовольняти специфічні рекреаційні потреби відпочивальників. Фактично це ті рекреаційні підприємства, які забезпечують надання основних туристичних послуг – перевезення, харчування та розміщення туристів, а також досить широкий і різноманітний перелік додаткових послуг (екскурсійні, культурно-пізнавальні, розважальні, побутові, торгівельні). Технічні системи характеризуються за допомогою показників ємності, комфортності,

пропускної спроможності та інших;

- Підсистема обслуговуючого персоналу виконує функції рекреаційного та побутового обслуговування рекреантів і виробничо-технологічного забезпечення рекреаційних підприємств. Обслуговуючий персонал повинен за допомогою технічних систем і природних та культурних комплексів виробити, зібрати, зберегти та доправити до споживача (або навпаки, доставити споживача) туристичний продукт у вигляді готових для реалізації турів, туристських послуг, товарів та інше. До обслуговуючого блоку (блоку обслуговуючого персоналу) належать трудові ресурси, зайняті в роботі туристських підприємств (туристські фірми, агенції, бюро подорожей і екскурсій), які надають послуги по розміщенню (санаторно-лікувальні, оздоровчі заклади та ДОТ), підприємства сфери розваг та видовищні установи (театри, музеї, виставочні центри, кіноконцертні зали, клуби і т. ін.), тобто ті трудові ресурси, які безпосередньо задіяні в рекреаційному обслуговуванні;

- Управлінська підсистема повинна забезпечувати оптимальні умови ефективної діяльності інших елементів та ТРС в цілому. ОК включає органи управління і контролю за рекреаційною діяльністю в регіоні і представлений цілою низкою відомчих установ. На них покладається розробка прогнозів рекреаційних потреб, балансів ресурсів, здійснення інформаційного, нормативно-законодавчого забезпечення та координація рекреаційної діяльності в області. В якості органу управління виступають відповідні відділи при органах влади обласного, районного і місцевого рівня, дирекція туристичної бази чи підприємства, санаторію, керівник самодіяльної групи. Головна мета управлінської підсистеми – слідкувати та вчасно корегувати ситуацію по оптимізації стійких взаємовідносин всіх підсистем;

- Підсистема природні та історико-культурні комплекси виступає в якості як умов, так і ресурсів задоволення рекреаційних потреб і в

більшості випадків є основою існування системи та визначає її спеціалізацію на певних видах рекреаційної діяльності. Специфічними її властивостями є: стійкість, комфортність, різноманітність, привабливість.

Вимоги елементів підсистем ТРС та характер зв'язків між ними постійно ускладнюються та урізноманітнюються, тому існує значна кількість робіт присвячених цьому питанню. Узагальнюючи їх, можна охарактеризувати основні риси взаємозв'язків між елементами ТРС.

Зв'язок елемента ГВ з іншими елементами визначається вибірковістю і циклами рекреаційних занять, а саме:

- з підсистемою ПтаІ-КК – вибірковістю занять для різних сегментаційних груп відпочиваючих. Вони відображаються такими системними властивостями як атрактивність, ємність, комфортність. Атрактивність (тобто привабливість), яка може бути обумовлена самими різними чинниками, але, є одним з головних умов для формування ТРС. Комфортність визначається більшою мірою індивідуальними особливостями рекреантів і тому не є абсолютною величиною, оскільки для різних груп відчуття комфортності часто досягається навіть в протилежних умовах. Ємність ПтаІ-КК, за суттю, визначає рекреаційний потенціал відповідної території, та власне рекреантів, в найбільше, цікавить одномоментна кількість осіб, які в даний момент знаходяться в межах ТРС і користуються її ресурсами.

- з ТС – такими системними властивостями, як різноманітність і місткість. Різноманітність типів рекреаційних підприємств обумовлюється їх функціональною спеціалізацією, що в свою чергу призводить до їх диференціації за рівнем комфорту (наприклад, підприємства розміщення класифікуються за рівнем комфортності по системі зірок та ін.), місткості (малі, середні, великі готелі), безпеки, екологічності та ін.;

- з підсистемою обслуговуючого персоналу – вимогами до якості обслуговування, професіоналізму та компетентності працівників;

- з управлінськими системами – через потребу в інформаційних та організаційних послугах (про стан окремих підсистем ТРС, характер туристичних послуг, особливості технології обслуговування в районах відпочинку і т. ін.). Високий рівень інформованості ефективно впливає на оптимальний розподіл рекреаційних потоків, готовність до використання туристичних послуг і товарів, прийняття оперативних рішень.

ПтаІ-КК потребують:

- від рекреантів дотримання ряду обмежень та відповідних правил поведінки на об'єктах через сезонність, природні біологічні цикли (повна заборона рибальства в період нересту, полювання поза сезонами, поводження на особливо охоронюваних об'єктах і територіях, при відвідуванні історико-архітектурних комплексів, музеїв та ін.) Здебільшого рекреанти справляють негативний вплив на ПтаІ-КК, що потребує більш активної співпраці в корегуванні поведінки відпочивальників через кваліфіковані дії обслуговуючого персоналу та раціональної організації ТС;

- від рекреаційної інфраструктури – дотримання норм навантажень щодо обслуговування відповідної кількості рекреантів – обмеження в потужності, типах об'єктів, їх раціональне розміщення, зонування рекреаційних територій, використання в технологічних процесах та процесах рекреаційного обслуговування екологічно безпечних технологій, ведення господарства. Важливо, щоб ця вимога закладалась на стадії проектування і будівництва інженерно-технічних споруд, прокладання трас туристичних маршрутів, конструювання туристичних товарів і спорядження;

- від обслуговуючого персоналу – проведення заходів на підтримку стійкості природного комплексу, збереження цінних рекреаційних властивостей, утилізації відходів, рекультивації і меліорації у відповідності до нормативних термінів експлуатації окремих ділянок, сезонної динаміки природних процесів;

- від управлінської системи – забезпечення ефективного регулювання

використання і охорони природних рекреаційних територій і культурно-історичних об'єктів, моніторинг та корегування дотримання нормативів щодо стану оточуючого середовища загалом та використання рекреаційних ресурсів (дотримання норм рекреаційних навантажень), зокрема, норм проектування і будівництва, стійкості природних комплексів до рекреаційних навантажень та ін. Слід відмітити, що нормативне забезпечення туристичного обслуговування значно ускладнюється великою різноманітністю ландшафтних умов відпочинку, що потребує розробки, поряд з галузевими, регіональних диференційованих нормативів і стандартів.

Взаємодія ТС з іншими елементами ТРС виявляється таким чином:

-з рекреантами вона проявляється через оптимальну забезпеченість рекреаційними закладами, які забезпечують надання широкого спектра основних і додаткових послуг і характеризується такими показниками, як різноманітність, місткість, комфортність;

-з ПтаІ-КК відображається через характеристики надійності і ресурсного забезпечення функціонування підсистеми. Рекреаційне підприємство певної потужності, класу і спеціалізації повинно мати необхідну ресурсну базу для ефективного функціонування (площа пляжів, дебіт мінеральних джерел, чисельність екскурсійних об'єктів тощо). Ресурсозабезпеченість повинна враховуватись на стадії проектування місткості МТБ, яка характеризується обсягом експлуатаційних запасів, пропускнуою здатністю територій і об'єктів, надійністю;

-з обслуговуючим персоналом визначається рівнем забезпечення робочою силою у відповідності до їх потужності та технології рекреаційного обслуговування. Дефіцит трудових ресурсів може гальмувати освоєння нових районів, стримувати розширення діючих комплексів, потребує збільшення обслуговуючого персоналу в сезон-пік;

-з управлінськими системами визначається регулятивними, інформативними, організаційними, координаційними функціями останніх

для забезпечення екологічності, надійності, комфортності в діяльності об'єктів МТБ та інфраструктури.

Система взаємозв'язків обслуговуючого персоналу з іншими елементами ТРС має також складний характер. Кількість обслуговуючого персоналу обумовлюється потужністю закладів тимчасового розміщення або кількістю місць обслуговування. Взаємозв'язок з П та І-К К характеризується рівнем комфортності природного середовища для нормальної життєдіяльності людей. Зв'язки обслуговуючого персоналу з ТС та інфраструктура рекреації характеризуються фондозабезпеченістю праці, рівнем механізації процесу обслуговування. Технічна підсистема повинна мати достатню мережу соціально-побутових і культурно-просвітніх закладів для обслуговування персоналу рекреаційних установ та їх сімей. Обслуговуючий персонал висуває вимоги до управлінських систем щодо забезпечення безпеки трудової діяльності і охорони здоров'я, системи і засобів, спрямованих на запобігання виробничому травматизму, професійним захворюванням.

Взаємозв'язки управлінської системи:

-з групою відпочиваючих мають обмежений характер і, в основному, мають інформаційно-рекламний характер;

-з П та І-К К визначається ступенем відповідності природних комплексів санітарно-гігієнічним нормам життєдіяльності відпочиваючих;

- з ТС та інфраструктурою передає характеристики до ОК, звітність щодо ступеня використання (завантаженості) засобів розміщення, туристичного транспорту, закладів громадського харчування з метою прийняття корегуючих дій, розробки прогнозів та програм розвитку забезпечення інфраструктурними елементами територій рекреаційних систем; перевірка дотримання вимог сертифікації та категоризації закладів рекреаційної інфраструктури діючим нормативам і стандартам;

-з обслуговуючим персоналом визначаються потребами поповнення рекреаційних закладів кваліфікованими працівниками та дотриманням

кваліфікаційних вимог щодо обслуговуючого персоналу, рівня його кваліфікації.

З вищесказаного витікає необхідність вивчення окремих ТРС різних видів і рангів з метою їх спеціалізації, оптимізації зв'язків і взаємозалежностей між їх підсистемами з метою задоволення рекреаційного попиту та створення умов для рекреаційної діяльності.

Щодо рангу ТРС, то однозначних мінімальних порогових критеріїв в їх визначенні немає, наприклад, до ТРС згідно з її визначенням відноситься і стоянка групи туристів, яка займає площу лише в декілька сотень метрів квадратних і підприємство відпочинку, таке як санаторій, пансіонат чи готель з прилеглою територією, з власним пляжем і навіть ціла низка рекреаційних закладів, які розміщуються на території певного рекреаційного району. Більш детально ця ієрархія буде висвітлена в темі, що присвячується рекреаційному районуванню.

4.2 Типологія територіальних рекреаційних систем

Рекреаційною наукою накопичений значний досвід в області типології ТРС, який спирається на суспільні функції, спеціалізацію, часові та територіальні характеристики рекреаційної діяльності. Узагальнюючи існуючі підходи на сучасному етапі, можна виділити такі класифікаційні ознаки та відповідні ним види ТРС:

- за значенням: регіонального, загальнодержавного, міжнародного значення;
- за часом проведення рекреаційних занять: довготривалої та короткотривалої рекреації;
- за типом місцевості розташування: урбанізовані ТРС (міста-курорти, міста-екскурсійні центри, дачні селища) та неурбанізовані ТРС (природні парки, національні парки, природоохоронні території);

- за віддаленістю від споживачів: ближні, віддалені;
- за функціональними типами (запропоновані І. Зоріним, В. Преображенським і Ю. Веденіним).

Типологія ТРС, за переважаючими функціям, має велике значення, оскільки ТРС виступають, перед усе, як утворення, що повинні відповідати окремим групам потреб населення. Тому вона особливо важлива для вивчення планування та проектування ТРС. Функціональна типологія ТРС спирається на типологію функцій рекреаційної діяльності. Виділяють чотири основні функціональні типи ТРС: лікувальний, оздоровчий, спортивний та пізнавальний.

Так рекреаційно-лікувальний тип ТРС характеризується основною функцією лікування, яке спирається на природні фактори. Прикладом таких ТРС служать розвинені курорти та курортні місцевості як в Україні – курортполіс Трускавець, Моршин, Миргород, так і за кордоном – Віталь Центр Інтрешнл (VCI) – ціла міжнародна мережа закладів таласотерапії, яка є світовим лідером у цій сфері. До неї належать два десятки курортних готелів у Марокко, Тунісі, Італії, Іспанії, Єгипті та Греції. Марокканський центр, наприклад, сягає площі 12 тисяч метрів квадратних і володіє 120 найсучаснішими кабінетами для лікування та відновлення косметичних процедур і масажів з використанням морської води та продуктів моря. Цей тип ТРС виставляє жорсткі вимоги до стану природних комплексів, але разом з тим допускає іноді повну заміну природної рослинності і ландшафту штучним, парковим, окультуреним середовищем. Виявляє також підвищені потреби до якості обслуговування і кваліфікації обслуговуючого персоналу, зокрема медичного профілю. Цикли занять, характерні для даного типу ТРС, включають лікувальні процедури, прогулянки, екскурсії, відвідування масових видовищних заходів, сонячні і повітряні ванни. Особливу увагу приділяють дотриманню циклічності занять, тобто режиму.

ТРС рекреаційно – лікувального функціонального типу, за ведучими

компонентами лікування можуть бути підрозділені на:

- рекреаційно – лікувально – кліматичні;
- рекреаційно – лікувально – бальнеологічні;
- рекреаційно – лікувально – грязєві;
- рекреаційно-лікувально-морські (таласотерапевтичні)

Рекреаційно-оздоровчий тип ТРС має за основну функцію відновлення і розвиток фізичного і духовного потенціалів людини, профілактику хвороб, зняття всіх видів напруги і стресу, нервових і фізичних втомлень. Даний тип ТРС виявляє досить різноманітні вимоги до рівня обслуговування та ступеня благоустрою території (наприклад, існують готелі від 1 до 5 зірок, мотелі, кемпінги, хостели і інші види розміщення від суперкомфортних до найскромніших) і досить високі вимоги до природних комплексів та атрактивності історико-культурних ресурсів. Деталізація рекреаційно-оздоровчого типу ТРС може бути проведена за домінуючим рекреаційним зайняттям, яке пояснює спеціалізацію ТРС.

Рекреаційно-спортивний тип ТРС виконує основну функцію – забезпечення умов для фізичного розвитку рекреантів. Для відпочинку в даному типі ТРС характерні групи фізичних вправ з тренувальним режимом – альпінізм, мисливство, рибальство, водні види спорту, зимові види спорту. Додаткову роль також грають купання, сонячні ванни, екскурсії, відвідування масових видовищ. Даний тип ТРС виявляє найвищі вимоги до природних комплексів (їх унікальність, наявність природних перешкод, екзотичність, без яких здійснення деяких видів спортивних занять неможливе), а також до інженерних споруд, які забезпечують обслуговування спортивного комплексу занять (гірськолижні підйомники, канатні дороги, спортивні майданчики і т. ін.). Розрізняють:

- рекреаційно-спортивний мисливський;
- рекреаційно-спортивний рибальський;
- рекреаційно-спортивний гірськолижний та ін.

Рекреаційно-пізнавальний тип ТРС виконує основну функцію духовного розвитку особистості шляхом використання природних і культурних цінностей. При цьому головним видом споживання виступають інформація та враження. Ведучим типом занять виступають екскурсії, які доповнюються відвідуванням масових видовищ (виставки, концерти, спектаклі, богослужіння (паломництво) та інші). Характерні високі вимоги, які пред'являються по відношенню до:

- природних комплексів, їх збереженості та унікальності (екологічний туризм);
- культурно-історичних комплексів (їх збереженості, історичній значимості);
- забезпеченості мережею комунікацій та інженерних споруд (засоби розміщення, видові площадки, сфера послуг, підприємства харчування, комфортність транспортних засобів)
- інформаційного обслуговування (кваліфікований туристичний супровід та надання послуг екскурсійного обслуговування)

В незалежності від типів ТРС всі вони мають цілу низку властивостей, до яких належать: різноманітність, динамічність, комфортність, стійкість, ефективність, ієрархічність.

Різнманітність – властивість, яка відбиває можливість розподілу множин на підмножини, класифікації.

Динамічність – властивість, яка відбиває зміни рекреаційних систем в часі.

Комфортність вказує на ступінь відповідності реальних рекреаційних систем або рекреаційних систем, які ще тільки знаходяться на стадії проектування, потребам відпочиваючих.

Стійкість відбиває здатність рекреаційної системи протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам.

Ефективність відображає ступінь досягнення мети при фінансових затратах ресурсу.

Ієрархічність відбиває існуюче підпорядкування рекреаційних систем,

появу нових якостей у системі як високих так і більш низьких рангів.

Узагальнюючи вище викладене, на сьогодні можна визначити ТРС як форму організації рекреаційної діяльності на певній території, в рамках якої досягається оптимальний взаємозв'язок, просторова й функціональна координація окремих підсистем, які беруть участь у реалізації рекреаційної функції певної території.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю «територіальна рекреаційна система».
2. Накресліть структурну схему ТРС.
3. Охарактеризуйте технічну підсистему в ТРС, її місце і роль, взаємозв'язки з іншими підсистемами.
4. Опишіть обслуговуючий персонал у ТРС, його взаємозв'язки з іншими підсистемами.
5. Що входить в управлінський блок (підсистема управління) в ТРС? Який вплив він оказує на інші підсистеми?
6. Визначте значення підсистеми природних і історико-культурних комплексів, їх взаємозв'язок з іншими підсистемами.
7. Охарактеризуйте підсистему «група відпочиваючих» в ТРС, її місце і роль, взаємозв'язок з іншими підсистемами.
8. Дайте коротку характеристику властивостей ТРС.
9. Назвіть за якими ознаками здійснюється класифікація ТРС.
10. Опишіть типологію ТРС за функціями рекреаційної діяльності, наведіть приклади до кожного типу ТРС.

РОЗДІЛ 5 РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ

5.1 Загальні засади та основні схеми рекреаційного районування

Поділ території на просторово-територіальні одиниці базується на теорії районування або регіоналізації. Районування буває інтегральним і спеціальним або комплексним. Інтегральне районування базується на відокремленні окремих частин території на основі існуючих природних і суспільних даностей. Спеціальне районування обґрунтовує поділ території на основі відмінностей лише у певних сферах діяльності суспільства. Основою для відокремлення районів або регіонів в цілому виступають три групи критеріїв: природні, історичні і соціально-економічні, які мають певні відмінності для різних частин планети. В загальному сенсі всі перелічені групи критеріїв впливають на спеціалізацію виробництва певної продукції або послуг, в тому числі і рекреаційних, що призводить до розвитку територіального поділу праці. Таким чином рекреаційне районування є одним з видів спеціалізованого районування і є комплексним. Рекреаційне районування дає змогу на науковій основі виокремлювати території з однорідною рекреаційною спеціалізацією, тобто виділення територій різного таксономічного рангу з певним набором рекреаційних ресурсів і відповідним набором послуг, відмінних від інших територій. Рекреаційне районування, як і будь-яке інше, має двояку сутність по-перше його слід розглядати як інструмент вивчення територіальної організації досліджуваного явища, в даному випадку відпочинку і туризму, по-друге, як відбиття певного етапу розвитку даного явища на певній території.

Рекреаційне районування – поділ території (країни, регіону чи всієї планети) на таксономічні одиниці, які виокремлюються на основі спільності значень таких характеристик, як: спеціалізація рекреаційного господарства,

структура рекреаційних ресурсів, напрямки їх освоєння й охорони, перспективи розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційне районування території дозволяє:

- з найбільшою ефективністю визначити можливості використання тих або інших територій для цілей рекреації і туризму;
- виділяти нові рекреаційно-туристські райони різного порядку;
- виявляти нові рекреаційні ресурси й інші передумови для розвитку рекреації в ще не освоєних місцевостях;
- переносити досвід розвитку туризму з одних районів в інші.

Соціальний аспект рекреаційного районування полягає в тому, що воно проводиться з метою забезпечення оптимального функціонування рекреаційних установ різного порядку й виконання ними їхніх головних функцій.

Економічний аспект рекреаційного районування полягає в координації розвитку рекреаційного господарства з іншими господарськими системами;

Географічний аспект рекреаційного районування міститься у виявленні особливостей територіального поділу праці в сфері рекреації і туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків, тенденцій і закономірностей рекреаційного освоєння території.

Екологічний аспект полягає у вивченні й створенні умов для раціонального використання, збереження та охорони рекреаційних ресурсів.

Рекреаційне районування базується на таких *принципах*:

- генетичному – таксономічні одиниці районування виділяються на підставі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства й прогнозу його розвитку;
- соціально-економічному – при районуванні враховується головна

мета задоволення рекреаційних потреб суспільства, раціональне використання рекреаційних ресурсів, підвищення ефективності територіального поділу праці, зниження витрат на виробництво туристських послуг;

- єдності рекреаційно-туристського районування з економічним або адміністративно-територіальним устроєм (використання цього принципу часто підлягає критиці, оскільки при його застосуванні порушуються принципи географічності, власне розповсюдження певних видів природних рекреаційних ресурсів та історизму, оскільки адміністративні кордони дуже часто роз'єднують цілісні в природному та історичному відношенні території, і, навпаки, пов'язують мало схожі між собою території).

Під впливом певних умов і факторів розвитку окремих галузей складаються галузеві райони, подібно в рекреації і туризмі, під впливом специфічних факторів і умов формуються райони. Рекреаційне районування являє собою один з видів соціально-економічного районування.

Під умовами рекреаційного районоутворення варто розуміти загальні особливості природного й соціально-економічного середовища, у яких відбувається формування й функціонування рекреаційних районів. Природне середовище рекреаційного районоутворення розуміється як територіальне сполучення природних рекреаційних ресурсів і умов їхнього освоєння. Соціально-економічне середовище в рекреаційному районоутворенні представлене в двох якостях: ресурси соціально-економічного походження та зовнішня й внутрішня обстановка формування рекреаційних районів як системних утворень. При вивченні умов рекреаційного районоутворення варто враховувати, що вони створюють лише передумови для функціонування й розвитку цих районів, а їхня фактична реалізація залежить від факторів формування рекреаційних районів, до яких належать: рівень комфортності й тривалості сприятливих кліматичних умов і погод; розмаїття

природних умов і ресурсів; насиченість і територіальне сполучення історико – культурних пам'ятників; ступінь привабливості, атрактивності природних і історико-культурних пам'ятників для основної маси туристів; рівень забезпеченості району транспортною інфраструктурою; рівень розвитку туристської інфраструктури; рівень сервісу й кваліфікація робочого персоналу; природна ємність території та ін.

Природно, що при проведенні рекреаційного районування, облік всіх перерахованих факторів і умов неможливий, у першу чергу, через відсутність даних по тих чи інших пунктах для деяких територій. Тоді районування проводиться з опорою на більше або менше для кожної території число факторів, які для даної території мають більшу вагу.

В географічній літературі можна зустріти багато трактувань сутності рекреаційного району, котрі можна звести до трьох основних класів:

1. Рекреаційний район-територія, придатна для організації відпочинку і туризму за умов наявності на ній рекреаційних ресурсів природного і антропогенного походження .

2. Рекреаційний район – територія, із спеціалізацією на рекреаційному обслуговуванні. Подане визначення трактує рекреаційний район як галузевий економіко-географічний район. Воно ґрунтується на теорії територіального поділу праці, яка знайшла в рекреації дуже широке застосування.

3. Рекреаційний район як соціально-географічний, виділення якого засноване на різних позаекономічних підходах, здебільшого соціологічних і соціально-екологічних.

Перший клас районування – це по суті районування умов і ресурсів рекреації. В більшості наукових робіт увага привертається до районування природних і в меншому ступені соціально-економічних ресурсів рекреації. При районуванні природних ресурсів виділяють “однофакторні” і “багатофакторні” види районування.

Другий клас районування підпорядковує перший. В ньому розрізняють районування окремих спеціалізованих мереж рекреаційного обслуговування і інтегральне економіко-географічне рекреаційне районування.

В цілому можна виділити такі загальні ознаки рекреаційних районів:

1. Час виникнення, історичні особливості формування.
2. Рекреаційні ресурси (природні, історико-культурні, інфраструктурні) і їхні територіальні сполучення.
3. Характер рекреаційної спеціалізації й ступінь її розвитку.
4. Потужність, географія, структура й динаміка рекреаційних потоків.
5. Рівень рекреаційного освоєння території району.
6. Наявність одного або більших рекреаційних центрів і органів керування.
7. Проблеми і перспективи подальшого розвитку.

Таким чином, рекреаційний район можна визначити як територію, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних рекреаційних ресурсів та відповідним ступенем розвитку рекреаційної спеціалізації, що відрізняє її від інших територій.

Важливим питанням для районування є виділення його таксономічних одиниць. Існуюча на сьогодні ієрархічна співпідпорядкованість таксономічних одиниць рекреаційного районування досить різноманітна. Науковці дотримуються різних точок зору щодо розмірності та підпорядкування одиниць рекреаційного районування. Розглянемо це на прикладі існуючих варіантів рекреаційного районування України.

І. Д. Родічкін пропонує поділяти територію України на 9 регіональних рекреаційних систем: Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську і Кримську. Кожна з виділених регіональних рекреаційних систем поділяється на таксони нижчого порядку –

рекреаційні зони. Виділення таких таксонів проводилось на основі ландшафтно-природних характеристик, а самі системи не охоплюють повністю всю територію держави.

Так, Мироненко Н. С. і Твердохлебов І. Т. пропонують виділяти наступні таксономічні одиниці рекреаційного районування: рекреаційна зона (сотні тисяч або десятки тисяч км кв.), наприклад – Причорноморська рекреаційна зона; рекреаційний район (сотні тисяч або десятки тисяч км кв., наприклад – Кримський; рекреаційний підрайон (тисячі або сотні тисяч км кв.), наприклад – Південне узбережжя Криму; рекреаційний мікрорайон (сотні км кв. або тисячі га), наприклад – Алуштинський; рекреаційний пункт (десятки або сотні га), наприклад – сел. Гурзуф.

Комплексне рекреаційне районування, представлене в Українській географічній енциклопедії, містить чотири рекреаційні регіони (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), вісім рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський). В цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею виступає рекреаційний регіон, який являє собою територіальну рекреаційну систему, куди входять системи тривалого і короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району. Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних і туристських ресурсів, з достатніми транспортними зв'язками з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційного регіону становить від 1,5 до 2,0 млн. рекреантів у літні місяці.

Рекреаційний район – частина рекреаційного регіону, що включає

курорти, однакового профілю, зони відпочинку та центри туризму в межах аційних ресурсів. Охоплює декілька адміністративних районів, з'єднаних транспортною мережею з центром рекреаційного району.

Рекреаційний підрайон – частина рекреаційного району, що включає один або кілька курортів однакового профілю з зонами відпочинку і центрами туризму в межах адміністративного району.

Шаблій О. І. пропонує наступну ієрархію рекреаційних територій:

- Рекреаційний пункт – окремі засоби розміщення туристів, наприклад: санаторії, бази відпочинку й тощо;

- Рекреаційний центр – окремий населений пункт із набором рекреаційних установ або окремих об'єктів, які є центрами формування рекреаційного вузла;

- Рекреаційний вузол – сукупність центрів або рекреаційних установ на компактній території, в межах якої також розташовуються взаємодоповнюючі рекреаційні установи, які надають необхідні послуги відпочиваючим;

- Рекреаційний район – сукупність рекреаційних пунктів, центрів і вузлів, які спільно використовують певну територію й розміщені на ній інфраструктурні об'єкти, утворюючи рекреаційні райони, які здебільшого не є однофункціональними.

- Рекреаційний регіон – група рекреаційних районів, розташованих на території, що характеризується спільністю природних, історико-культурних, соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими властивостями;

- Рекреаційна зона – це сукупність рекреаційних регіонів, які формуються на основі територіальної близькості, наявності транспортних і функціональних зв'язків і загального рекреаційного ресурсу.

Професор Бейдик О. О. – видатний фахівець з рекреалогії та географії туризму – пропонує виокремлювати в Україні лише таксони найвищого

порядку, а саме – п'ять ресурсно-рекреаційних районів Причорноморський, Карпатсько-Подільській, Полісько-Столичний, Харківський, Придніпровсько-Донецький.

Навіть цей, доволі неповний перелік схем рекреаційного районування нашої держави, доводить, що однозначної підпорядкованості в таксономічних одиницях районування не спостерігається: ланцюг рекреаційне підприємство – пункт – мікрорайон – підрайон – район – регіон – зона не завжди оцінюється науковцями однозначно. Це свідчить про доволі суб'єктивний підхід в даному напрямку наукових досліджень, результати якого будуть залежати від поставленої мети, вибору та повноти врахування районоутворюючих чинників, принципів та методів здійснення районування. Відповідно, як в Україні, так і в світі не визначені універсальні критерії районування і співіснують багато варіантів розподілу територій на рекреаційні одиниці.

При здійсненні рекреаційного районування в світовому масштабі більшість авторів сходиться на думці, що спочатку варто виділяти найбільші таксономічні одиниці районування, здебільшого це рекреаційні регіони, а потім усередині цих регіонів переходити на розгляд окремих країн. Такий підхід абсолютно виправданий, тому що розглядається питання міжнародного туризму, тобто обміну туристами між окремими країнами. Крім того, весь статистичний облік та оцінка впливу розвитку туризму на економіку проводиться на рівні окремої країни. У силу цих факторів, при здійсненні районування в світовому масштабі саме країна виступає як найважливіша таксономічна одиниця. Досить часто в розвинених в рекреаційному відношенні державах з багатими ресурсами виділяють рекреаційні зони або райони. Під ними розуміють ті частини території країни на яких туризм займає значне місце в спеціалізації виробничого комплексу, а рівень рекреаційного освоєння території досить високий.

Відомі науковці пропонують наступні варіанти міжнародного

туристсько-рекреаційного районування:

- Мироненко Н. С. і Твердохлебов І. Т. виділяють такі туристські регіони: Європа, Північна Америка, Латинська Америка, в тому числі Карибський басейн, Африка, Азія й Австралія з Океанією, Близький Схід.

- А. А. Романов і Р. Г. Саакянц виділяють такі туристські регіони: Західна Європа, Східна Європа, Північна Америка, Латинська Америка, Південно-Західна Азія (Близький Схід), Південна Азія, Південно-Східна Азія, Центральна й Східна Азія, Африка, Австралія й Океанія.

- Воскресенський В. Ю. при вивченні туристичних ресурсів світу пропонує розрізняти такі територіальні рекреаційні утворення: закордонна Європа (Скандинавські країни, Середземноморський туристичний очаг, Держави Західної Європи, Альпійські держави Європи, Держави Центральної і Східної Європи); Америка (Північна і Центральна Америка, острівні держави і території Карибського басейну, Південна Америка); Африка (Північна Африка, Південно-Східна і Південна, Західна Африка); Азія і держави Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Азія, Австралія і Океанія); Росія.

- Бейдик О. О. при рекреаційно-туристичному районуванні світу виділяє чотиріступеневу систему рекреаційних одиниць: макрорайони, мезорайони, підрайони, мікрорайони. До макрорайонів належать: Європейський з тринадцятьма мезорайонами, Азійський (вміщує 7 мезорайонів), Африканський (6 мезорайонів), Північноамериканський (2 мезорайони), Центральноамерикансько-Карибський (2 мезорайони), Південноамериканський (об'єднує 4 мезорайони), Австралійсько-Океанський (2 мезорайони), Антарктичний (поділяється на 3 мезорайони). Аналогічного розподілу території світу при рекреаційному районуванні дотримується і П. О. Масляк.

Досить часто сучасні науковці використовують структуру туристичного районування прийнятого Всесвітньою Туристичною Організацією (UNWTO), зокрема, на нього в своїх працях спираються А. А. Глушко, А. М. Сазикін, А. А. Самойленко, І. Г. Філліпова, В. Л. Погодина,

Є. А. Лук'янов. У своїй діяльності UNWTO використовує наступний розподіл світу на туристські регіони: Африка, Америка, Азія й Тихоокеанський регіон, Європа, Близький Схід. Всі регіони окрім Близького Сходу поділяються на менші таксономічні одиниці – субрегіони, які об'єднують відповідні держави, що наведено у табл. 5.1.

Таблиця 5.1 – Туристичне районування світу за UNWTO

Субрегіони	Держави
1	2
А Ф Р И К А	
Північна Африка	Алжир, Марокко, Судан, Туніс
Західна Африка	Бенін, Буркіна-Фасо, Гана, Гамбія, Гвінея, Гвінея – Бісау, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того, о-в Св. Єлени (Брит.)
Центральна Африка	Ангола, Габон, Демократична республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Камерун, Конго, Сан-Томе і Принсіпі, Центральноафриканська республіка, Чад
Східна Африка	Бурунді, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Коморські о-ви, Мадагаскар, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Реюньон, Руанда, Сейшельські о-ви, Сомалі, Танзанія, Уганда, Замбія, Зімбабве
Південна Африка	Ботсвана, Лесото, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Свазіленд
А М Е Р И К А	
Північна Америка	Гренландія (Данія), Гавайські о-ви (США), Канада, Мексика, Сент-П'єр і Мекелон, США
Центральна Америка	Беліз, Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор
Південна Америка	Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Гвіана (Фр.), Еквадор, Колумбія, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Чилі, Фолклендські о-ви
Карибська Америка	Ангілья, Антигуа и Барбуда, Аруба, Багамські о-ви, Барбадос, Бермудські о-ви (Брит.), Віргінські о-ви (Брит.), Віргінські о-ви (США) Гаїті, о. Гваделупа (Франція), Гренада, Домініка, Домініканська республіка, Кайманові о-ви, Куба, Малі Антильські о-ви, Мартініка, Монтсеррат, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент и Гренадіни, Сент-Кітс и Невіс, Сент-Люсія, Тринідад и Тобаго, Теркс і Кайкос, Ямайка
АЗІЯ І ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН	
Північно-Східна Азія	Китай, Гонконг (Сянган, Китай), Монголія, Демократична народна республіка Корея (північна Корея), Республіка Корея (південна Корея), Тайвань (Китай), Макао (Аоминь, Китай), Японія

Продовження табл. 5.1

1	2
Південно-Східна Азія	Бруней, Східний Тимор, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни
Південна Азія	Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка
Австралія і Океанія	<i>Австралазія:</i> Австралія, Нова Зеландія <i>Мікронезія:</i> Гуам (США), Кірибаті, Маршаллові о-ви, Федеративні штати Мікронезії, Науру, північні марсіанські о-ви (США), Палау <i>Меланезія:</i> Фіджі, Нова Каледонія (Фр.), Папуа-Нова Гвінея, Соломонові о-ви, Вануату <i>Полінезія:</i> Американське Самоа (США), Самоа, Тонга, Тувалу, Французька Полінезія,
Є В Р О П А	
Центральна і Східна Європа	Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Таджикистан, Туркменістан, Угорщина, Україна, Узбекистан, Чехія
Західна Європа	Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Франція, Федеративна Республіка Німеччина, Швейцарія
Північна Європа	Данія, Великобританія, Ірландія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція
Південна Європа	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Македонія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія
Східно-Середземноморська Європа	Кіпр, Ізраїль, Туреччина
Б Л И З Ь К И Й С Х І Д	
	Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Йемен, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Палестинські території, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Сирія

При подальшому викладенні матеріалу в навчальному посібнику також використовуватиметься дана схема.

5.2 Особливості міжнародних рекреаційних потоків

Рекреаційні процеси здійснюються у світі вкрай нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку країн і регіонів. У самому загальному вигляді територіальна

нерівномірність відбиває різні рівні соціально-економічного розвитку Півночі й Півдня (Центра й Периферії світового господарства). Так, згідно даним UNWTO, на розвинені країни припадає більше 50 % всіх туристських прибуттів, але країни, що розвиваються, стрімко збільшують свою присутність на світовому туристському ринку.

Розвиток рекреації і туризму характеризується постійним географічним розширенням і урізноманітненням напрямків подорожей. В 1950 р. 15 найбільших за обсягами обслуговувань маршрутів — до 97% туристів — проходили в межах Західної Європи й Північної Америки. Наприкінці ХХ ст. тут зосереджувалося близько 80 % туристських потоків. А починаючи з 1990-х рр. до лідерів упевнено приєднався Азіатсько-Тихоокеанський регіон, частка якого перевищила 10 %, а темпи росту туристських потоків виявилися найвищими в світі. Зараз на три цих макрорегіони доводиться 88,8 % всіх світових туристських прибуттів (у тому числі на Європу – 52,2 %, на Америку – 16 %, АТР – 20,6 %) і 91,8 % всіх грошових надходжень від міжнародного туризму. Для всіх шести туристських макрорегіонів світу характерна позитивна тенденція збільшення туристських потоків.

Протягом останніх років близько 51 % міжнародних туристських подорожей здійснюється з метою відпочинку, дозвілля й рекреації, на поїздки з діловими й професійними цілями доводиться 15 %, а 27 % доводяться на специфічні цілі: відвідування знайомих і родичів, паломництво, лікування; 7 % – на інші цілі.

Важливою тенденцією розвитку світового туризму є значна доля внутрішньорегіональних подорожей. Найбільш потужні потоки виїзду в інші регіони формуються в країнах Європи, Північної й Південної Америки, Східної Азії й Тихоокеанського регіону. Південна Азія, Близький Схід, Африка значною мірою залежні від прибуттів з інших регіонів. Для Північної Америки й країн Карибського басейну головними напрямками є США, Мексика, Канада, Коста-Ріка й Домініканська Республіка, а найбільш

потужні виїзні потоки формуються в США й Канаді.

Провідними країнами, що приймають рекреантів у Європі, є Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Російська Федерація, Німеччина, Австрія, Польща, Угорщина, Греція, Португалія, Швейцарія. В Азії туристи найбільш часто відвідують Китай, особливо Гонконг і Макао, Малайзію, Таїланд, Республіку Корея, Індонезію, Японію, Тайвань, В'єтнам, Індію. Багато рекреантів залучає Австралія, Нова Зеландія. Основні країни виїзду рекреантів зі Східної Азії й Тихоокеанського регіону – Японія, Китай, Австралія, Сінгапур і Республіка Корея.

Стають популярними й ростуть поїздки рекреантів у такі країни Середземномор'я, як: Туреччина, Хорватія, Єгипет, Туніс і Марокко. Основними країнами формування виїзного туризму в Європі (разом із Середземномор'ям) є Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Австрія, Швеція, Російська Федерація, Швейцарія й Іспанія.

На сьогодні сформувалися такі туристичні ринки: традиційні країни-монополісти (США, Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Австрія), нові регіони (Китай, Туреччина, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія, острівні країни), найбільш перспективні країни (Мексика, Малайзія, Таїланд, Тайвань, Гонконг) та країни-апліканти (Росія, Україна, Казахстан, Болгарія, Румунія, Саудівська Аравія, ОАЕ).

Серед найбільш характерних тенденцій світового рекреаційного процесу першого десятиліття XXI століття відзначаються:

- Уповільнення темпів росту туристського потоку;
- Велика конкуренція регіонів і країн, що бажають приймати рекреантів;
- Усвідомлення зростаючого впливу на туризм економічних, соціокультурних і пов'язаних з навколишнім середовищем факторів;
- Висока поінформованість споживача;
- Високі вимоги до якості туристських продуктів і послуг.

Докорінних змін зазнала й видова структура міжнародного ринку рекреації. Поряд із традиційними видами туризму (культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, релігійний) за останні два десятиліття широкого поширення набули неординарні та специфічні види (зелений, екологічний, екстремальний, сільський, дайвінг, гольф-туризм та інші).

Загальною тенденцією є поляризація туристських переваг: з одного боку, що характеризується з одного боку зміцненням позицій масового туризму в розвинених туристських країнах, а з іншого – збільшенням попиту на індивідуальний або спеціалізований туристський продукт.

За прогнозами UNWTO, наведеними у доповіді "Туризм – панорама 2020" (Tourism: 2020 Vision), високі стійкі темпи зростання економічних показників у сфері туризму зберуться й до 2020 року. У 2020 р. кількість міжнародних прибуттів складе 1,56 мільярда, з них 1,2 мільярди складуть внутрішньорегіональні поїздки й 0,4 мільярди складуть подорожі на далекі відстані (табл. 5.2).

До 2020 р. найбільш популярними рекреаційними регіонами світу будуть залишатися Європа, Східна Азія й Тихоокеанський регіон та Америка. Число туристів, що прибувають в Африку може зрости до 75 млн., на Близький Схід – до 70 і в Південну Азію – до 20 млн.

Таблиця 5.2 – Прогноз розподілу обсягів в'їзного туризму по регіонах світу
(міжнародні туристські прибуття, млн. осіб)

Регіони світу	Базовий рік	Прогноз		Середньо-річний темп росту, %	Частка, %	
	1995	2010	2020	1995 – 2020	1995	2020
Увесь світ	565	1,006	1,561	4,1	100	100
Африка	20	47	77	5,5	3,6	5,0
Америци (Північна і Південна)	109	190	282	3,9	19,3	18,1
Східна Азія й Тихоокеанський регіон	81	195	397	6,5	14,4	25,4
Європа	338	527	717	3,0	59,8	45,9
Близький Схід	12	36	69	7,1	2,2	4,4
Південна Азія	4	11	19	6,2	0,7	1,2
Внутрішньорегіональні прибуття	464	791	1 183	3,8	82,1	75,8
Туризм на далекі відстані	101	216	378	5,4	17,9	24,2

Очікується поступовий зсув акцентів у розвитку туризму від традиційних ринків Західної Європи, США, Японії й Канади до альтернативних ринків, таких як Центральна й Східна Європа, включаючи Росію, Китай, Південну Корею, Мексику, а також деякі країни Близького Сходу.

5.3. Рекреаційні регіони світу

5.3.1 Європа – провідний рекреаційний регіон світу

Ряд важливих географічних, економічних, політичних і культурних передумов сприяє тому, що Європа була й залишається найбільш розвиненим рекреаційним регіоном світу:

- 1) Високий рівень життя основної маси населення;
- 2) Розвинена мережа транспортного сполучення і комунікацій;
- 3) Географічна близькість європейських країн;
- 4) Значна порізаність берегової лінії й наявність бухт, заток і внутрішніх морів;
- 5) Висока щільність міського населення;
- 6) Велике зосередження історичних, культурних і природних пам'яток на порівняно невеликій території;
- 7) Велика кількість різноманітних районів зі сприятливими умовами для відпочинку, лікування, організації екскурсій і подорожей;
- 8) Значний досвід в організації туризму: саме в Європі в середині XIX ст. туризм стає зоною підприємництва, перетворюючись поступово з елітного в заняття широких верств населення.

Високий рівень економічного розвитку більшості європейських країн, доходи населення і його соціальна структура (перевага середнього класу) дозволяють реалізувати потребу у відпочинку переважно більшій частині населення країн, в тому числі і за межами своїх країн. Про це свідчить той факт, що серед 10 держав світових лідерів за витратами на туризм, шість держав – європейські. Серед них на першому місці як в Європі, так і в світі

стоїть Німеччина, де загальні витрати становлять 91,0 млрд. \$ на рік, а середні витрати на душу населення на рік – 1108 \$. За цими показниками відрізняються також Великобританія (68,5 млрд. \$ та 1211 \$), Франція (43,1 млрд. \$ та 693 \$), Італія (30,8 млрд. \$ та 519 \$), Росія (22,1 млрд. \$ та 175 \$), Нідерланди (21,7 млрд. \$ та 1103 \$).

Чисельність населення Європи — понад 700 млн. чоловік, 75 % населення мешкають у міських агломераціях. Високий рівень урбанізації та щільності населення, що відрізняються стрімким і напруженим ритмом життя, впливають на підвищення туристської активності населення. Крім того, населення Європи відрізняє етнічна й релігійна мозаїчність, високий рівень освіти й духовної культури, що є додатковим спонукальним мотивом до здійснення подорожей.

Розвитку туризму в Європі сприяє економічна й політична стабільність у регіоні, високий рівень співробітництва країн, у тому числі й в області туризму. Величезне значення має підписання Шенгенської угоди, введення єдиної валюти країн Європейського співтовариства — Євро, спільні туристичні проекти держав по освоєнню та збереженню рекреаційних ресурсів.

Більшість із європейських держав невеликі за розмірами. Деякі країни мають площу менш 50 тис. кв. км, наприклад: Люксембург, Мальта, Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія, Словаччина, Словенія, Македонія, Албанія, Естонія. Обмеженість території — фактор, що сприяє росту інтенсивності туристських вибуттів. Тільки такі країни як Росія, Казахстан, Україна, Франція й Іспанія, мають площу більш 500 тис. кв. км. При цьому Європейські країни більш-менш зручно розташовані, оскільки мають загальні кордони, які в основному проходять через легко переборні природні бар'єри. Географічна близькість і густа мережа різноманітних транспортних комунікацій роблять поїздки з країни в країну зручними й доступними.

Розвитку туризму в Європі сприяють природно-географічні особливості регіону. Його береги відрізняються значною порізаністю,

наявністю внутрішніх морів, заток, бухт, що в сукупності зі сприятливими кліматичними умовами, сприяє створенню та бурхливому розвитку на узбережжях численних курортних приморських зон. Відповідно значна кількість європейських країн має приморське положення, володіє островними територіями, що сприяє розвитку круїзного морського туризму.

Кліматичні природні рекреаційні ресурси регіону дуже різноманітні. Більша частина Європи розташована в помірному кліматичному поясі, лише північ Скандинавського півострова — в арктичному поясі. Південна частина регіону (Піренейський, Апеннінський, Балканський, Кримський півострова) — у субтропічному кліматичному поясі. У цілому природно – кліматичні умови сприятливі для різноманітних видів як літніх, так і зимових рекреаційних занять.

На території Європи переважають низинні, горбкуваті й гірські райони. Серед гір переважають середні за висотою, вони не є перешкодою для налагодження транспортного сполучення і для переміщення рекреаційних потоків, проте є потужним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму і альпінізму. Найбільш освоєними в цьому відношенні є Альпи, Карпати, Судети, Піренеї, Скандинавські гори.

Природні ландшафти на більшій території Європи майже не збереглися. З усіх частин світу Європа найбільш «окультурена». Проте природне середовище зберігається в межах численних особо охоронюваних природних територій. Особливо цінними і унікальними в цьому відношенні є Фінляндія, Норвегія, Швеція, Росія.

Перетворенню Європи в провідний туристський регіон сприяли й культурно-історичні фактори. Саме Європа зробила величезний вклад у світову цивілізацію. Ніді в світі немає такої високої насиченості різноманітними історичними й архітектурними пам'ятниками різних епох — неоліту, Прадавнього Світу, Епохи Відродження, Епохи Великих географічних відкриттів, Промислових переворотів і революцій.

Європа — основний туристський регіон світу й надалі зберігатиме своє лідерство, незважаючи на те, що її частка в туристських прибуттях неухильно знижується: 1970 р. — 68,2 %; 2000 — 57,7 %; 2008 – 53,1 %; 2020 (прогноз) — 44,8 %). Подібна ситуація спостерігається й з доходами від туризму. Бурхливий розвиток ринку нетривалих поїздок з невисокими душовими витратами веде до зниження питомої ваги Європи в доходах від міжнародного туризму: 1970 р. — 61,5 %; 2008 р. — 50,2 %.

Неоднозначним виявляється вклад окремих субрегіонів. Так за даними 2008 року за доходами і за кількістю прибуттів лідируюче положення займала Південна Європа, за нею йде Західна Європа. За кількістю прибуттів третє місце займає субрегіон Східна і Центральна Європа, а четверте – Північна; за доходами від туризму ці регіони міняються позиціями (табл. 5.3). У прибуттях лідирують Південна й Західна Європа — більш 60 прибуттів на 100 осіб. Для поїздок за кордон (вибуття) — Північна й Західна Європа — більш 70 осіб.

Таблиця 5.3 – Динаміка міжнародних туристських прибуттів у Європі, млн. осіб

Субрегіон	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009
Північна Європа	28,6	35,8	43,7	52,8	58,1	56,4	53,1
Західна Європа	108,6	112,2	139,7	141,7	153,9	153,2	146
Центральна й Східна Європа	33,9	58,1	69,3	87,5	96,6	100	89,5
Південна й Середземноморська Європа	93,9	103	139,5	159,1	176,8	177,7	171,1

Серед десяти держав-лідерів за кількістю міжнародних туристичних прибуттів багато років поспіль лідируючу позицію в світі посідає Франція. Серед інших держав – лідерів до європейських країн належать – Іспанія, Італія, Великобританія, Україна, Туреччина, Німеччина (3 – 8 місця відповідно).

Серед 10 держав світу з найвищим доходом від міжнародного туризму 7 розташовані у Європі: Іспанія, Франція, Італія (2,3,4 місця), Німеччина,

Великобританія (6,7 місяця), Туреччина, Австрія (9-10 місяця).

Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків в європейському регіоні можна відзначити, такі:

- в Європі переважає внутрішньо-регіональний туризм, тобто обмін рекреаційними потоками між європейськими країнами вище, ніж між Європою й іншими континентами;

- у європейських рекреаційних потоках простежується тенденція «антиподності», що виражається в подорожах рекреантів з північних країн на південь і навпаки, жителів рівних районів на гірські курорти, городян – у сільську місцевість. Наприклад, основна причина меридіональної спрямованості рекреаційних потоків полягає у різниці кліматичних умов і розмаїтості ландшафтів, що, в свою чергу, наклало істотний відбиток на побут, культуру й традиції населення півдня й півночі регіону;

- концентрація рекреантів навколо Середземноморського басейну (включаючи прилеглі райони Азії й Африки);

- значна кількість подорожей у сусідні країни, що, як правило, пояснюється більш низькими витратами на поїздку, а також прагненням рекреантів ознайомитися з історією, культурою, традиціями розташованих поряд держав. Так, наприклад, в Італії більшість рекреантів становлять громадяни Німеччини, Швейцарії й Франції, в Україні – громадяни Російської Федерації;

- особливістю туристських пізнавальних маршрутів в регіоні, є те, що туристи за одну поїздку відвідують кілька Європейських країн.

Основними туристськими об'єктами в регіоні Західної Європи є: Альпи (зимові види спорту в Швейцарії та Франції); морські курорти узбережжя Франції; зони відпочинку в Арденнах (Бельгія, Люксембург) і Піренеях (Франція), долинах Рейну, Мозеля; озера в Німеччині; численні джерела цілющих вод (Німеччина, Франція, Швейцарія); культурні центри світового значення, в яких розташовані найвідоміші музеї (Британський, Національна

галерея і Галерея Тейт у Великій Британії), картинні галереї (Будинок Рембрандта в Амстердамі), концертні зали (Шекспірівський і Ковент-Гарден в Англії); королівські палаци, замки, історичні й архітектурні пам'ятки; реліквії Реформації в Німеччині, бібліотеки й університети (Британська бібліотека, Оксфордський і Кембриджський університети у Великій Британії); ландшафтні парки. У Німеччині протягом багатьох десятиліть проводять традиційні торгові ярмарки в Ганновері, Франкфурті-на-Майні, Лейпцизі. У країнах Західної Європи до списку культурної спадщини ЮНЕСКО внесено 110 об'єктів.

Країни Північної Європи відрізняються значними, в першу чергу, природними ресурсами для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності: гірські ландшафти, фіорди, сприятливі умови для зимових видів спорту (наприклад Лахті у Фінляндії цілком справедливо вважається столицею лижного спорту), прибережні острови, озерні ландшафти, заполярне літо. Культурною спадщиною є численні пам'ятники епохи вікінгів. Незважаючи на відносно суворий клімат, кількість рекреантів, які відвідують цей регіон, неухильно зростає, насамперед через популярність таких видів туризму, як екологічний (практично третина регіону це незаймана і не порушена діяльністю людини природа), відпочинок у сільській місцевості, рибна ловля, заняття різними видами зимового спорту, як традиційними: лижний всі його види, так і новітні, як сноуборд, катання на мотосанях, забіги на собачих запряжках. Крім того, цей регіон активно відвідується в період Різдвяних свят, тому що тут знаходиться єдине місце в світі, де можна поспілкуватися з живим Санта-Клаусом (Фінляндія, а саме в Лапландії за полярним колом, містечко Рованіємі, село Санта Клауса).

Субрегіон Центральної і Східної Європи має досить різноманітний рекреаційний потенціал: гірські курорти Карпат, Криму, Кавказу, Судет, Татрів; морські узбережжя Чорного, Азовського і Балтійського морів; унікальні ландшафти, особливо Карелії й Уралу, озерні ландшафти Білорусії,

Польщі, оз. Балатон та Хевіз в Угорщині; джерела цілющих мінеральних вод в Чехії, Угорщині, Україні, Росії; багаті етнографічні традиції; релігійні святині православ'я; крупні історико-культурні центри – Москва, Санкт-Петербург, Київ, Львів, Прага, Будапешт та ін. У списку ЮНЕСКО понад 60 об'єктів.

Слід відзначити, що на Європейському туристському ринку активність країн Східної й Центральної Європи, постійно зростає. Тенденція підвищення як кількості міжнародних туристів так і доходів від нього зберігається вже кілька років поспіль. Незважаючи на світову економічну кризу, цей субрегіон в 2008 році збільшив в'їзд іноземних туристів на 3 %. Найбільшими темпами відзначилося зростання в таких країнах як: Болгарія, Україна, Киргизстан, Грузія, Вірменія. При цьому найбільшою популярністю користуються рекреаційні комплекси Росії, Польщі, Угорщини, Чехії, Болгарії.

Але при загальнопозитивних тенденціях, слід відзначити, що за розвитком рекреаційного господарства цей регіон значно відстає від інших європейських субрегіонів. Це пояснюється рядом факторів:

1) туристська інфраструктура, а також рівень сервісу країн Східної Європи за багатьма показниками не відповідає сучасним міжнародним вимогам і стандартам, прийнятим у Західній Європі;

2) недостатність реклами туристського продукту багатьох східноєвропейських країн на західному ринку;

3) відносно невисока купівельна спроможність основної маси населення ряду країн Східної Європи стримує зростання туристського потоку з цих країн;

4) на міжнародному туристському ринку зі східноєвропейськими країнами успішно конкурують такі традиційно туристські країни, як Греція, Туреччина, Кіпр, Мальта, Єгипет, Іспанія.

Регіон Південна Європа, поряд з Західною Європою, є найбільш

відвідуваним туристським регіоном світу. В країнах цього регіону туризм є однією з головних галузей господарства. Головними туристськими ресурсами є: морські узбережжя Середземномор'я й Атлантики з розташованими в їхніх межах островами; культурна спадщина, що охоплює пам'ятки античної, візантійської, римської, мавританської епох, середньовіччя й сучасність; високий рівень розвитку туристської інфраструктури й безумовно висока якість надання рекреаційних послуг.

У регіоні розвинені практично всі види туризму. Найбільш відомі курорти: Коста-Брава, Коста-Бланка, Коста-дель-Соль, Балеарські й Канарські острови (Іспанія), Лігурійська Рив'єра з центром у Сан-Ремо, узбережжя Адріатики (Італія), острова Егейського моря (Греція), Мальта – курортні зони світового значення, курорти субтропічного узбережжя Адріатики (Албанська Рив'єра), Чорного моря. Італійські Альпи – один з основних міжнародних районів зимових видів спорту. Всесвітньою славою увінчані архітектурні пам'ятники, скульптура й живопис, музичні здобутки, театр, кіно. Найвідомішими центрами культурного туризму є: Рим, Мілан, Флоренція, Венеція, Неаполь, Генуя, Мадрид, Барселона, Толедо, Саламанка, Севілья, Гранада, Афіни, Дельфи, Олімпія, Корінф тощо. У списку об'єктів ЮНЕСКО – 134.

Регіон Східно-Середземноморської Європи, який охоплює лише три держави – Кіпр, Ізраїль і Туреччина – почав виділятися в окремий туристичний субрегіон порівняно недавно, в зв'язку з активізацією процесів Європейської інтеграції. На розвиток рекреаційно – туристичного господарства даного субрегіону особливий вплив має суспільно-політична ситуація, яка характеризується значною нестабільністю: почастишали терористичні акти, військові конфлікти, наростання ісламського фундаменталізму, окупація Північної частини Кіпру турецькими військами та проголошення Турецької республіки Кіпр, арабо – ізраїльські конфлікти на Палестинських територіях. Значними факторами розвитку рекреації в цьому

субрегіоні є його вигідне географічне положення та близькість від основних держав – поставщиків туристів. Серед природних рекреаційних ресурсів виокремлюється значна протяжність морського узбережжя (Середземне, Чорне, Егейське, Червоне, Мертве моря), сприятливі кліматичні умови субтропічного середземноморського клімату (за виключенням внутрішніх районів Туреччини), наявність гірських територій (Анатолійське нагір'я Туреччини) є потенційним ресурсом для розвитку гірськолижного туризму, на основі цілющих вод і грязей Мертвого моря діють бальнео-грязьові курорти.

Серед видів туризму, що одержали розвиток у Європі, виділяються лікувально – оздоровчий, діловий, релігійний, освітній, пізнавальний, круїзний (морський, річковий, озерний). Більшість подорожуючих Європою під час відпочинку відвідує різні розважальні установи і заходи.

Лікувально-оздоровчий туризм. Серед країн, у яких даний напрямок туризму одержав розвиток, лідирує Чехія. Бальнеологічний курорт Карлови-Вари (колишній Карлсбад) щорічно відвідують близько 50 тис. осіб з 70 країн. Популярністю користуються й інші чеські курорти: Теплиці, Яхимов (перший у світі радоновий курорт), Маріанське-Лазне, Франтишкови-Лазне, Лугацовеце, Янське-Лазне. Численні виходи мінеральних вод перетворили у світовий центр водолікувального купання маленьку Угорщину. Зараз кожний третій, що приїжджає в країну, їде на води. Серед них багато німців, американців, австрійців, самих угорців. У Польщі найбільш відомі бальнеологічні й бальнеогрязьові курорти Балтійського узбережжя: Свиноуйсьце, Камінь-Поморські, Колобжег. Лікувально-оздоровчий туризм розвивається в Болгарії, Румунії, Словаччині, Словенії, Хорватії. У Росії унікальні запаси і якість мінеральних вод, розвинені традиції курортного відпочинку, але матеріальна база, як правило, низької якості. Основний курортний район – Кавказькі Мінеральні Води.

Курорти Західної Європи виявилися трохи потісненими на ринку

лікувально – оздоровчої діяльності, але мають старі традиції. Курорти Віші (Франція), Баден – Баден і Вісбаден (ФРН), Бат (Великобританія), Спа (Бельгія), Бадгастайн (Австрія), Давос і Санкт-Моріц (Швейцарія) були популярні вже у ХІХ ст.

Унікальні умови для сполучення відпочинку з лікуванням і оздоровленням організму створені на берегах Мертвого моря.

Діловий туризм. Більша частина ділових поїздок світу припадає на Європу, яка лідирує по витратах на діловий туризм. Основний постачальник ділових туристів – Німеччина. Як центри ділового туризму виділяються: ФРН, Великобританія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Бельгія. Роста відвідування з діловими цілями країн Східної й Центральної Європи. Популярна Європа для проведення різних міжнародних виставок, ярмарок, конгресів. Міжнародні виставки й конгреси найчастіше проводять у Лондоні, Парижі, Страсбурзі, Ганновері, Давосі, Барселоні й ін.

Релігійний туризм. Європа — це в основному християнський світ, тому серед численних місць, що залучають прочан виділяються християнські святині. Найбільшими центрами християнського паломництва є Рим з Ватиканом, Єрусалим. Щорічно великий наплив туристів випробовують і інші відомі центри: Турін, Париж, Лурд (Франція), Брюгге (Бельгія), Фатима (Португалія), Варшава (Польща), Монсеррат (Іспанія), Київ, Тернопіль, Святогірськ, Москва.

Купально-пляжний туризм. У межах Європейського регіону сформувалися кілька рекреаційних районів приморського відпочинку. Головний з них – Середземноморський. Для нього характерні: перевага лінійної форми рекреаційного освоєння території (уздовж морського узбережжя), більша роль островів, виражена сезонність туристських потоків з перевагою літнього (купального) сезону, створення переважно великих комплексів з високою концентрацією туристів. Але в 1980-ті роки з'явилася нова тенденція формування невеликих за розмірами туристських центрів, що

більше відповідає потребам сучасного активного туризму й краще вписується в навколишнє природне середовище. Серед країн Середземномор'я виділяються Іспанія, Італія, Франція, Греція. Головні райони міжнародного туризму в Іспанії — узбережжя Середземного моря, Канарські й Балеарські острови. Головний середземноморський туристський район Франції — Блакитний берег (Французька Рив'єра) із широко відомими морськими курортами: Ніцца, Канн, Антиб. В Італії головний район середземноморського туризму — Італійська Рив'єра, що є продовженням французької, у Греції — острова Егейського моря.

В один з найважливіших туристських районів Середземномор'я перетворилося Адріатичне узбережжя Хорватії. Тут знаходяться такі відомі морські курорти, як Дубровник, Спліт. Все більшої популярності набувають середземноморські курорти Туреччини. Найвідоміший з них - Анталія.

Крім середземноморського, в Європі сформувалися ще два приморські туристські райони. Один з них — на Чорноморському узбережжі, де побудовані великі курортні комплекси. У Румунії: Мамайя, Ефорія (околиці Констанци); у Болгарії — Золоті піски, Дружба, Албена, Слинчев Бряг, Несебр; на Україні — узбережжя Криму (Євпаторія, Ялта), у Росії — Великі Сочі, Геленджик. Ще один приморський курортний район — узбережжя Північного й Балтійського морів, де зложилися десятки курортів: Сопот (Польща), Кюлунгборн (Німеччина), Брайтон і Борнмут (Великобританія), Сен-Мало (Франція).

Гірський туризм. Серед районів гірського туризму перше місце посідає Альпійський. Щорічно його відвідують до 150 млн. чоловік. Серед найвідоміших гірничо-спортивних і гірсько – кліматичних курортів: Шамоні, Сен-Жерве (Франція), Давос (Швейцарія), Кортина – д'Ампеццо (Італія), Інсбрук (Австрія). Другий великий район гірського туризму охоплює гори Центральної Європи — Карпати, Судети й Родопи, серед них найвідомішими є курорти: Оберхоф і Обервізенталь (ФРН), Закопане (Польща),

Штребскерово (Болгарія).

Зложилися в Європі й райони озерного туризму — Озерний край у центральній Фінляндії, Кашубське й Мазурське поозер'я в Польщі, Мекленбургське поозер'я у ФРН, озеро Балатон в Угорщині. В Альпах (Австрія, Швейцарія, Італія) популярний відпочинок на гірських озерах.

Річковий круїзний туризм одержав найбільший розвиток на Дунаї, Рейні, Ельбі, Волзі.

5.3.2 Характеристика Американського рекреаційного регіону

Американський регіон своїй значній долі у світовому рекреаційному ринку завдячує багатьом сприятливим факторам:

- вигідне географічне положення регіону поміж трьох океанів: Атлантичного, Тихого і Північного Льодовититого;
- величезна територія, з надзвичайно різноманітними і багатими природними та історико-культурними рекреаційними ресурсами, що дозволяє розвивати найрізноманітніші види туризму;
- високий рівень господарського розвитку країн, у тому числі туристської інфраструктури, що охоплює всі види транспорту і сприяє вільному пересуванню й розміщенню туристів, організації сервісу;
- високий рівень прибутків населення (США, Канада)
- Америка, здебільшого англомовний регіон, а це сприяє припливу рекреантів практично з усіх країн, де говорять англійською мовою.

Природні рекреаційні ресурси цього регіону знаходяться на двох материках – Північній й Південній Америці та пов'язаних з ними островами, що обумовлює надзвичайну різноманітність і атрактивність даного регіону в цілому.

Північна Америка має складний рельєф, у її західній частині простягається гірська система Кордильєр (найбільша висота 6193 м – гора

Мак-Кінлі). Тут нерідко трапляються землетруси, є діючі вулкани. Східну частину займають великі рівнини й середньовисотні гори. Береги розчленовані нерівномірно. Більшою порізаністю відрізняються тихоокеанське й атлантичне узбережжя Канади зі складною системою фіордів. На атлантичному узбережжі США завдяки рівнинному рельєфу сформувалися великі лагуни з пляжами і добре прогрітою водою. На півострові Флорида береги утворені будівлями коралів і мангрових заростей.

Клімат Північної Америки змінюється від арктичного на крайній півночі до тропічного у Карибському субрегіоні. Клімат приморських районів знаходиться під впливом океанів, у внутрішніх частинах материка наростає його континентальність. Найбільша кількість опадів випадає на Тихоокеанському узбережжі Аляски й Канади – до 3000 мм у рік, мінімальне (100-200 мм) – у міжгірних долинах Кордильєр. Узимку до півночі від 42⁰ пн. ш. формується стійкий сніжний покрив, що уможливорює розвиток зимових видів відпочинку. У горах гірськолижні курорти зустрічаються аж до південних кордонів США.

У Північній Америці густа річкова мережа. Найбільша річкова система – Міссісіпі – Міссурі (довжина 6420 км). Інші значні ріки: Святого Лаврентія, Маккензі, Юкон, Колумбія, Колорадо. Ріки, що течуть на заході й півночі материка, мають гірський характер – стрімкі, буяють порогами, водоспадами. Такі якості сприяють розвитку екстремальних видів туризму, зокрема, рафтингу. У північній частині материка значна кількість озер: Великі озера (Верхнє, Гурон, Мічиган, Онтаріо, Ері), Вінніпег, Велике Невільниче, Велике Ведмеже.

Розходження в географічному положенні, кліматі, будові рельєфу визначили формування різних природних зон. Величезну територію материка обіймають ліси – тайга (у центральних районах Канади), змішані й широколистяні (у басейні Великих озер), тропічні вічнозелені (на південно-сході). У внутрішніх районах переважає степова й напівпустельна рослинність.

Північна Америка – багатонаселений і високо урбанізований субрегіон, тому в багатьох районах природні ландшафти поступилися місцем культурним. Але для збереження природи, а також для розвитку туризму були організовані численні (понад 50) національні парки. Найбільш відомі національні парки: Йеллоустонський, Йосемітський, Глейшер, Секвоя, Гранд-Каньйон, Гранд-Тітон, Карлсбадські печери (США), Вуд-Баффало, Оленячий острів (Канада). Цікавою формою використання територій також є туристські тропи, які мають значну протяжність і прокладаються по найбільш атрактивних природних районах, наприклад, Аппалачська (3200 км) та Тихоокеанська (3680 км) тропи.

Рельєф Південної Америки представлений сполученням високих гір і великих рівнин. Гірський пояс Кордильєр, що простягнувся вздовж тихоокеанського узбережжя материка, називається в Південній Америці Андами. Найвища вершина не тільки материка, але й усієї західної півкулі – гора Аконкагуа (6960 м). Майже на всьому протязі гірські ланцюги несуть на собі численні конуси вулканів, у тому числі діючих. Всю іншу площу материка займають плоскогір'я (Гвіанське, Бразильське, плато Патагонії) і рівнини, включаючи санайбільшуна земній кулі – Амазонську низовину.

Південноамериканський материк розкинувся переважно в низьких широтах, що забезпечує йому надходження величезної кількості сонячного тепла. Тому тут переважають тропічні ландшафти. На материку панують вологі тропічні ліси, савани, зі своєрідним і багатим рослинним і тваринним світом. Лише крайній південь континенту заходиться у помірному поясі, це обумовлює існування численних особливо охоронюваних природних територій і відповідно створює широкі можливості для розвитку екологічного туризму.

Своєрідні культурно-історичні рекреаційні ресурси Америки, які формувалися в умовах етнокультурної розмаїтості корінних народів і європейської колонізації. Особливості колонізації пояснюють виділення на континенті двох головних історико-культурних областей: Англо-

Саксонської, до якої входять США й Канада, і Латинської – всі держави південніше ріки Ріо-Гранде (тобто границі Мексики й США). Європейська колонізація супроводжувалася руйнуванням традиційної культури й способу життя аборигенів, тому пам'ятників доколумбової цивілізації в Америці збереглося мало (Чічен-Іца, Мачу-Пікчу, Куско, Наска). Однак інтерес до історії сучасних американців і рекреантів з інших країн світу сприяє збереженню об'єктів, що розповідають про минуле Америки. Індійські поселення, селища старателів часів «золотої лихоманки», містечки «дикого Заходу» – все це старанно відтворюється, оберігається й використовується в туристській індустрії. Попит на розваги сприяв появі таких специфічних туристських об'єктів, як тематичні парки. Багато з них мають зони, присвячені історії Америки. Об'єктами туристського показу стають будь-які споруди й установи, що дозволяють доторкнутися не тільки до минулого, але й такі, що демонструють сучасні досягнення і спосіб життя американської цивілізації (Голівуд, Білий Дім – резиденція президента США).

У цілому в регіоні переважає християнство, представлені також інші релігії. Однак центрів християнського паломництва світового значення в Америці немає. Висока частка католиків серед християн обумовила широке поширення культу Діви Марії, її почитають у всіх католицьких храмах, які й стали центрами притягання, як віруючих, так і туристів, що представляють інші конфесії.

Слід зазначити, що рекреаційні ресурси Америки освоєні й використовуються в регіоні нерівномірно: добре – у межах США, Канади й країнах Карибського басейну, недостатньо – у країнах Центральної і Південної Америки. Відповідно і стан рекреаційного ринку в регіоні диференційований й прямо пов'язаний з рівнем соціально-економічного розвитку країн регіону. Найбільш високим ступенем господарського розвитку, у тому числі рекреаційної інфраструктури і всіх видів транспорту, відрізняється Північна Америка.

Американський рекреаційний регіон зараз є третім за масштабами міжнародного туризму, і займає частку на рівні 15,9 % від загальносвітового туристського потоку, з них, за цим показником, долі окремих субрегіонів розподіляються таким чином: 10,6 % – субрегіон Північна Америка; 2,3 % – Південна Америка; 2,2 % – Карибська Америка; 0,9 % – Центральна Америка. Відповідно 65 % міжнародних прибуттів у регіон припадає лише на три країни Північної Америки, всі вони входять до рейтингу 20 найвідвідуваніших країн світу: США посідає друге місце в світі — 45,5 млн., Мексика – 10 місце – 22,6 млн., а Канада в списку держав-лідерів посідає 15 місце, приймаючи 17,14 млн. туристів на рік. Карибські острови, які відвідують майже 20 млн. туристів, лише нещодавно поступилися другим місцем по прибуттях Південній Америці. Особливої уваги заслуговують також і показники середньорічного зростання кількості обслуговуваних, за яким всі субрегіони Америки мали позитивне значення. При цьому найвищими темпами відрізняється субрегіон – Центральна Америка, який нарівні з субрегіоном Північно-Східна Азія (здебільшого Китай) належить до так званих регіонів бурхливого туристичного розвитку і має середньорічні темпи приросту – 8,4 %. Регіон стає улюбленим місцем відпочинку й дуже затребуваний туроператорами з усього світу.

Таблиця 5.4 – Динаміка міжнародних туристських прибуттів в Америку,
млн. осіб

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північна Америка	71,7	80,7	91,5	89,9	95,3	97,7	92,1
Карибська Америка	11,4	14	17,1	18,8	19,8	20,1	19,5
Центральна Америка	1,9	2,6	4,3	6,3	7,8	8,2	7,6
Південна Америка	7,7	11,7	15,9	19	21	21,8	21,4

В Америці рекреаційні потоки мають як меридіональне, так і широтне спрямування. Внутрішньорегіональні поїздки мають меридіональний напрямок при перетинанні державних кордонів, але надалі вони «віялами» розтікаються територією приймаючих країн і поступово здобувають широтний напрямок. Широтний напрям в основному мають міжрегіональні

потоки з Європи та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Саме ці регіони є найбільшими поставщиками туристів в Американський регіон.

Внутрірегіональний туризм в Америці має домінуюче значення (майже 3/4 всіх прибуттів), при цьому найбільш інтенсивні показники його простежуються при обміні туристами між сусідніми прикордонними державами США – Канада, США-Мексика.

У міжрегіональних поїздках американців лідирують країни Європи (Великобританія, Франція, Італія, Німеччина, Іспанія). Зростаючий інтерес американські туристи виявляють і до АТР, активно відвідуючи Китай разом із Сянганом, Японію, Республіку Корею, Сінгапур, Австралію. За туристськими витратами перше місце в Америці й світі посідають США. Значними витратами на міжнародний туризм серед американських країн відрізняються Канада, Бразилія, Венесуела.

Доходи від міжнародного туризму в регіоні сягають 10-20 % від загального експорту товарів і послуг. Такий високий рівень є наслідком конкурентоспроможності регіону й спеціалізацією деяких районів на туризмі. На Британських Віргінських островах, на Антигуа й Барбуді ця частка перевищує 80 %, на Гренаді й Ангільї – 60, на Кубі, Барбадосі, Ямайці, Мартініці, Гваделупі знаходиться в межах від 40 до 50 %. Середній рівень доходів на одне прибуття в даному регіоні становить 870 \$. Загальна частка доходів від світових показників знаходиться на рівні 20 %, з них 14,7 % припадає на Північну Америку, 2,5 % – на Карибську, 2,0 % – Південну та 0,8 % – Центральну.

Характеристика Північно-Американського рекреаційного субрегіону

Головними туристськими центрами у Американському регіоні постають три країни Північної Америки – США, Канада й Мексика, які утворюють єдиний субрегіон – Північна Америка.

США мають свої неповторні природні, історичні та економічні

особливості. У відповідності до природних умов і ступеня рекреаційно-туристичної освоєності на їх території виділяють великі рекреаційно-туристичні зони з наступним виділенням рекреаційних районів:

- Східна зона – основою функціонування рекреаційного господарства в даній зоні є історико-культурний потенціал великих міст з їх порівняно молодими історичними пам'ятками та сучасним бурхливим міським життям. До цієї зони фактично входить величезна агломерація, яка охоплює Нью-Йорк, Філадельфію, Вашингтон, Бостон, Балтимор та багато інших великих міст. Цей район привертає значну увагу міжнародних туристів, але при цьому самі американці при подорожах з метою відпочинку віддають перевагу іншим районам США, або відпочивають в природних місцевостях даної зони – приозерний край, гірські райони Аппалачей. В даній зоні виділяються такі райони, як: Мегалополіс і Янкіленд.

- Західна зона є всесвітньо відомою своїми природними пам'ятниками, національними парками й незвичайною розмаїтістю ландшафтів. Головна спеціалізація – екологічний і спортивний туризм. В даній зоні виділяють такі райони: Внутрішній Захід, Північний Захід, Аляску та Південь Тихоокеанського узбережжя США або Каліфорнійський район, який має найпотужніше рекреаційне значення в межах всієї країни і спеціалізується на розважальному, пляжному й діловому туризмі з такими центрами як Голівуд, Диснейленд, Лас-Вегас. Столицею цієї зони є Лос-Анджелес.

- Центр США або «Хартленд» (від англ. HeartLand – земля-серцевина) – ця зона охоплює внутрішні райони США, відокремлені від морських пляжів і густонаселених територій, які не мають значних культурно-історичних пам'ятників та атрактивних природних ландшафтів. З точки зору туризму це транзитний регіон. Єдине виключення – ланцюжок великих агломерацій Клівленд – Чикаго – Детройт із розвиненим діловим туризмом. До складу цієї зони входять Приозер'я, Центральні рівнини й Великі рівнини.

- До Південно-Східної зони входить Південно-Атлантичний туристський райо, райони Галф і Флорида. Ця зона охоплює південну частину узбережжя Атлантики та Мексиканської затоки. В цій зоні знаходяться два потужні рекреаційні райони держави – півострів Флорида, який дає 1/3 доходів американської індустрії туризму та район Мексиканської затоки – Галф (від англ. gulf – затока).

- Зона тропічних островів – Гавайї, Віргінські острови й острів Гуам.

Мегалополіс – це близько 100 тис. кв. км майже безперервної забудови, що тягнеться від Бостона до Вашингтона. На цій порівняно невеликій території (менш ніж на 2% території США) проживає біля п'ятої частини населення всієї країни. Район – один з туристичних лідерів країни. Рідке відвідування США обходиться без відвідування Нью-Йорка – головних воріт країни, особливо для рекреантів з Європи. Нью-Йорк – туристична столиця США, найвідвідуваніше місто Північно-Американського рекреаційного субрегіону. Тут знаходиться символ країни – Статуя Свободи й знамениті на увесь світ хмарочоси Манхеттена і відповідно найбільшою мірою розвинений оглядово-екскурсійний і культурно-історичний туризм. Крім пам'ятників архітектури всіх періодів американської історії від колоніального періоду до сучасності, у Нью-Йорку знаходяться найзнаменитіші музеї країни – Метрополітен і Гуггенхайма. Інтерес у рекреантів викликають також етнічні квартали міста: Маленька Італія, Чайна-Таун та ін. Інші великі міста мегалополіса, Бостон і Філадельфія, знамениті своїми історичними пам'ятниками. У Бостоні – це пам'ятники колоніального періоду (р-н Бікон Хілл) і місця, пов'язані з Американською Революцією (останні об'єднані в маршрут Фрідом Трейл – Шлях Свободи). У Філадельфії це святиня Американської Революції – Індепенденс-Хол, де була проголошена Декларація Незалежності, та інші будинки колоніальної епохи. Осторонь стоїть Вашингтон, весь центр якого фактично є діючим музеєм

американської державності. Основна спеціалізація міста – культурно-історичний, патріотичний туризм. Тисячі екскурсантів щодня відвідують Білий Дім, Капітолій, меморіали Вашингтона, Джефферсона й Лінкольна. Крім того, Вашингтон знаменитий своїми художніми галереями й музеєм Холокосту, що був донедавна найбільшим у світі. Мегалополіс витягнувся уздовж узбережжя Атлантичного океану, тому значну роль у районі грає пляжний і розважальний туризм. Пляжі розташовані на нью-йоркському Лонг-Айленді, Нью-Джерсійському Кейп Мей і в Оушен-Сіті, шт. Меріленд. Головний розважальний центр району – Атлантик-Сіті, шт. Нью-Джерсі, вважається східним аналогом Лас-Вегаса, причому він обганяє Лас-Вегас як за кількістю відвідувачів, так і за доходами від туризму.

Янкленд – культурний регіон США, ареал проживання янки, як називали в XVIII столітті американських колоністів – жителів півночі. Район чітко ділиться на дві частини – Нова Англія (штати Коннектикут, Массачусетс, Род-Айленд, Нью-Гемпшир, Вермонт і Мен) і Верхній Нью-Йорк, туристична спеціалізація яких – історична й природна. Нова Англія – колиска американської історії, де дотепер без серйозних змін збереглися містечки колоніальної епохи. Тільки в штаті Массачусетс серед таких міст можна назвати історичне село Плімут (місце першої колонії поселенців з легендарного «Мейфлауера»), університетський Кембрідж, знаменитий процесами над відьмами Салем, фабричний Лоуелл і Лексінгтон. Список можна продовжити іншими містами Нової Англії: Провіден і Ньюпорт (шт. Род-Айленд), Хартфорд і Нью Хейвен (шт. Коннектикут), Портсмут (шт. Нью-Гемпшир) і Портленд (шт. Мен). Схожа картина у Верхньому Нью-Йорку й штаті Пенсільванія, в яких зосереджені значимі місця для американської історії. Але не тільки історія залучає рекреантів у Янкленд. Природна перлина району – Ніагарський водоспад, що у рік відвідують більше 10 млн. туристів на рік. Крім того, серед природних об'єктів можна відзначити національний парк Адірондак (тут розташований Лейк-Плейсід,

курорт, що двічі приймав зимові Олімпійські ігри в 1932 і 1980 р.) і озера Фінгер-Лейкс (шт. Нью-Йорк), півострів Кейп Код, шт. Массачусетс і Білі гори в шт. Нью-Гемпшир, національний парк Акадія в шт. Мен і гірськолижні курорти в шт. Вермонт.

Внутрішній Захід з'єднує в собі самі найзахоплюючі ландшафти й головну культурну легенду країни – Дикий Захід. Хоча в цілому весь район гористий, він відрізняється незвичайною розмаїтістю ландшафтів. Найзнаменитіший національний парк країни – Йеллоустонський пропонує своїм відвідувачам водоспади, гейзери, гарячі джерела, гірські прогулянки й можливість спостерігати за дикими тваринами в природному середовищі. У тому же штаті Вайомінг знаходиться національний парк Гранд Тетон – район гірських походів і скелелазіння. У національному парку Арчес «найбільше у світі» число природних мостів і арок, утворених винятково силами природи. Але головна природна перлина району, та й всієї країни розташована у штатах Колорадо й Арізона – це Гранд Каньйон або Великий каньйон Колорадо довжиною в 350 км, шириною від 6 до 30 км і 1,5 км глибиною. Колорадо – головний гірськолижний центр країни з десятками курортів, найвідомішим з яких є Аспен. Широко розвинений у районі й культурно-історичний туризм, адже ця земля Дикого Заходу, дотепер населена його головними міфічними персонажами – ковбоями й індіанцями. Втім, індійські пам'ятники (Меса Верде, шт. Колорадо, Чако, шт. Нью-Мексіко) ведуть відвідувачів у доколумбову епоху. Можна побачити не тільки археологічні розкопки, але й «живий» побут корінних американців, відвідавши індійські резервації в Нью-Мексіко й Арізоні (майже кожна з них проводить спеціальні фестивалі). Крім того, Внутрішній Захід зберігає спадщину іспанських колоністів (Санта-Фе, шт. Нью-Мексіко, Тусон, шт. Арізона), мормонів (культура й звичаї мормонів залучають рекреантів у міста Юти й північної Арізони, але насамперед у мормонську столицю Солт-Лейк-Сіті).

Північний Захід є центром екотуризму. Найбільш знаменитими

природними визначними пам'ятками району є національний парк, що знаходиться під охороною ЮНЕСКО, Олімпік, гора Рейнір, гора Худа, озеро Крейтер, каньйон Хеллс тощо. Всі вони використовуються для організації піших походів й спостереження за дикою природою. Крім того, привабливими для рекреантів є міста Сіетл і Портленд. За Сіетлом давно закріпилася слава одного з найкрасивіших і безпечних великих міст США, тому йому часто «довіряють» проводити великі змагання або виставки.

Аляска за спеціалізацією схожа на вищеописаний район, однак відірваність від суміжних штатів США й унікальна природа змушує виділити її в окремий район. Національні парки й охоронювані території обіймають майже третину території штату, однак туристи відвідують, як правило, околиці міста Анкоридж і «Пеєхендл». Серед природних туристичних об'єктів вирізняється національний парк Деналі, у якому розташована гора Мак-Кінлі – найвища вершина Північної Америки. Крім того, Аляска цікава для рекреантів можливістю вивчити культуру ескімосів і алеутів, а також познайомитися зі спадщиною російських колоністів (з останнім можна познайомитися, наприклад, у місті Сітка – столиці російської Аляски).

Південь Тихоокеанського узбережжя США – Каліфорнійський туристський район є лідером як за кількістю туристів, так і за одержуваними від туризму надходженнями. У цій «американській Рив'єрі» представлені майже всі типи туризму. Головний туристичний магніт – південь штату Каліфорнія – м. Лос-Анджелес, яке вже давно асоціюється з Голівудом. Поряд із Флоридою, південна Каліфорнія – центр розважального туризму, заснованого на відвідуванні тематичних парків. Як і в Орландо, тут знаходяться Диснейленд, парк кіностудії «Юніверсал», «Водний світ». Південь Каліфорнії також спеціалізується на пляжному туризмі. Це один зі світових центрів серфінгу. Уздовж узбережжя простягнувся ланцюжок курортних містечок. На жителів південної Каліфорнії був споконвічно орієнтований і Лас-Вегас. І хоч зараз це світовий ігровий центр, туристи

вихідного дня однаково відіграють важливу роль. Другий рекреаційний центр в районі – Сан-Франциско, визнаний самими американцями найкрасивішим містом США. Місто спеціалізується на діловому й розважальному туризмі. Знаменита Каліфорнія й своїми природними ресурсами: в цьому районі родючі рівнини змінюють безжиттєві пустелі і гірські ланцюги Сьєрра-Невада. Особливою популярністю користуються Йосемітський національний парк, національний парк Секвой, долина Смерті й пустеля Могаве, а також «Винна країна» – долини Напа й Сонома, засаджені виноградниками. Пустелі й гори Каліфорнії – центр, насамперед, зимового туризму. Пустельний оазис, що став курортним містом Палм Спрінгс, приймає рекреантів з кінця ХІХ століття. Зараз він обріс десятком приміських курортів і майже сотнею полів для гольфа. А озеро Тахо, затиснуте меж ланцюгів Сьєрри-Невади, стало знаменитим гірськолижним курортом. Про історичне минуле району, насамперед про часи «золотої лихоманки» нагадують міста Грасс-Веллей, Невада-Сіті, а також невадський Віргінія-Сіті.

Приозер'я – потужний промисловий комплекс уздовж південного узбережжя Великих Озер. Тут розвинений діловий туризм, центрами якого є Чикаго й Детройт. Хоча Чикаго популярний і серед туристів, що їдуть на відпочинок в основному з пізнавальною метою, чикагські хмарочоси за популярністю поступаються тільки нью-йоркським, туристи відвідують також історичні місця міста пов'язані зі «спадщиною» часів Аль-Капоне й «сухого закону» та численні міські музеї. Автомобільна столиця країни Детройт, крім численних автомобільних музеїв, пропонує туристам еkleктичні колекції музею Генрі Форда й щорічних джазових фестивалів, а Клівленд недавно відкрив гігантський за площею музей рок-н-ролу. Густонаселене урбаністичне ядро району забезпечує великий потік туристів вихідного дня, що проводять уїк-енд серед дюн узбережжя Великих озер. А в «край 10 тисяч озер» Мінесоту відпочити в тиші безкрайніх лісів і озер

приїжджають туристи з усією країни.

Центральні Рівнини – це слаборозвинений туристичний район. Серед основних місць, відвідуваних туристами, можна виділити місця, пов'язані з природним туризмом (Мамонтові печери в шт. Кентуккі), розважальним (автомобільні перегони в Індіанapolisі, шт. Індіана, і кінські перегони в Луїсвіллі, шт. Кентуккі) і історичними (місця, пов'язані з життям А. Лінкольна в Спрінгфілді, шт. Іллінойс).

Великі Рівнини – також слаборозвинений туристичний район, що несе, в основному, транзитні функції. Виключенням є Блек-Хіллз – гірський район, знаменитий природними й історичними пам'ятниками. Найвідвідуванішим місцем Блек-Хіллз є гора Рашмор з висіченими в скелі портретами американських президентів.

Південно-Атлантичний район здебільшого спеціалізується на історичному туризмі. Головні його центри – це історичні міста й місцевості, пов'язані з Громадянською війною. До першого відносяться міста Чарлстон, шт. Південна Кароліна й Савана, шт. Джорджія, де збереглася атмосфера плантаторського Півдня, який описаний у романі М. Мітчелл «Унесені вітром», а також Уільямсбург і Джеймстаун (шт. Вірджінія), у яких відтворений побут перших англійських колоністів. Туристів також залучають маєтки Дж. Вашингтона (Маунт Вернон) і Т. Джефферсона (Монтічелло), що також знаходяться у шт. Вірджінія. Незначно тут розвинений пляжний туризм – пляжі узбережжя Південної Кароліни й Золотих островів (шт. Джорджія). Для аматорів природного туризму інтерес представляють парки шт. Західна Вірджінія й Вірджінія, розташовані в Аппалачах.

Флорида – один з головних рекреаційних районів країни. Основна спеціалізація району – сімейний, пляжний і розважальний туризм, хоча й у цьому районі можна знайти й пам'ятники історії й охоронювані природні території. Пляжі тягнуться майже уздовж усього узбережжя півострова, це знамениті Сонячний і Золотий береги. Найвідомішими курортами є Майамі-

Біч, Дейтона-Біч і Палм-Біч. Перший давно став частиною столиці району й курортною столицею США. У місті Орlando розташована ціла серія тематичних парків для всієї родини. По-перше, це Дісней-Уорлд один з найбільших розважальних комплексів на планеті із готелями, ресторанами, магазинами й дискотеками. Поруч із Дісней-Уорлдом виросло ще кілька тематичних парків. Найвідомішими є комплекс парків студії «Юніверсал», що веде відвідувачів у світ кіно й пригод, і «Водний Світ», що знайомить відвідувачів з дельфінами, косатками, морськими левами й іншими мешканцями океану, «Чудовий Китай», що пропонує зменшені копії головних визначних пам'яток Китаю, Космічний центр Кеннеді, розташований недалеко від космодрому на мисі Канаверал, хоча це скоріше музей, ніж парк атракціонів.

Галф (від англ. gulf – затока) – Мексиканська затока – це район, який спеціалізується на пляжному і розважальному туризмі. Зменшує привабливість цього району високий ступінь промислового освоєння узбережжя. Крім того, у своїх границях Галф збігається із Глибоким Півднем – культурним районом, що завжди вважався проблемною частиною США. Тому розвиток туризму тут має осередковий характер. Головними осередками розвитку тут є ланцюг пляжів від Пенсаколи до Панама Сіті і техаські курорти на околицях Галвестона й на Падре Айленд. Район також є популярним через значний розвиток фестивалів. Безперечний лідер по числу туристів – Марді Гра, що проходить у Новому Орлеані, шт. Луїзіана. Також у Галф туристів залучають музичні фестивалі, адже Новий Орлеан – столиця джазу, Нешвілл – кантрі, а Мемфіс, шт. Теннессі – батьківщина рок-н-ролу. У Мемфісі знаходиться Грейсленд – маєток Елвіса Преслі, у якому проводиться фестиваль у його честь. З культурно-історичних об'єктів району туристи відвідують старий французький квартал Нового Орлеана, пам'ятники періоду рабовласницького Півдня й місця, пов'язані з військовою історією Техаса, насамперед, знаменитий форт Аламо.

Гавайські острови – архіпелаг з 24 островів, знаходиться в центральній частині Тихого океану. Усі найбільш великі острови: Гаваї, Кахулаві, Оаху, Мауї, Кауаї – гористі й низькі. На північно-заході атоли Гавайських островів вінчають підводний вулканічний хребет і є найвищими на землі діючими вулканами. Туризм на цих територіях є найважливішою галуззю економіки. Спеціалізація Гавайських островів – пляжний і природний туризм. Щорічно Гаваї відвідують близько 6 млн. чоловік. Більшість із них приймає острів Оаху. Тут знаходиться столиця штату – Гонолулу й сумно відомий Перл-Харбор, нині музей-меморіал. Південне узбережжя острова зайняте самими знаменитими пляжами, наприклад Вайкікі. Північне ж узбережжя Оаху – розвинене як центр серфінгу. Острів Мауї – другий по розвитку рекреаційної інфраструктури. Крім смуги пляжів визначною пам'яткою острови вважаються схили вулкана Халеакала й «самі гавайські» міста Хана й Лахайна, що зберегли уклад життя корінного населення островів. Серед природних об'єктів найвідомішими є численні кратери діючих вулканів національного парку Вулканів, зокрема, «сама висока гора в світі» – Мауна Лоа, що піднімається на висоту в 9150 м і знаходиться під водою і «самий активний вулкан у світі» – Кілауеа.

Другим крупним рекреаційним центром в Америці є Мексика, яка володіє атрактивними природним і історико-культурними рекреаційними ресурсами і має можливості для організації різноманітних видів туризму. Чисельні форм рельєфу (низовини, гірські масиви та діючі вулкани), різноманіття клімату і рослинного покриву в державі сприяє розвитку активних видів туризму та екологічного туризму на особливо охоронюваних природних територіях – Шел Ха, Ешкарет, Шпу Ха, Таско Босенчев, Кумбрес-Де-Монтеррей, Ла-Молинче, Піко-Де-Орісаба.

Серед найбільших центрів пізнавального туризму – столиця держави – Мехіко, піраміди Теотіукана, місто Пеленке і Чічен-Іца, де знаходяться споруди культури майя, Гвадалахара та Монтеррей – пам'ятники і місцевості пов'язані з періодом колоніальної епохи.

Пляжно-купальний туризм зосереджений в трьох найкрупніших районах – Акапулько, Мансанільо і Канкун – мережа курортів і національних парків, що простягнулися на 140 км. по узбережжю. На узбережжі Карибського моря знаходиться другий за величиною у світі кораловий риф.

Канада – це третій визначний туристській центр Північно-Американського рекреаційного регіону. В першу чергу вирізняється своїм колосальним природним рекреаційним потенціалом який дбайливо охороняється мережею національних природних парків (разом їх налічується понад 40, а їх площа перевищує 10 % від площі держави). Найбільш відомими з них є такі: «Ауюітук», «Нортен-Юкон», «Наханні», «Банф», «Вуд-Буффало», «Глейшер», Парк динозаврів в долині р. Ред-Дір (належить до Списку ЮНЕСКО), «Тисяча островів», «Грос-Морн», «Лаврентійський». По всіх національних парках в Канаді прокладені відмінно облаштовані туристські маршрути, які передбачають можливі варіанти як за тривалістю, так і за способами пересування туристів. Привабливими природними місцевостями виступають – Канадські Кордильєри, узбережжя Великих озер і долина р. Св. Лаврентія, Ніагарський водоспад, який є фактично самостійним рекреаційним комплексом. Окрім екологічного туризму в Канаді розвинені добувateľські види рекреації – рибальський і мисливський туризм. Центрами пізнавального туризму в Канаді виступають – Оттава, Торонто, Квебек, Онтаріо, Ванкувер, Монреаль. Традиційно активність відвідування Канади підвищуються в літні місяці. Головними постачальниками туристів до Канади виступають США, Великобританія, Франція, Австралія, Японія.

Характеристика Карибського рекреаційного субрегіону

Карибський рекреаційний субрегіон складається з трьох груп островів – Великих Антильських, Малих Антильських і Багамських, на яких розміщуються невеликі самостійні держави і самоврядовані території. Головними рекреаційним ресурсами даного субрегіону виступають природні

– сприятливий субтропічний клімат, морські узбережжя з чудовими пляжними територіями та високою температурою морською води, різноманітна тропічна рослинність та тваринний світ. Єдиним негативним природним фактором є так званий «сезон дощів» – який триває з червня по жовтень і характеризується дощовою, іноді ураганною погодою. Історико-культурні ресурси субрегіону сформувалися під впливом місцевих жителів, багатьох народів Європи та африканських рабів. Головними видами туризму в субрегіоні є: круїзний – на сьогодні цей субрегіон є найрозвиненішим щодо проходження круїзних маршрутів та концентрації круїзного флоту; пляжно-купальний відпочинок – лідерами в цьому напрямку виступають – Багамські острови, Куба, Домініканська республіка, Ямайка, Гваделупа, Барбадос. Особливістю проведення пляжно-купального відпочинку на островах є його сполучення з пізнавально-екскурсійною діяльністю, яка є досить диференційованою і включає природничо-орієнтовані, промислові, історичні, етнографічні пропозиції; дайвінг – при чому даний субрегіон багатий як на природні, так і техногенні підводні об'єкти, можливості для підводного полювання – Багамські острови, о.Аруба, о.Біміні, о. Андрос; віндсерфінг – Домініканська республіка; морська риболовля та розважальний туризм (майже повсюдно, зокрема, широко розвинений гральний – о. Аруба).

Характеристика Центральноамериканського рекреаційного субрегіону

Центральноамериканський рекреаційний регіон охоплює сім держав так званої «перешийкової» частини Америки. Географічне положення цих держав є вкрай сприятливим, оскільки більшість з них мають вихід до узбережжя двох океанів. Здебільшого природні рекреаційні ресурси представлені невисокими гірськими районами, сприятливим тропічним кліматом, екзотичною тропічною рослинністю та пляжними територіями. Культурно-історичні ресурси в основному достатньо молоді, але в окремих місцевостях збереглися пам'ятки індійської культури – майя. В основному

рекреаційна спеціалізація збігається з регіоном Карибської Америки, з тією різницею, що в даному субрегіоні розповсюджені особливо охоронювані природні території, що, безумовно, відкриває можливості для розвитку екологічного туризму. Проте туризм ще не отримав достатнього розвитку в цьому субрегіоні через низький рівень інфраструктурного забезпечення, нестабільного політичного і економічного положення в ряді держав. Найбільшим рівнем рекреаційної освоєності в цьому субрегіоні відзначаються Коста-Ріка, Беліз, Гватемала, Панама. Країни Центральної Америки роблять ставку на розвиток комбінованого туризму й пропонують маршрути, які дозволяють комбінувати екологічний, пригодницький, пляжний туризму, а також заняття серфінгом, гольфом, риболовлю.

Характеристика Південно-Американського рекреаційного субрегіону

Південно-Американський рекреаційний субрегіон має значний рекреаційний потенціал, який в основному представлений різноманітними природними ресурсами. Даний субрегіон лежить в екваторіальних, тропічних і субтропічних широтах, що обумовлює достатньо високі температури впродовж всього року і відповідно розвиток різноманітної флори і фауни, що дало підстави для організації охоронюваних територій. Історико-культурні ресурси субрегіону в основному представлені об'єктами давньої індійської цивілізації – інків та цивілізаційними романо-католицькими досягненнями нового та новітнього часів.

Країни Південної Америки відносно слабо представлені на туристському ринку регіону, що обумовлюється рядом факторів:

- віддаленість від основних регіонів – постачальників туристів, насамперед, європейського;
- низький рівень розвитку транспортних засобів;
- в цілому невисокий рівень розвитку рекреаційної інфраструктури й рівня надаваних послуг;

- відсутність економічної та політичної стабільності в багатьох країнах.

У загальному плані в Південно-Американському регіоні можна виділяти чотири туристських райони: Північ (всі держави, що розташовуються північніше Бразилії), Бразилія, Південь (Парагвай, Уругвай, Аргентина) і Анди (Еквадор, Перу, Болівія, Чілі). Найбільшого розвитку рекреаційна діяльність набула в таких центрах субрегіону, як Бразилія, Аргентина, Уругвай.

Серед видів туризму, що одержали розвиток у Південній Америці, виділяються оздоровчий (пляжно-купальний), діловий, пізнавальний, екологічний, круїзний (морський, річковий), екстремальний.

Так оздоровчий (пляжно-купальний) туризм розвинений на південному-сході Бразилії, острів Маргарита (Венесуела), Провінція Гуайс (Еквадор), Атлантида, Піріаполіс, Мінас, Пан-де-Азкар, Пунта-Дель-Есте (Уругвай) та ін.

Центрами екологічного туризму є водоспад Ігуасу, острів Вогненна Земля та його столиця Ушуайа найпівденніше місто світу й місце початку круїзних маршрутів до Антарктиди, найбільше в Південній Америці озеро – Маракайбо (Венесуела), Галапагосські острови (Еквадор), пустеля Атакама (Чілі). Одним із найбільших резерватів дикої природи в Південній Америці є Гран-Чако (Парагвай), найвисокогірніше озеро Тітікака (Перу) та інші численні природоохоронні території та резервати, що становить потужну основу для розвитку екологічного туризму.

Екстремальний (пригодницький) туризм має перспективи у Амазонії та в Північному районі, трекінгові маршрути в глиб сельви і савани, походи в джунглі, рафтинг. Дуже популярні в рекреантів спортивний лов риби в численних ріках, річкові круїзи на невеликих судах.

Центрами культурно-пізнавального і ділового туризму є Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Санчес, Бразилія (Бразилія), Буенос – Айрес (Аргентина), Каракас, Маракайбо (Венесуела), Кіто (Еквадор) Монтевідео

(Уругвай), Мачу-Пікчу – прадавня столиця інків та інші храми-піраміди й фортеці інкської культури, які знаходяться на території Перу.

5.3.3 Характеристика Азіатсько – Тихоокеанського рекреаційного регіону

Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) – найбільший за площею і найрізноманітніший за історико-культурним та природним потенціалом рекреаційний регіон світу, який в цілому характеризується нерівномірним розвитком туризму по окремих країнах при практичній розвиненості всіх його видів. Розвитку туризму в АТР сприяють такі фактори:

- різноманіття природних умов і природних рекреаційних ресурсів;
- значні ділянки території регіону омиваються морями й океанами;
- різноманіття і високий рівень збереження історико-культурних ресурсів;
- знаходження в регіоні світових центрів паломництва таких релігій як буддизм, синтоїзм, конфуціанство;
- швидкі темпи економічного зростання держав – так званих «азійських тигрів» – Китай, Південна Корея, Японія, Сінгапур, Індонезія, в зв'язку з чим значного розвитку отримав діловий туризм;
- більшість держав приділяють туризму значну увагу і виділяють потужні інвестиції на його розвиток;
- унікальне сполучення культурної і природної екзотичності й сучасних технічних досягнень розвинених країн регіону, обумовлює високий інтерес до нього.

Азія омивається Індійським і Тихим океанами, а також численними морями – Аравійське, Південно-Китайське, Східнокитайське, Філіппінське, Японське, Андаманське, Яванське, Сулу, Сулавесі, Жовте та ін. Гори й плоскогір'я займають 3/4 території цього регіону. В Азії знаходяться найвищі

гірські системи землі Гімалаї з найвищою точкою земною кулі Еверест (Джомолунгма, 8848 м) Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Кунь-Лунь, Алтай. Великі нагір'я: Тибетське, Іранське, Вірменське, Малоазійське, Станове.

На території Азії представлені різноманітні типи клімату – від помірного в північно-східній частині, напівпустельного і пустельного клімату субтропічних поясів, в тому числі континентального високогірного до субекваторіального і екваторіального у Південній і Південно-Східній Азії мусонного типу. Внутрішні води представлені численними повноводними річками, в тому числі судноплавними.

Азія – це найбільш заселена частина світу В Азії живуть представники трьох головних рас людства – монголоїдної (китайці й ін.), європеоїдної (народи Західної Азії) і негроїдної (деякі народи Південної й Південно-Східної Азії). Етнічний склад населення Азії дуже різноманітний, а її історія нараховує кілька тисячоліть. Азія є батьківщиною найдавніших з відомих цивілізацій, великих мовних родин і світових релігій.

Одночасно із сприятливими факторами існує й ряд негативних причин, які стримують розвиток туризму в Азії, серед яких:

- несприятливі природні умови на великих територіях (пустелі – Гобі, Такла-Макан, Тар, високогір'я зі складним рельєфом, непроходими тропічні джунгли);

- недостатній розвиток транспортної інфраструктури внутрішніх районів в ряді країн;

- несприятлива санітарно-епідеміологічна обстановка, часті спалахи вірусних захворювань.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон багато років поспіль демонструє стійку тенденцію зростання на міжнародному ринку туристичних послуг. Починаючи з 90 –х рр. ХХ ст. кількість міжнародних туристів в регіоні зростає втричі, і на сьогодні цей регіон посідає другу позицію за кількістю обслуговуваних туристів з часткою ринку, що дорівнює 20 % від

загальносвітового туристського потоку. Середні темпи зростання туристських прибуттів тут найвищі в світі і становлять в середньому 6,8 % на рік.

Серед окремих субрегіонів провідне місце належить Північно-Східній Азії: на її частку припадає 10,9 % туристських відвідувань в цьому регіоні. Це пояснюється в першу чергу знаходженням тут Китаю (4 місце в світі за кількістю відвідувань) та Гонконгу (14 місце). Республіка Корея, Японія Тайвань й Макао також є активно відвідуваними державами цього субрегіону. На другому місці за кількістю прибуттів стоїть – Південно-Східна Азія (на її долю припадає 6,7 %), головними державами тут є Малайзія (11 місце в світі) Таїланд (18 місце). Доли двох інших субрегіонів не виходять за межі 1,5 %, проте в останні роки країни Південної Азії показують високу динаміку росту турпотоку (таблиця 5.5).

Таблиця 5.5 – Динаміка міжнародних туристських прибуттів в АТР, млн.

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північно-Східна Азія	26,4	41,3	58,3	86	101	101	98,1
Південно-Східна Азія	21,2	28,4	36,1	48,5	59,7	61,7	62,1
Австралія і Океанія	5,2	8,1	9,6	11	11,1	11,1	10,9
Південна Азія	3,2	4,2	6,1	8,1	10,1	10,3	10,1

Останнім часом доходи від туризму в даному регіоні зростали швидше, ніж число туристів, що прибувають у регіон. Це відбувалося тому, що основні туристські центри, які вже здобули популярність на ринку, поступово переорієнтуються на прийом і обслуговування більш заможних туристів. Доля доходів даного регіону в загальносвітовій структурі становить 21,8 % і практично пропорційно розподіляється кількості обслугованих туристів. У АТР середній дохід від одного туристського прибуття перевищує середньосвітовий рівень в 1020 \$ і становить 1120 \$. Хоча в багатьох країнах, таких як Лаос або Пакистан, доходи від одного відвідування не перевищують 400 \$. Стан міжнародного туризму в регіоні в цілому, багато в чому визначається ситуацією в КНР. По прибуттях (50,87 млн. в 2009 р.) і туристським доходам (39,68 млрд. дол. США) Китай увійшов у першу п'ятірку країн світових-лідерів. За прогнозами, до 2020 р. по цьому показнику він лідируватиме вже не тільки в

АТР, але й у світі (196 млн. прибуттів).

Основним туристським ринком для Азії є країни Європи (з них виділяються колишні метрополії – Великобританія й Франція, а також Німеччина, Італія, Нідерланди, Скандинавські держави), США й Канада. Проте основний обмін туристами здійснюється у внутрішньо-регіональному вимірі (близько 4/5). З азіатських країн у внутрішньорегіональних потоках виділяється Японія та Китай. Відносно великі потоки туристів з Австралії й Нової Зеландії в Південно – Східну й Південну Азію. Потоки з Азії в інші частини світу порівняно невеликі, азіатський туристський ринок поки зовсім не відповідає величезній чисельності його населення. Сьогодні за межі цієї частини світу більше за інших виїжджають японці, китайці та жителі ряду країн Південної Азії. Зовнішні туристські зв'язки Азії здійснюються головним чином авіацією. Внаслідок широкого діапазону кліматичних умов певного сезону прибуттів в Азію в цілому не простежується.

Основною метою відвідування Азії туристами з інших регіонів світу є знайомство з культурою, визначними історичними й природними пам'ятками, що здійснюються практично по всіх країнах з різною мірою інтенсивності.

Діловий туризм є одним з головних напрямів розвитку туризму в даному регіоні. АТР посідає третє місце в світі по прибуттях міжнародних ділових туристів (близько 30 млн., або 15% всіх туристських прибуттів з діловими цілями). Їх об'єм збільшується прискореними темпами, особливо швидко розвивається внутрішньо регіональний діловий обмін. АТР є конкурентоздатним регіоном на світовому ринку ділового туризму оскільки тут регулярно проводяться конгреси, конференції, семінари, виставки і інші заходи різного рівня (міжнародні, регіональні, національні). До регіону неухильно росте інтерес ділових туристів Північної Америки і Західної Європи. За рівнем розвитку індустрії зустрічей в АТР виділяються Сінгапур, Сянган (Гонконг), Японія, Південна Корея.

Сінгапур є безперечним лідером на азіатському ринку ділового

туризму, чому сприяють сучасна інфраструктура, хороша доступність, привабливий образ території. Сінгапур – одна з найбільш економічно розвинених країн Південно-Східної Азії, крупний міжнародний і регіональний центр торгівлі, фінансів, маркетингу, послуг і розробок новітніх технологій, найважливіший транспортний і комунікаційний вузол в регіоні. Серед країн АТР Сінгапур виділяється за кількістю і розмахом виставкових і торгово-ярмаркових заходів. Багато крупних іноземних організаторів виставок мають департаменти і представництва в цій країні. У територіальній структурі в'їзного потоку з діловими цілями в Сінгапурі домінують туристи з Азії, в основному з країн, що входять в інтеграційне угруповання АСЕАН. У конгресно-виставковому сегменті лідирує Малайзія, в сегменті інсентив-заходів — Японія. Другий за кількістю міжнародних заходів центр ділового туризму в АТР – Сянган. На цій китайській території знаходиться один з найбільших фінансово-економічних і торгово-транспортних вузлів Азії і всього світу. Сянган – це повітряні, морські і сухопутні «ворота» до Китаю. Добре розвинена інфраструктура ділового туризму – засоби розміщення і проведення зустрічей. Третя за масштабами і рівню розвитку ділового туризму країна АТР- Японія. У цій країні, так само як в Сінгапурі і Сянгане, проводиться багато зустрічей, зокрема міжнародних, якість обслуговування делегатів вважається кращою, хоча і найдорожчою в регіоні.

Лідерами по прийому туристів з метою відпочинку (пляжно-купальний туризм) стали Таїланд, Індія, Шрі-Ланка, Мальдіви, Австралія, острівні держави Тихого океану, які охоче відвідуються туристами з Європи і США. Відповідно до свого географічного положення даний регіон є розвиненим центром круїзного туризму. Достатньо розвиненим став і розважальний туризм у Південній Кореї на Тайвані та особливо в Японії, причому японська індустрія розваг посідає друге місце у світі після США.

Азія посідає третє місце в світі за розвитком індустрії гольф-туризму. Розміщення гольф-полів в азіатських країнах характеризується великою

нерівномірністю. Найкрупніші ринки гольфу склалися в Японії, Сінгапурі, Південній Кореї, Тайвані, Сянгані, Філіппінах, Малайзії, Таїланді, Індонезії, Китаї, Індії. Багато країн проводять спеціальні рекламні кампанії по залученню любителів гольфу. Наприклад, Таїланд, просуває на ринку сімейні гольф-тури. Філіппіни розробили тур, що включає навчання гри в гольф, відвідини казино і похід в гори.

Острівні території Південно-Східних держав Азії і Океанії є найкращими районами дайвінг-туризму в світі. Найцікавішими місцями для занять дайвінгом визнані Малайзійські острови Лабуан, Лайанг-Лайанг, Сипудан, Тіоман і Реданг; о. Фіджі; архіпелаг Вануату; Мальдівські острови.

На світовому ринку зимових видів спорту і відпочинку АТР представлений, перш за все, японськими курортами. У Японії цей вид відпочинку є вельми популярним серед населення: любителі гірських лиж відвідують курорти в середньому 5,5 разів в сезон. Не випадково Японія стала першою країною в Азії, де пройшли зимові Олімпійські ігри. З тих часів за Японією міцно закріпилася назва «Азіатська зимова столиця». Більше 10 лижних центрів міжнародного класу знаходяться на о. Хоккайдо. Найбільш популярні схили олімпійських Саппоро і Нагано. Гірськолижні курорти Японії — одні з найдорожчих в світі. Стрімкими темпами зростає будівництво висококласних гірськолижних центрів в КНР.

АТР є значним центром паломницького туризму, тут знаходяться священні місцевості і культові споруди буддизму, конфуціанства, синтоїзму, джайнізму і мусульманства.

Місця паломництва буддистів пов'язані з життям самого Будди, зокрема Лумбинь (Непал) – батьківщина Будди; Бодхгаю (Індія) – місце просвітління Будди; Сарнатх (Індія) – місце першої проповіді Будди. Кушинагара (Індія) – місце де Будда покинув своє тіло. Крім того видатними місцевостями не тільки релігійного, а й культурологічного характеру є Печерні храми в Аджанті (Індія), Храмний комплекс Ангкор (Камбоджа),

Палац Потала в Лхасі (Китай) – адміністративний, релігійний і політичний комплекс, резиденція Далай Лами з VII ст., є символом Тибетського Буддизму, Храм Боробудур (Індонезія), грандіозна пагода-ступа Шведагон (Бірма), Канді (Шри-Ланка) та багато інших.

Індуїзм, як релігія, має регіональне значення, проте число його прихильників перевищує 800 млн. осіб, що робить цю релігію третьою за чисельністю у світі. В індуїзмі практично всі святі місця знаходяться на території Індії.

Джайнізм розповсюджений на території Індії, де й розташовані головні релігійні об'єкти – храми Еллори, храмовий комплекс Кхаджуаро, важливий центр паломництва – гора Абу.

Пам'ятні місця для послідовників конфуціанства в основному знаходяться в Китаї – це Храм, місце поховання й палац Конфуція знаходяться Цюйфу, провінція Шандонг та Храм Неба в Пекіні.

Синтоїзм – локальна релігія, яку сповідують виключно в межах Японії. Основні потоки прочан спрямовані по дорозі Токайдо від Токіо до Кіото на якій з часом виникли станції й цілі міста, що обслуговували прочан. У наші дні прочани активно продовжують відвідувати численні синтоїстські святині.

Мусульманство в цьому регіоні в основному розповсюджене в країнах Південної Азії найбільшими центрами паломництва є місто Ісфахан (Іран) та Багерхата (Бангладеш), Бандар-Сері-Бегаван (Бруней).

Слід відзначити, що здебільшого релігійні об'єкти, які є центрами паломництва являють собою найцікавіші зразки архітектури, зберігають численні пам'ятки мистецтва і дуже часто використовуються в цьому регіоні для організації маршрутів пізнавального туризму для міжнародних туристів.

Виходячи з наведеної вище загальної характеристики визначними рекреаційно-туристськими центрами Азіатського регіону на теперішній час є Китай з Сянганом і Макао, Малайзія, Таїланд, Індія, Сінгапур, Непал, Мальдіви.

Завдяки певній спільності свого географічного положення й культурно-історичного розвитку Австралію, Нову Зеландію й численні великі й малі острови Океанії в центральній і південно-західній частинах Тихого океану об'єднано в субрегіон – *Австралія й Океанія*. При цьому субрегіон характеризується деякою строкатістю в політичних і економічних відносинах. Тут межують високорозвинені держави – Австралія й Нова Зеландія, невеликі острівні країни, які порівняно недавно одержали незалежність, а також деякі території, які дотепер мають статус самоврядованих територій інших держав.

Просторість і географічне положення сформували ряд факторів, які сприяють розвитку рекреації в даному субрегіоні:

1) значна територія субрегіону, яка має високий потенціал різноманітних рекреаційних ресурсів;

2) значна берегова лінія Австралійського континенту і численних островів обумовлює наявність бухт, заток, що в сукупності зі сприятливим кліматом формує виключні умови для розвитку пляжно-купального туризму;

3) ендемічність і збереженість природи (організовані численні охоронювані природні території) в субрегіоні сприяють розвитку екологічного туризму;

4) значний ступінь розвитку туристської інфраструктури з відповідно високим рівнем сервісу і обслуговування (відпочинок в Австралії, Новій Зеландії і деяких островах Тихого океану має гарний імідж як в місцевих туристів так і для подорожуючих з Європи та США);

Австралія (від лат. *australis* – «південний») – континент, розташований у Східній і Південній півкулях Землі. Австралія (Австралійський Союз) – держава, що займає материк Австралія, острів Тасманія й численні дрібні острови. Це федеральна держава в складі Співдружності, очолюваного Великобританією.

Північне й східне узбережжя Австралії обивають моря Тихого океану:

Арафурське, Коралове, Тасманове, Тиморське моря; західне і південне – Індійський океан. Біля Австралії розташовані великі острови Нова Гвінея й Тасманія. Уздовж північно-східного узбережжя Австралії більш ніж на 2000 км тягнеться найбільший у світі кораловий риф – Великий Бар'єрний риф.

Австралійський континент розташований у межах трьох основних теплих кліматичних поясів Південної півкулі: субекваторіального (на півночі), тропічного (у центральній частині), субтропічного (на півдні). Тільки невелика частина острова Тасманія знаходиться в межах помірною пояса.

Водні ресурси континенту незначні. Ріки, що стікають зі східних схилів Великого Вододільного хребта – короткі, у верхів'ях течуть у вузьких ущелинах. У районі гори Косцюшко починається найдовша ріка в Австралії – Муррей, також у горах зароджуються і її найбільш великі притоки – Маррамбіджі, Дарлінг, Гоулбері й ін. Озера в Австралії нечисленні, при чому значна частина їх солоні – Торренс, Ейр, Герднер, Еверард.

Нова Зеландія також входить до складу британської Співдружності. Ця держава розташована на двох великих островах (Північному й Південному). Це колишня колонія Великобританії (з 1840 р.), в 1907 р. вона отримала статус домініону, а в 1931 р.- право на самостійність у зовнішніх і внутрішніх справах. Сьогодні – це високорозвинена індустріально-аграрна держава.

Океанія – найбільше на планеті скупчення островів (близько 10 тис.) у центральній і південно-західній частинах Тихого океану. Загальна площа островів становить 1,26 млн. кв. км. (разом з Австралією 8,52 млн. кв. км.). Вона ділиться на три частини: Меланезію — південно-західну частину океану, де розташовано чотири суверенних держави (Папуа – Нова Гвінея, Соломонові острова, Вануату й Фіджі), Мікронезію – північно-західну частину океану, де розташовано три суверенних держави (Федеративні Штати Мікронезії, Маршаллові острови й Палау), Полінезію, що простягнулася в меридіональному напрямку в центральній частині океану, де зосереджено шість держав (Нова Зеландія, Самоа, Кірибаті, Науру, Тонга й Тувалу).

Острови Океанії за походженням належать до вулканічних і коралових, частина з них є вершинами підводних хребтів. Острови, які мають коралове походження, будучи атолами, сформувалися в результаті утворення коралових споруд навколо поринутих під воду вулканів (наприклад, острова Гілберта, Туамоту). В Океанії розташований атол з найбільшою лагуною у світі – Кваджалейн на архіпелазі Маршаллові острови. Найбільшим же атолом за площею суходолу є острів Різдва (або Кірітіматі) на архіпелазі Лайн – 322 кв. км.

Острова Океанії омиваються численними морями Тихого (Коралове море, Тасманове море, море Фіджі, море Коро, Соломонове море, Новогвінейське море, Філіппінське море) і Індійського океанів (Арафурське море). На більшій частині островів переважає тропічний клімат.

На Південному острові в Новій Зеландії й на острові Нова Гвінея високо в горах є льодовики, однак через процес глобального потепління відбувається поступове скорочення їхньої площі.

Великі ріки є тільки на Південному й Північному острові Нової Зеландії, а також на острові Нова Гвінея, на якому розташовані найбільші ріки Океанії – Сепік і Флай. Найбільша ріка Нової Зеландії – Уаїкато. Найбільша кількість озер, у тому числі, термальних, знаходиться в Новій Зеландії, де також є гейзери. На інших островах Океанії озера – велика рідкість.

Країни Океанії мають дуже низькі темпи розвитку економіки, при тому, що чисельність населення зростає дуже швидко. Звідси – низький рівень життя місцевих жителів, що не дозволяє їм активно здійснювати туристські поїздки. Але при цьому для деяких острівних держав саме туризм є найважливішою дохідною галуззю економіки – Фіджі, Самоа, Тонга, Нова Каледонія, Вануату Острова Кука, о. Таїті де він дає 20-30 % надходжень до національного бюджету країн.

Незважаючи на те, що субрегіон Австралія і Океанія лежить далеко від основних країн – постачальників туристів і осторонь від провідних

транзитних ліній, туризм тут розвивається досить швидкими темпами.

Серед найбільш характерних особливостей рекреаційних потоків в субрегіоні можна відзначити, такі:

- австралійські курорти орієнтовані на приймання головним чином внутрішніх туристів. Значний відсоток в структурі рекреаційних потоків припадає на внутрішньорегіональний туризм: обмін туристами між Австралією, Новою Зеландією острівними державами та подорожі з них у напрямку азіатських держав – Малайзія, Гонконг, Сінгапур та Японія;

- основні зовнішні потоки до субрегіону надходять з найрозвиненіших південноазіатських країн, країн Європи та США.

- основна мета, з якою закордонні туристи відвідують даний субрегіон – відпочинок. Серед видів туризму найбільший розвиток в регіоні отримали: купально-пляжний туризм, екологічний, дайвінг, лікувально-оздоровчий напрями.

Значними ресурсами для організації лікувально-оздоровчого туризму відрізняється Австралія. На їх основі діють потужні бальнеологічні курорти: Дейлсфорд, Морк, Спрингвуд, сконцентровані на південному-сході материка. Приморські кліматичні курорти Австралії також відомі у світі, здебільшого вони мають подвійну спеціалізацію і одночасно є найвідомішими центрами пляжно-купального відпочинку та різноманітних видів водного спорту – Золотий Берег, Дейдрім-Айленд, Кернс. Золоті пляжі узбережжя дуже протяжні й охоплюють численні курортні центри: Кулнагата, Палм Бич, Броуд Бич, Серфинговий Рай, Бонді Бич, Саутпорт.

Гірськолижні центри Австралії – Тредбо, Сміггін-Хоулз, Перишер-Валлі.

Пізнавальний туризм розвинений в найбільших містах – Сідней, Канберра, Мельбурн, Брісбен, Аліс Спрингс, Дарвін, Перт, Аделаїда, культурною спадщиною всесвітнього значення є місця традиційного проживання аборигенів – маорі в Австралії.

Екологічний туризм. Понад 5 % території Австралії відведено під особливо-охоронювані природні території – національні природні парки і резервати (їх нараховується понад 500), а 11 з них належить до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Австралія має широку систему національних парків і є одним з світових центрів розвитку екотуризму. Найбільш відомими парками є: Какаду, Великий Бар'єрний риф, Крокодилячий парк, Акулій залив, острів Тасманія, Грей-Вікторія-Дезерт, Стерлінг – Рендж, Улуру-Ката-Тьюта (Айрес-Рок) та ін.

5.3.4 Характеристика Африканського рекреаційного регіону

Африка – надзвичайно цікавий, дуже перспективний, але порівняно слабо освоєний туристський регіон. Серед сприятливих факторів розвитку рекреаційної діяльності можна виділити такі:

- 1) Сприятливе географічне положення;
- 2) Близькість до найбільших генеруючих рекреаційні потоки регіонів світу – до Європи й Азії;
- 3) Тривалий туристський сезон;
- 4) Наявність у багатьох прибережних районах Африки обширних пляжних територій;
- 5) Різноманітні екзотичні природні рекреаційні ресурси;
- 6) Історичні пам'ятки світового значення та численні автентичні місцеві історико-культурні ресурси.

До числа факторів, які стримують розвиток туризму в Африці можна віднести наступні:

- 1) Низький економічний рівень більшості африканських країн;
- 2) Слабко розвинена туристська інфраструктура й транспортна мережа;
- 3) Нестабільне внутрішньополітичне положення ряду країн континенту;

Природні рекреаційні ресурси Африки обумовлюються її особливим географічним положенням у двох півкулях, що дає можливість для розвитку туризму протягом усього року й у такий спосіб може вирішувати проблеми сезонності.

Берега Африки обиваються водами Атлантичного та Індійського океанів. Узбережжя переважно слабо розчленовані, майже не мають добре захищених морських бухт. Скелі чергуються з піщаними пляжами, зручними для розвитку морських курортів. Уздовж узбережжя Індійського океану багато коралових рифів.

В Африці немає високих і протяжних гірських ланцюгів (найвища точка – гора Кіліманджаро 5895 м). У рельєфі переважають рівнини, плато й плоскогір'я, дуже мало низовин.

Основні риси клімату Африки визначаються, насамперед, її положенням в екваторіальних і тропічних широтах, тому вона — найспекотніший і сухий континент. Однак існують значні внутрішні кліматичні розходження. На екваторі цілий рік високі температури (+24°C), опади також випадають протягом цілого року (більше 2000 мм у рік). Рівномірне надходження вологи забезпечує безперервну вегетацію рослин, і в центральній частині материка в басейні ріки Конго виростають вічнозелені ліси. До півночі й півдня від екваторіального кліматичного поясу простираються території із субекваторіальним кліматом. Для них також характерні високі температури протягом року, але опади випадають нерівномірно, є сухий сезон тривалістю від 2 до 10 місяців. Тут розкинулися безкрайні простори жарких саван. Далі на південь і північ субекваторіальні пояси переходять у зони тропічного клімату. Тут цілий рік дуже спекотно й сухо (менш 100 мм опадів на рік, при цьому дощі трапляються не щороку). Підняті й круті береги ускладнюють проникнення вологих вітрів з океанів. Континентальність клімату особливо яскраво виражена в північній частині Африки. Цю частину Африки займають пустелі й напівпустелі, у тому числі

найбільша пустеля світу Сахара (8 млн. кв. км). Крайня північ і південь континенту лежать у поясах субтропічного клімату. Улітку тут панує тропічне повітря й стоїть суха, безхмарна, жарка погода. Узимку погоду визначають помірні повітряні маси, вони приносять прохолодне і насичене вологою повітря, тому взимку на півночі й південному-заході Африки йдуть дощі (середземноморський клімат).

Від місцевих кліматичних умов залежать тенденції сезонності туризму в регіоні. Основні туристські зони пляжно-купального відпочинку перебувають у приморських частинах Північної Африки – в Алжирі, Тунісі й Марокко, тобто в субтропічній частині північної півкулі. Незважаючи на те, що максимум туристських відвідувань доводиться тут на літні місяці, число прибуттів досить значне й у зимові місяці. На півдні континенту – у ПАР, розташованій в субтропічній зоні й у зоні тропічних пасатів Південної Африки, кліматичні умови, що впливають на сезонність, інші. Тут головна особливість – це протилежні північній півкулі пори року. Через що максимальний підйом туризму доводиться на місцеве літо (з другої половини листопада до кінця лютого) і на пізню осінь (квітень). Однак і взимку, особливо в липні – серпні, сюди приїжджають численні туристи. Літні «піки» туризму пояснюються тим, що аматори тепла їдуть у грудні – лютому в південну півкулю. «Піки» квітня пов'язані з тим, що в цей час у ПАР стоїть відмінна погода, а підвищений приїзд туристів у липні-серпні – з можливістю займатися лижним спортом у горах, де сніг лежить кілька зимових місяців, а також із припливом традиційних відпускників з Європи.

В Африці протікає найповноводніша ріка східної півкулі – Конго та найдовша ріка на Землі – Нил, багато інших річок, що грають важливу роль у житті африканських країн – Замбезі, Нігер, Лімпопо, Оранжева. На ріці Замбезі знаходиться один із найбільших водоспадів світу – Вікторія.

Майже всі найбільші озера Африки розташовуються на сході й лежать у тектонічних западинах (Танганьїка, Ньяса). Витягнуті й вузькі, вони

обрамлені крутими схилами й мають великі глибини. Озеро Танганьїка за глибиною друге у світі після Байкалу. Найбільше озеро в Африці – Вікторія – мілководне. На іншій території Африки озер мало, вони мілководні й часто не мають постійних обрисів.

Для збереження природи і її раціонального використання, у тому числі й для розвитку туризму, уряди багатьох африканських держав (Кенія, Танзанія, Уганда, ПАР, Намібія, Ботсвана) активно розвивають систему національних парків, що вивело Африку в світові регіони – лідери за розвитком екологічного туризму.

Значним туристським ресурсом є також історичні й культурні пам'ятники, насамперед Північної Африки. Для європейців і американців традиційна культура місцевих народів настільки ж екзотична, як і африканська природа. Етнографічні особливості численних народів відкривають широкі перспективи для розвитку пізнавального туризму.

Характерною рисою розвитку туризму в даному регіоні є його нерівномірність, яка простежується по всіх складових і може бути схарактеризована як сильний північний, південний і східний субрегіони і практично малорозвинені центр і захід.

Африка відрізняється достатньо високими темпами приросту туристських потоків, проте вони не мають стабільної тенденції зростання і дуже сильно залежать від багатьох внутрішньо регіональних політико-економічних факторів та санітарно-епідеміологічної ситуації. Число іноземних туристів і грошові надходження від їх обслуговування складають близько 5 % від загальносвітових.

Таблиця 5.6 – Динаміка міжнародних туристських прибуттів в Африці, млн. осіб

Субрегіон	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Північна Африка	8,4	7,3	10,2	13,9	16,3	17,1	17,6
Африка південніше Сахари	6,4	11,6	16,3	21,5	26,9	27,2	28,1

Головним регіоном – постачальником туристів – виступають Західноєвропейські країни, це пояснюється тим, що не так давно ці країни були метрополіями африканських колоній: для Марокко, Алжиру й Тунісу – це Франція, для Республіки Заїр – Бельгія, для Кенії – Великобританія. Крім цих держав значна частка припадає на туристів з Німеччини й Скандинавських країн, а також на та туристів з Північної Америки, зокрема, з США, які за кількістю прибуттів до більшості країн Африки, посідають одне з перших місць. Перебування міжрегіональних туристів в Африці характеризується достатньою тривалістю, оскільки, подолавши велику відстань і відповідно витративши значні кошти на транспортне обслуговування (для приїзду до регіону найчастіше використовується авіасполучення), такі туристи, як правило, проводять в Африці не менше двох-трьох тижнів.

Внутрішній туризм, як внутрішньодержавний, так і внутріконтинентальний, туризм африканців за межі континенту слабо розвинені, що пояснюється, насамперед, низьким рівнем життя населення більшості країн цього району. У багатьох африканських країнах уряди, з економічних міркувань обмежують виїзд громадян за кордон, встановлюючи суворі квоти. В цілому для внутрішнього туризму характерна велика питома вага прибуттів із сусідніх, споріднених за мовою, релігією або за політичним устроєм держав, наприклад, для Кенії – це Танзанія, для Марокко – Алжир.

У цьому регіоні середні доходи від одного туристського прибуття сягають 630 дол., що на 35 % нижче середньосвітового рівня. Лідерами по доходах від туризму виступають Мадагаскар, Сейшельські о-ви, Танзанія, де середній дохід від одного туриста перевищує 1500 дол. Однак є й такі країни, де показник надходжень від одного туристського прибуття вкрай незначний, наприклад, у Свазіленді він становить лише 25 дол.

Більше половини загальної кількості туристів у регіоні приймають країни Північної Африки, це такі, як Марокко й Туніс. У Східній Африці лідирують Кенія, Мадагаскар, Танзанія, Сейшельські острови й Зімбабве, які успішно

використовують свої унікальні природні ресурси і приморське положення.

На півдні Африки популярними туристським центром є ПАР – очолює список країн континенту за прибуттями і надходженнями.

В цілому спеціалізацією африканського туристського регіону є купально-пляжний, екологічний, лікувально-оздоровчий, діловий, пізнавальний, мисливський, рибальський, круїзний, екстремальний туризм.

Купально-пляжний туризм отримав найбільшого розвитку на курортах Північно-Африканського Середземномор'я – Туніс, Марокко. На узбережжі Індійського океану розташовані приморські курорти Кенії: Момбаса, Кіпіни, Малінді, Ламу, Кіліфі; Мадагаскару – острів Нусі-Бе, Носі-Комба й Туліара. Крім того, Мадагаскар має коралові рифи й багатий підводний світ, що робить його центром дайвінг туризму. Кілька висококласних курортних центрів знаходяться у ПАР, на Сейшельських островах, Маврикії, в Сенегалі (курортні райони Ліз Альманді і Салі).

Лікувально-оздоровчий туризм перебуває в стадії становлення, але вже користуються великою популярністю приморські таласо-кліматичні курорти Тунісу (Сус, Хамамет, Джерба), Марокко (Агадір, Мохаммедія, Танжер, Ель-Хосейма).

Круїзний туризм. Розвиток даного виду туризму пояснюється близькістю портів Європи й Азії до портів Північної Африки, розташуванням уздовж африканського материка зручних і комфортних для відпочинку островів і архіпелагів – Мадейра, Канарських, Сейшельських, Коморських, Сан-Томе і Принсіпі.

Діловий туризм представлений у тих африканських країнах, які розвиваються відносно успішно. По прибуттях з діловими цілями лідирують ПАР, Марокко. Високі темпи росту ділового туризму демонструють Республіка Конго, Зімбабве й Ефіопія.

Екологічний туризм. Серед африканських країн перше місце за кількістю національних парків належить Кенії, де вони охоплюють 15 % усієї

території. У південній частині країни розташований найбільший за площею національний парк Цаво. Тут під охороною перебувають леви, носороги, жирафи, буйволи, антилопи, 450 видів птахів. Але особливо відомий цей парк своєю чередою слонів. На півдні Кенії розташований також заповідник Масаї-Мара й національний парк Найробі, де водяться леви, буйволи, бегемоти, жирафи, антилопи, зебри. У середній частині Кенії відомий національний парк на мілководному озері Накуру, розташованому біля самого екватора. Тут зберігається найбагатша орнітофауна, у тому числі фламінго, яких налічується більш мільйона. Завдяки можливості побачити диких тварин у природному середовищі їх перебування, Кенія одержує величезні прибуття від туризму, що перевищують 100 млн. доларів на рік.

Всесвітньою славою користується національний парк Серенгеті, розташований на території Танзанії. Такого величезного скупчення диких тварин не побачиш більше ніде в світі: антилопи гну, зебри, леви, леопарди, гієни. Притулок у Серенгеті знайшли також слони, буйволи, жирафи, бегемоти, носороги, гепарди. Національний парк Нгоро-Нгоро розташований на висоті близько 2 000 м у кратері погаслого вулкана. Фауна його нагадує фауну Серенгеті.

У Південній Африці розташовується національний парк Крюгер (ПАР), Калахарі-Хемсбок (Намібія), Центрально-Калахарський резерват (Ботсвана). У Західній Африці налічується 30 національних парків і 75 заповідників, де зберігаються характерні ландшафти – вологих вічнозелених і листопадних перемінно-вологих лісів, саван.

Кілька десятків національних парків діють у Північній Африці. Один з найвідоміших – Тазека в Марокко, де зберігаються ділянки вічнозелених дубів (у тому числі коркового), ялівця й ендемічна фауна.

Завдяки розвиненій мережі національних парків Малаві має стійку репутацію одного з кращих природних регіонів в Африці. Тут знаходяться хоч й невеликі за розмірами, але дуже доглянуті національні природні парки

як Касунгу, Ленгве, Лівонде, Нїка, Лейк-Малаві та інші.

Знаменитими є також парки Рувензорі й Кабарега в Уганді; Мосі – оа-Тунья (водоспад Вікторія) в Замбії; Вірунга, Упемба, Гарамба, Кахузі-Бієга, Північна Салонге й Південна Салонге (Республіка Конго), Моремі (дельта ріки Окованго) в Ботсвані. До найпопулярніших національних парків і заповідників Мадагаскару належать національний парк гори Амбр, Раномафана, Ісалу, Ліс Кірінді.

Завдяки природним рекреаційним ресурсам екстремальний туризм отримав значний розвиток в багатьох регіонах Африки і представлений всіма його видами, зокрема найбільшого розвитку отримали рафтинг, сплави на плотах і каяках, сафарі на слонах і джипах, скелелазіння, трекінгові маршрути.

5.3.5 Характеристика Близькосхідного рекреаційного регіону

Близькій Схід – унікальний рекреаційно-туристський регіон світу, оскільки розташований на стику Азії, Африки і Європи. Цей регіон охоплює значну за площею й надзвичайно різномірну в географічному, історичному й соціально-економічному відношенні територію. Серед факторів, що позитивно впливають на розвиток рекреації, можна виділити:

- 1) Вигідне географічне положення;
- 2) Достатньо сприятливі кліматичні умови для туризму й курортної справи;
- 3) Широкий вихід до морських басейнів – Червоне, Середземне, Аравійське море;
- 4) Численні історичні, культурні, релігійні пам'ятники;
- 5) Наявність можливостей для інвестицій у розвиток туристської інфраструктури – оскільки саме в цьому регіоні знаходяться держави - найкрупніші нафтоекспортери світу.

Регіон в основному знаходиться в двох основних кліматичних зонах: надзвичайно спекотна й посушлива Сахара (тропічний пустельний) та

субтропічного клімату середземноморського типу. До того ж різноманітний рельєф – масиви гір, рівнини, плоскогір'я – і різне положення стосовно берегової лінії й переважних вітрів загострюють кліматичні розходження. Середня літня температура на Близькому Сході одна з найвищих на земній кулі, однак узимку у внутрішніх районах буває дуже холодно, у той же час у прибережних районах зберігається м'яка й тепла погода. У цілому Близький Схід характеризується недостатньою кількістю опадів, там багато пустель і напівпустель.

Історико-культурні ресурси регіону мають високу атрактивність, оскільки саме на Близькому Сході виникли перші міські цивілізації, перебували древні держави Єгипту, Месопотамії й Персії, тут зародилася одна з найпотужніших світових релігій – іслам.

Головним стримуючим фактором для розвитку туризму в регіоні виступає певна політична нестабільність. Регіон не реалізує своїх потенційних можливостей в області туризму через тероризм, викликаний релігійними або політичними конфліктами. Терористичні акти, виступи протесту та озброєні конфлікти, які іноді спрямовані навіть проти самих туристів та проти визначних пам'яток, які вони відвідують, щорічно стримують мільйони людей від поїздки на Близький Схід.

До характерних особливостей рекреаційних потоків можна віднести:

- Швидке зростання як міжрегіональних, так і внутрішньо регіональних туристських потоків;

- Нерівномірність розвитку туризму в окремих країнах. Наприкінці ХХ ст. у регіоні досить чітко зложилися центри й периферія міжнародного туризму. Безсумнівним лідером тут виступає Єгипет, який є найбільш відвідуюваною туристами арабською державою, і разом з тим, одним із світових центрів туризму. Іншими значними приймаючими країнами є Саудівська Аравія, ОАЕ, Йорданія, Бахрейн, Сирія й Кувейт.

Найбільший туристський центр Близькосхідного регіону – Єгипет

пропонує пляжний та пізнавальний туристський продукт, а туризм у Саудівській Аравії має релігійний характер, тому що там перебувають мусульманські святині. Ці дві країни забезпечують майже 70% надходжень від туризму й загальні доходи Близького Сходу від туризму. В цілому регіон у 2009 році одержав 41,2 мільярди доларів від міжнародного туризму, що становить приблизно 780 доларів за одне прибуття.

Кількість туристських прибуттів у регіон, починаючи з 1990 р. зростає в 5,5 разів (з 9,6 млн. до 52,9 млн.), причому темпи приросту є одними з найвищих у світі.

Найбільшого розповсюдження в межах даного регіону одержали такі види туризму, як: паломницький, купально-пляжний, пізнавальний.

Паломницький туризм. На Близькому Сході знаходяться дві головні святині мусульманства – Мекка й Медина (Саудівська Аравія). Згідно з релігійним навчанням в Мецці народився, а в Медині жив і похований пророк Мухаммед – засновник ісламу. Мекку і Медину щорічно відвідують понад 2 млн. вірян. Використання цих об'єктів з екскурсійною метою неможливо, оскільки їх відвідування дозволено виключно мусульманам. Здебільшого паломництво в Мекку суміщають з паломництвом до Медини, а здійснити хадж повинен кожен мусульманин хоча б раз у своєму житті.

Пляжно-купальний відпочинок: Єгипет – Хургада, Шарм-Ель-Шейх, Дахаб, Нувейба; Дубаї (ОАЕ), курорти на берегах Мертвого і Червоного морів в Йорданії.

Пізнавальний туризм. Пам'ятники давньоримської (Баальбек, Біблос і Анжар у Лівані). Давньоєгипетські некрополі – піраміди Гізи й інші, Долина Царів і Цариць у Луксорі й Абу-Сімбелі. Пам'ятники Середньовіччя – Ісламський і Старий Каїр. Місто Петра – столиця Набатеїського царства II в. до н.е. – I в. н.е. (Йорданія). Дамаск – одне з найдавніших міст світу – столиця Сирії – Колонада святилища Юпітера Дамаського, мечеть Омейядов, шпиталь Нур-Ад-Діна.

Дайвінг розвинений на узбережжях Червоного і Середземного морів завдяки поширенню коралових рифів і багатому тваринному світу.

Діловий туризм найбільшого розвитку отримав у Саудівській Аравії, Кувейті, ОАЕ, Йорданії.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте сутність і задачі рекреаційного районування.
2. Яка різниця між умовами і факторами рекреаційного районування?
3. Перелічте основні фактори рекреаційного районування.
4. Назвіть основні ознаки рекреаційних районів.
5. Які таксонометричні одиниці рекреаційного районування Вам відомі? Поясніть чому при світовому рекреаційному районуванні головною одиницею виступає держава.
6. На які рекреаційно – туристичні регіони і субрегіони поділяється територія світу за районуванням UNWTO ?
7. Охарактеризуйте основні тенденції і перспективи розвитку світових рекреаційних потоків.
8. Назвіть фактори, які найбільше впливають на розвиток рекреаційної діяльності в окремих рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.
9. Назвіть фактори, які стримують розвиток рекреації в окремих рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.
10. Охарактеризуйте рекреаційні потоки в рекреаційних регіонах світу: Америка, Африка, Європа, Близький Схід, АТР.

РОЗДІЛ 6 РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

6.1 Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування

Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням та оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку й усвідомленні необхідності збереження природного середовища як основи існування людства.

Природокористування являє собою виробничо-наукову діяльність людини, що спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

На відміну від інших, усталених видів природокористування, рекреаційне природокористування відзначається рядом специфічних особливостей. По-перше, рекреаційне господарство в значною мірою орієнтоване на використання природних ресурсів і на відміну від більшості інших галузей господарства, продукція яких транспортується до споживача, для отримання рекреаційних послуг споживач повинен дістатися до місця знаходження рекреаційних ресурсів, що викликає значні міграційні потоки. Відповідно споживання рекреаційних ресурсів відбувається в місці їх локалізації і не супроводжується їх вилученням з природного середовища. По – друге, природні ресурси є провідним фактором, який визначає рекреаційне використання території: від того, яким набором природних ресурсів володіє

територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності. По-третє, на долю рекреації припадає провідна роль у використанні природних комплексів та їх елементів, які раніше не були задіяні у господарському обігу (гірські території, особливі ландшафти, печери і порожнини, гейзери, водоспади, підводний світ). По-четверте, рекреація – це багатоцільовий вид природокористування. Задовольняючи вимоги різних груп рекреантів, рекреація висуває різні вимоги до природних комплексів і оптимально взаємодіє з іншими видами природокористування. Узагальнюючи специфічні особливості рекреаційного природокористування, можна говорити про комплексність, повсюдність, додатковість, які йому притаманні.

Спираючись на визначення поняття природокористування, **рекреаційне природокористування**, у більш загальному визначенні даного поняття, виступає як раціональне використання природних ресурсів для задоволення рекреаційних потреб людини. Воно являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення і попередження негативних змін у довкіллі під впливом рекреаційної діяльності. Рекреаційне природокористування має певні регіональні особливості і має розглядатися у контексті регіональної господарської діяльності.

Рекреаційне природокористування реалізується через комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду.

Головним завданням рекреаційного природокористування на сьогодні повинно виступати вивчення структури, динаміки та прогноз розвитку ландшафтів, як природних, так і культурних, у відповідності до інтересів рекреантів. Рекреаційне природокористування є складовою частиною загальної системи природокористування, яка заснована на врахуванні соціально-економічних та екологічних законів.

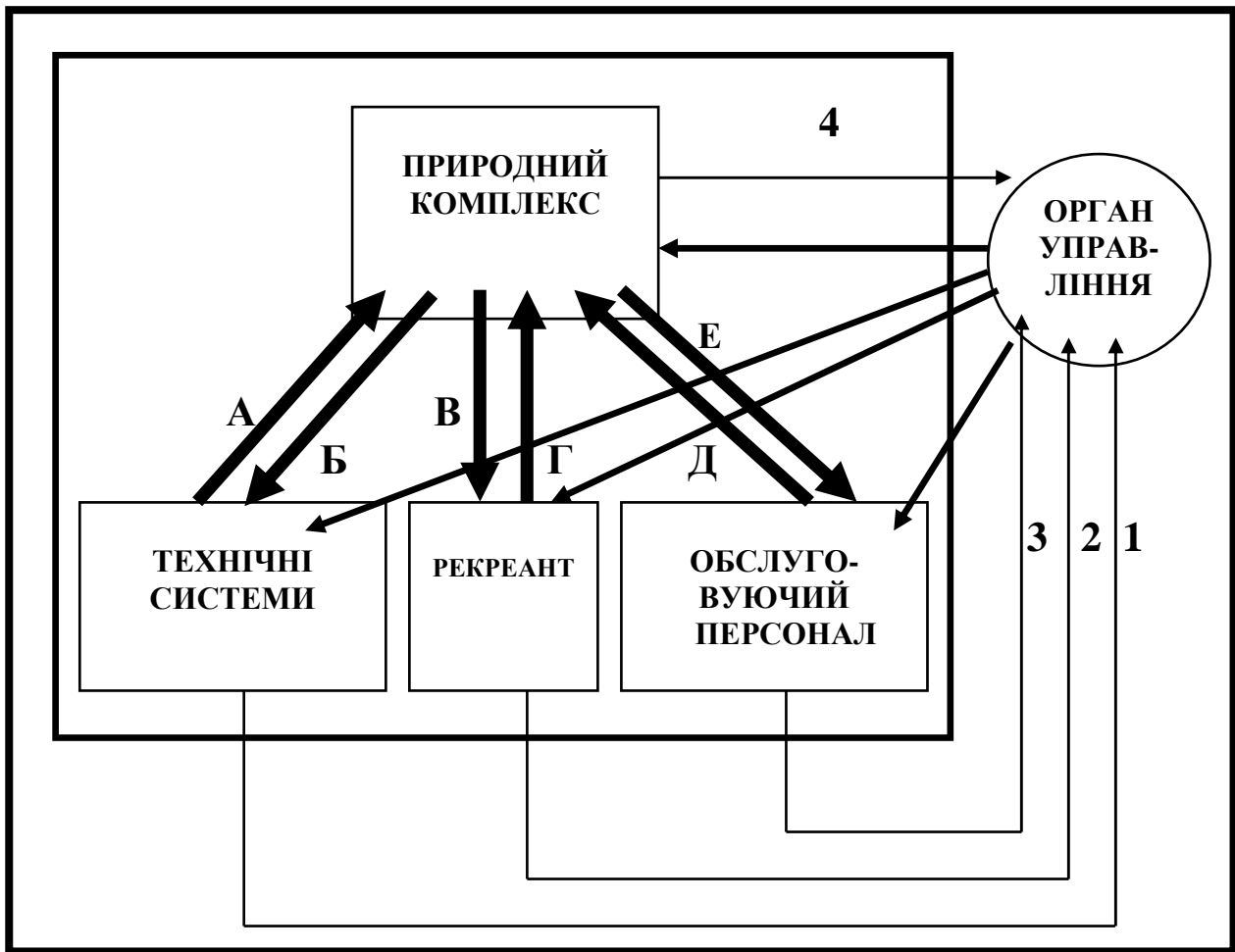
Рекреаційне природокористування можна визначити як область теорії й практики, що пов'язана з пошуком оптимальних режимів використання природних ресурсів у рекреаційних цілях. При цьому функціональна модель рекреаційного природокористування концентрується навколо природного комплексу (рис. 6.1).

В даній моделі, природний комплекс, на відміну від базисної моделі ТРС, є центральною підсистемою. Стан природного комплексу вимірюється такими параметрами, як площа, ємність, навантаження (чол./га) і характеризується специфічними властивостями: стійкість, стабільність, атрактивність, надійність. Ця функціональна модель дозволяє не тільки систематизувати зв'язки та відносини, які існують між її підсистемами, але й використовувати їх в практичній діяльності, наприклад, при проектуванні та експлуатації рекреаційних об'єктів.

Зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами в представленій моделі реалізуються через:

- управління технологічним впливом на природний комплекс з боку рекреаційних підприємств та рекреаційної інфраструктури, передбачає розробку екологічно ефективних технологій будівництва об'єктів інженерних мереж та комунікацій в рекреаційних зонах, впровадження екологічно – придатних технологій експлуатації засобів розміщення, транспорту, та ін., а також через правовий та господарський механізми регулювання;

- управління рекреаційними впливами на природні комплекси передбачає удосконалення програм відпочинку рекреантів та розробку циклів рекреаційної діяльності в напрямку зростання їх екологічної ефективності (розвиток активних видів туризму, природничих екскурсій, екологічне виховання туристів та залучення їх до природоохоронних заходів під час відпочинку), рекреаційний благоустрій території, проведення функціонального зонування територій, вдосконалення організаційного, правового та економічного регулювання поведінки рекреантів;

→ – зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами:
 А – технологічні впливи на природні комплекси;
 Б – вимоги до технологічних ресурсів;
 В – вибірковість природних умов;
 Г – антропогенні рекреаційні впливи;
 Д – антропогенні побутові впливи;
 Е – вимоги до середовища життєдіяльності з боку місцевого населення.

→ – інформація про стан підсистем:
 1 – про запаси технологічних природних ресурсів і екологічної ефективності технологій;
 2 – про відповідність природних умов вимогам рекреантів і рівні задоволення рекреаційних потреб;
 3 – про комфортність природних умов для життя людей;
 4 – про стійкість природного комплексу.

→ – команди управління.

Рис. 6.1 – Функціональна модель рекреаційного природокористування.

- управління побутовими антропогенними впливами на природний комплекс передбачає впровадження та удосконалення екологічно безпечних

побутових технологій, зниження частки людської праці в обслуговуванні, розповсюдження технологій самообслуговування, підвищення рівня кваліфікаційних вимог та критеріїв відбору персоналу рекреаційних установ;

- управління виробничими впливами на природні комплекси й рекреаційні ресурси передбачає удосконалення та впровадження сучасних безвідходних технологій, оцінка та охорона природних рекреаційних ресурсів, раціональне територіальне планування, впровадження системи реального платного природокористування.

Рекреаційне природокористування має три основні функції (рис. 6.2). *Соціальна функція* рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. *Економічна функція* полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці й прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. *Природоохоронна функція* полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної.

Рис. 6.2 – Основні функції рекреаційного природокористування.

Природні рекреаційні ресурси – незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним з важливих завдань. Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації наведені на рис. 6.3. Виділення саме цих напрямів удосконалення природно-ресурсної бази рекреації є необхідною умовою як збереження, так і сталого розвитку галузі. Треба зауважити, що ці напрями мають впроваджуватись планомірно та послідовно, а їх ієрархічність є необхідною умовою для отримання найбільш оптимальних результатів.

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які складають середовище існування людей.

Рис. 6.3 – Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації.

6.2 Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування

Головна сутність охорони природи – турбота про те, щоб природа не втратила здатності самовідновлюватися; турбота про підтримку продуктивності й привабливості природи для наступних поколінь. Виходить,

охорона природи і її використання не тільки не суперечать одна одній, але й тісно зв'язані між собою, як дві сторони одного явища. Охорона природи здійснюється, насамперед, для того, щоб можна було її використовувати.

Отже, природа охороняється не від людей, а для людей і різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, рекреації. Завданнями охорони природи у сучасних умовах розвитку рекреаційної діяльності постають:

- Забезпечення раціонального господарського використання ресурсів, оскільки рекреаційне господарство є ведучою галуззю сучасної економіки і так само, як і інші галузі промисловості є споживачем природних ресурсів, виступає однією з форм природокористування. Таким чином, охорона природи певною мірою здійснюється і для її раціонального використання в рекреації. Досягнення раціонального використання природних ресурсів в рекреації повинно ґрунтуватися на принципі стійкого розвитку, який пропагандує використовувати природні ресурси в обсязі, який не перевищує природної здатності їх відновлення або самовідтворення.

- Забезпечення запитів охорони здоров'я. Охорона природи для підтримки на необхідному рівні здорових природних умов існування людини викликана зростанням негативних впливів індустріалізації, ростом народонаселення і міст, небезпечним забрудненням навколишнього середовища. Нейтралізація цієї шкоди може йти у двох напрямках, не виключаючи один одного. Один шлях — усунення чи часткове зменшення негативних факторів цивілізації, що вимагає значних капіталовкладень через екологізацію виробничої діяльності. Другий шлях — періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних ресурсів, що за своєю суттю співпадає з завданнями рекреаційної діяльності.

- Охорона природи з метою пізнання навколишнього світу і розвитку науки — диктується зникненням ряду тваринних і рослинних видів, їхньою зміною під впливом людини, а також необхідністю більш поглибленого

вивчення об'єктів природи. Вивчення природи необхідне й в освітніх інтересах, для задоволення пізнавальних запитів, що також характерно для змісту рекреаційної діяльності.

- Задоволення духовних запитів людини в красотах природи, мальовничих ландшафтах, тиші лісу, гуркоті водоспаду, морському просторі, досконалих формах тварини чи рослини. Охорона природної краси є неодмінною умовою для здійснення рекреаційної діяльності. Вона неможлива без використання естетичних якостей природи і заспокійливої краси природного середовища.

- Виховання через відчуття власної причетності до долі усієї планети, власної відповідальності перед майбутніми поколіннями людей і боргу стосовно «братів менших» — тваринного і рослинного світу. Охорона природи вчить комплексному, вдумливому підходу до оцінки “гарного” і “поганого”, “шкідливого” і “корисного”, розширює світогляд.

Таким чином, охорона природи переслідує різноманітні задачі. Виникла як один із засобів забезпечення людини предметами першої життєвої необхідності (продукти харчування, сировина для виробництва одягу, будівельний матеріал), розвитку рослинництва і тваринництва, охорона природи в наш час здійснюється значною мірою з метою забезпечення охорони здоров'я, задоволення науково-пізнавальних, виховних та естетичних інтересів.

Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні навколишнього середовища. Рекреаційні вимоги до стану навколишнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом з тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо);

технологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Подолання суперечностей між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони природи обумовило появу і впровадження в системі природокористування інструментів охорони природи, які представлено на рис. 6.4

Рис. 6.4 – Інструменти охорони природи в системі природокористування.

Основою дії адміністративно правового механізму виступає впровадження системи обмежень природокористування, яке викликане ненормованим рекреаційним використанням ландшафтів, що часто призводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання і безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків в біогеоценозах. Навіть при дуже помірних дозах рекреація приводить до суттєвих змін видового складу і чисельності

рослин і тварин. Постійний вплив цього фактора спрощує структуру фітоценозу і біоценозу в цілому. В процесі змін, що відбуваються, зменшується різноманіття і кількість тварин. В кінцевому результаті, наприклад, в лісі, де систематично відпочивають люди, витоптується трав'яний покрив; спочатку рідшає, а потім повністю гине підлісок і підріст. Розрідження підліскового ярусу і порушення надґрунтового покриву різко знижують кормові ресурси і погіршують умови розмноження тварин і птахів.

Стихійне рекреаційне освоєння може призводити до повної втрати природними комплексами їх лікувальних, оздоровчих пізнавальних, естетичних чи інших, цінних з точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву рекреаційної дигресії.

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають основним індикатором стійкості природного комплексу кількісну і якісну зміну трав'яного покриву та ущільнення ґрунту. На основі даного критерію виділено 5 стадій дигресії природних комплексів:

1. Корінні незмінені – діяльність людини не внесла в лісовий комплекс ніяких помітних змін.

2. Мало змінені – рекреаційний вплив людини виявляється у встановленні розрідженої мережі стежок, у появі серед трав'янистих рослин деяких світлолюбних видів, у початковій фазі руйнування підстилки.

3. Помірно змінені – стежкова мережа порівняно густа, у трав'янистому покриві переважають світлолюбні види, починають з'являтися й лугові трави, потужність підстилки зменшується, на позастежкових ділянках поновлення лісу усе ще задовільне.

4. Сильно змінені – густа мережа стежок, у складі трав'янистого покриву кількість характерних лісових видів незначна, життєздатного підліску молодого віку (до 5-7 років) фактично не має, підстилка зустрічається фрагментарно навколо стовбурів дерев.

5. Дигресія – повна відсутність підстилки й підліску, окремими

екземплярами на вигоптаній площі представлені бур'янисті й однолітні види трав.

Границя стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третьою і четвертою стадіями. Отже за гранично припустиме приймається те навантаження, що відповідає третій стадії дигресії. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертій стадії, а загроза загибелі лісових насаджень – на п'ятій стадії.

Таким чином, рекреаційна територія при неправильному її використанні досить швидко втрачає своє значення і стає малоприсадною для відпочинку. Потік відпочиваючих направляєється в інші місцевості, які також проходять весь цикл рекреаційної дигресії.

Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих виступають:

- функціональне зонування рекреаційних територій;
- визначення, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустимого рекреаційного навантаження;
- рекреаційний благоустрій території в тому числі, прокладка оптимальної мережі рекреаційних стежок;
- розробка і впровадження заходів спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах;
- раціональна просторово-територіальна організація рекреаційних закладів.

Рекреаційне зонування – процес, в ході якого ідентифікуються ділянки територій з різним призначенням для рекреаційного використання, з відповідними режимами і інтенсивністю рекреаційної діяльності. Наприклад, для об'єктів ПЗФ, таких як НПП та РЛП виділяють такі функціональні зони:

заповідна зона — призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

зона регульованої рекреації — в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

зона стаціонарної рекреації — призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

господарська зона — у її межах здійснюється господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, що входять до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Для кожної з цих зон встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання їх природних ресурсів.

Рекреаційне навантаження — це показник безпосереднього впливу рекреантів та функціонування рекреаційного господарства на природні комплекси. Воно обчислюється за кількістю рекреантів, які відвідали певну ділянку природного комплексу за одиницю часу. Розрізняють критичне (що викликає незворотні зміни у природному комплексі) і гранично-допустиме (що визначається тією кількістю рекреантів, яка не призводить до незворотних змін у природному комплексі) навантаження.

Незважаючи на складність розрахунків, наукою напрацьований досить значний, хоча й до певної міри суперечливий, матеріал пов'язаний з методикою визначення нормативів рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Існує кілька методик визначення рекреаційного навантаження на певну

територію, хоча жодна з них не має нормативного характеру. Норми рекреаційного навантаження не мають достатньої чіткості навіть для одного й того самого типу ландшафту. Це пов'язано з тим, що стійкість природних комплексів залежить від багатьох взаємопов'язаних природних чинників, сезону, видів рекреаційної діяльності. Тому достовірні дані стосовно критеріїв і показників припустимих навантажень на ту чи іншу територію можна отримати на основі екологічних (стійкість природного комплексу до рекреаційних навантажень), фізичних (безпосередні фізичні вимоги до природного комплексу), психофізіологічних (вимоги до психофізіологічного комфорту відпочиваючих), порівняльно-аналітичних (аналогія з більш детально вивченими функціональними структурами) та експериментальних методів.

Для прикладу наведемо розраховані показники рекреаційного навантаження найбільш поширених нормативів, зібраних на основі різних інформаційних джерел:

- Надмірно сухі сосняки (сосновий сухий бір) – 0,5-0,1 чол./га;
- Сухі хвойні ліси – 1-2 чол./га;
- Сухі мішані та листяні ліси – 2-3 чол./га;
- Зволожені ліси (широколистяний вологий ліс) – 3-5 чол./га;
- Сухі луки – 10-20 чол./га;
- Луки нормального зволоження – 20-50 чол./га;
- Акваторії для купання: поверхня води при глибині до 1,5 м при проточних водоймах – 1000-2000 чол./га; при непроточних водоймах – 500-1000 чол./га; акваторія для купання в морі та річках — 300-500 чол./га (окремі джерела — 2 тис. чол./га, максимальне рекреаційне навантаження на прибережні акваторії завширшки до 50 м становить 1100 чол./га);
- Розміри території річкових і озерних пляжів треба приймати не менш 8 м² на одного відвідувача, довжину берегової смуги 0,25 м, площу акваторіальної зони – 5м², інші джерела – пляжі завширшки до 100 м – 1050 чол./га;

- Акваторії для організації катання на човнах (2 особи на човні): гребні суда – 2-5 чол./га; парусні суда -1-2 чол./га; моторні суда – 0,5-1,0 чол./га;

- Зона розбивки палаток (3 особи на палатку): прибережні табори – 300 чол./км; глибинні табори – 300 чол./га; території рекреаційної забудови – 50-200 чол./га;

- Прибережна акваторія для рибної ловлі – 10 -20 чол./га;

- Приміські зони відпочинку, ігрові майданчики — 80 м² / чол.;

Кожний окремих ресурс – це елемент цілісного природного комплексу. Розрахунки рекреаційного навантаження на кожний з видів ресурсів в сумі дають можливість визначити показник рекреаційної ємності території. Під **рекреаційної ємністю** розуміють число осіб (рекреантів), які без істотного збитку для природного комплексу можуть знаходитися на певній території за одиницю часу.

Суміжними поняттями рекреаційна ємність території, ϵ – природний рекреаційний потенціал, природна продуктивна спроможність природного комплексу.

В. Ханбековою запропоновано визначати рекреаційну ємність як суму припустимих навантажень окремих рекреаційних зон, див. формулу 6.1

$$E_y^p = \sum N_i S_i \quad (6.1)$$

де: N_i — припустиме рекреаційне навантаження на i -ту зону, яке призводить до 2-ї або початку 3-ї стадії дигресії; люд.-дн./га;

S_i — площа i -тої ділянки у прийнятій системі зонування рекреаційних навантажень, га.

За М.М. Блага, продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Найважливішими з них є кількісні і якісні можливості використання самих ресурсів. Та чи інша територія спроможна, виходячи з наявних запасів рекреаційних ресурсів,

надати рекреаційні послуги певній кількості осіб. Іншими словами, вона має певну пропускну спроможність, яка відповідає можливостям окремих її рекреаційних ресурсів, кожний з яких займає певну площу. Визначивши площу, обсяг, а також період експлуатації кожного з ресурсів, визначають сумарний природно-рекреаційний потенціал (ПРП) всієї території.

ПРП окремих видів рекреаційних ресурсів підраховується за формулою 6.2:

$$\text{ПРП}_i = S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i \quad (6.2)$$

де, ПРП_i – ПРП і-го ресурсу, люд./год

S_i – площа, (обсяг), і-го ресурсу, га (м^3 , часах)

ϵ_i – ємність і-го ресурсу, люд/добу (люд / $\text{м}^3 \cdot \text{добу}$, люд./час·добу)

T_i – період експлуатації і-го ресурсу, діб/рік.

Сумарний ПРП території обчислюється за формулою 6.3:

$$\text{ПРП} = \sum_{i=1}^n S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i \quad (6.3)$$

З цієї формули видно, що при визначенні ПРП території за основу беруть сумарний потенціал окремих природних рекреаційних ресурсів.

Рекреаційна ємність території значною мірою залежатиме від рівня підготовленості рекреаційних ресурсів до їх використання з метою відпочинку (ступінь благоустрою), та характером рекреаційного процесу (організований чи неорганізований).

При необлаштованості територій, непідготовленості рекреаційних ресурсів до використання, стихійності рекреаційного процесу, допустимі рекреаційні навантаження, і відповідно рекреаційна ємність буде порівняно невеликою, але вона може бути значно підвищена за умови благоустрою і організації рекреаційного процесу і розраховуватиметься як прогнозована рекреаційна ємність. За умови благоустрою ємність території може бути підвищена в декілька разів у порівнянні з природною ємністю природного комплексу.

Обчислення ємності природного комплексу вимагає врахування не лише тривалості перебування рекреантів в даній місцевості, міри їх організованості, благоустрою території, а й психофізіологічної комфортності, що визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких рекреаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психофізіологічного комфорту, забезпеченні основних гігієнічних потреб та з урахуванням збереження натуральної природи. Так, наприклад, показники психофізіологічної комфортності для рекреаційних лісів – 0,5 -1,0 чол./га; для водоймищ 0,005 – 1,0 чол./га; для катання на човнах: моторні суда – 0,05 – 1,0, парусні суда – 0,1-0,2, гребні суда – 0,2-0,5 чол./га; для купальних акваторій до глибини 1,5 м – 200-500 чол./га; пляжі – 100-2000 чол./га (при цьому площа водного дзеркала для пляжів за санітарними нормами повинна становити 5 м² на одного відпочиваючого при проточних водоймах і 10-15 м² при непроточних, а площа відкритої берегової смуги 5-10 м² на одного відпочиваючого або 0,5 погонних метрів при ширині пляжу 15 м; для морських пляжів норма становить 5-10 м² берега і 5-20 м² акваторії).

Розробка і впровадження заходів, спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах, базується на засадах здійснення різноманітних навчально-виховних заходів: масово-роз'яснювальна й пропагандистська робота, виховання й придбання через туризм і екскурсії природоохоронних знань, навичок і вмінь. У комплексі навчально-виховних заходів виділяється 4 види: інформаційні, навчальні, виховні й пропагандистські.

Наприклад, для усвідомлення туристом правильної поведінки в природному середовищі, Міжнародною організацією екотуризму (TIES) розроблено десять заповідей екотуриста:

- 1) пам'ятати про уразливість Землі;
- 2) залишати тільки сліди, нести тільки фотографії;
- 3) пізнавати світ, у який потрапив: культуру народів, географію;

- 4) поважати місцевих жителів;
- 5) не купувати вироби виробників, що піддають небезпеці навколишнє середовище;
- 6) завжди ходити тільки протоптаними стежками;
- 7) підтримувати програми захисту навколишнього середовища;
- 8) де можливо, використовувати методи збереження навколишнього середовища;
- 9) підтримувати (патрунувати) організації, що сприяють захисту природи;
- 10) подорожувати з фірмами, що підтримують принципи екотуризму.

Економічні інструменти охорони природи доповнюються адміністративно-правовими та полягають у виборі оптимального з можливих варіантів багатоцільового природокористування. Будь-який природний комплекс може бути використаний для різних цілей природокористування (руральне, урбанізоване, промислове), для знаходження оптимального варіанту застосовують методи економічної оцінки.

Іншим інструментом охорони природи виступає платне природокористування, засноване на платі за використання природних ресурсів з метою рекреації, яке реалізується на двох рівнях: перший – рівень рекреаційних підприємств, які здійснюють відрахування за користування природними рекреаційних ресурсами та другий – споживачі, які сплачують за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг, які виробляються з використанням природних рекреаційних ресурсів та територій.

Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду», оплата передбачена за такі послуги:

I. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної

діяльності на території установ природно-заповідного фонду: екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер.

2. Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів.

3. Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

II. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду у сфері господарської діяльності:

1. Послуги, пов'язані із створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду: короткостроковий відпочинок; любительське (спортивне) рибальство; прогулянки (подорожі) на велосипеді, на конях; полювання ті ін.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео-, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій, установ природно-заповідного фонду.

3. Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду.

4. Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.

5. Рекламно-видавнича діяльність та інші послуги.

Плата за надані послуги диференціюється в залежності від якісного і кількісного стану рекреаційних ресурсів, їх поширеності, цінності, унікальності, дефіцитності, ефективності, можливості відновлення, доступності, комплексності, продуктивності, вартості і частки витрат, пов'язаних з утриманням об'єкта.

Безумовно, що вплив відпочинку і туризму на екологічну ситуацію

всіх регіонів світу зростає. Але завдяки стійкому зростанню обсягів прибутків і масштабу цієї діяльності, збільшенню інвестицій, залученню нових трудових ресурсів, розширенню спектра додаткових послуг, рекреаційне господарство отримує новий імпульс розвитку, що одночасно призводить до укріплення екологічної безпеки відвідуваних регіонів, оскільки безпечно в екологічному відношенні середовище вже давно стало одним з критеріїв вибору місця відпочинку. При раціональній організації, рекреаційна діяльність здатна забезпечити фінансову підтримку охороні природи та підвищити важливість тих природних об'єктів, які повинні зберегтися в первозданному вигляді. Наприклад, на межі природоохоронних, економічних та соціальних проблем виникла концепція екологічного туризму як одного з важливих засобів стійкого розвитку природних територій.

Враховуючи масштаби розвитку рекреаційної діяльності, функції рекреаційного природокористування та, зокрема, охорони природи, основними напрямками природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі є:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної;
- розробка норм рекреаційних навантажень, базових нормативів плати за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг;
- збереження нормального функціонування і максимальної різноманітності екосистем природних комплексів. При цьому важливо приділяти увагу охороні не лише власне рекреаційних територій, але й навколишніх місцевостей, оскільки рекреація та екологічно шкідливе середовище несумісні;
- збільшення капіталовкладень в охорону природи і удосконалення моніторингу якості навколишнього природного середовища і використання ресурсів;

- проведення роз'яснювальної та виховної роботи, формування екологічного світогляду населення.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. В чому виявляється вплив рекреаційної діяльності на природне середовище?
2. Дайте визначення поняттю «рекреаційне природокористування».
3. Які специфічні особливості притаманні рекреаційному природокористуванню?
4. Накресліть схему функціональної моделі рекреаційного природокористування. Охарактеризуйте взаємозв'язки між її елементами. В чому полягають відмінності даної моделі від моделі ТРС?
5. Охарактеризуйте три основні функції рекреаційного природокористування.
6. Які напрями вдосконалення природно-ресурсної бази ?
7. Які задачі охорони природи ? Як вони співвідносяться з завданнями рекреаційної діяльності ?
8. В чому полягає дія адміністративно-правового інструменту охорони природи?
9. Сутність поняття «рекреаційна дигресія», її стадії.
10. Які інструменти регулювання чисельності відпочиваючих використовуються при організації рекреаційної діяльності на природних територіях?
11. З якою метою проводиться функціональне зонування рекреаційних територій ?
12. Який зміст поняття «рекреаційне навантаження», якими методами воно вимірюється?
13. В чому полягає зміст і як співвідносяться поняття «природний рекреаційний потенціал» і «рекреаційна ємність»?

14. Як змінюється рекреаційна ємність території при проведенні її рекреаційного облаштування ?

15. В чому полягають економічні інструменти охорони природи?

16. На яких рівнях здійснюється платне рекреаційне природокористування?

17. Назвіть основні напрями природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Ботанічні сади – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи.

Відпочинок (дозвілля) – це специфічна діяльність людини не спрямована на задоволення нагальних потреб; – будь-яка діяльність (або бездіяльність) спрямована на відновлення сил людини.

Вільний час – частина позаробочого часу який використовується для фізичного, інтелектуального розвитку й відпочинку. Наявність вільного часу є необхідною умовою здійснення рекреаційної діяльності. Вільний час це динамічна категорія, що носить риси певної епохи, соціальної групи і змінюється як по обсягу, так і по змісту.

Дендрологічні парки – науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Екскурсійні підприємства – це комерційні підприємства, основною метою діяльністю яких є організація екскурсійної діяльності для широких верств населення під якою розуміється діяльність з організації ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами без надання послуг

розміщення (нічлігу). Основним продуктом екскурсійних підприємств є екскурсія.

Екскурсія – рекреаційна послуга тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб споживачів.

Елементарні рекреаційні заняття (ЕРЗ) – внутрішньо цілісна, однорідна, не роздільна на технологічні компоненти рекреаційна діяльність.

Заказники – природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів.

Заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовлює, продає і організує споживання продукції власного виробництва і купувальних товарів, може організовувати дозвілля споживачів.

Заповідні урочища – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, створюються з метою збереження їх у природному стані.

Засіб розміщення – будь-який об'єкт, який регулярно або час від часу надає послуги з розміщення для ночівлі.

Зоологічні парки – природоохоронні, культурно-освітні установи. Які створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти і явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

Лікувальні мінеральні води – природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти і гази і мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища та ін.), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води».

Національні природні парки – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Оцінка рекреаційних ресурсів – процедура визначення якостей певного рекреаційного об'єкту відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта.

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, створюються з метою збереження їх у природному стані.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – природоохоронні рекреаційні установи, які являють собою найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва і створюються з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Підприємства сфери дозвілля та розваг комерційні підприємства, основною метою діяльності яких є задоволення потреб рекреантів у організації розваг і змістовного проведення відпочинку у вільний час.

Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим

середовищем і являє собою виробничо-наукову діяльністю людини, що спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

Природні лікувальні грязі – різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями.

Природні лікувальні (курортні) ресурси – це складова рекреаційних ресурсів, які мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об'єкти явища і процеси, що мають необхідні якісні і кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності.

Природно-заповідний фонд – включає ділянки гео- та акваторії окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) та штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Природні заповідники — природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Регіональні ландшафтні парки – природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Рекреалогія (від лат. *recreo* – відновлюю та грецьк. *logos* – вчення) – галузь знань про причини й способи здійснення рекреаційної діяльності як невід'ємної складової частини життя кожної людини й суспільства в цілому, соціально-культурні, економічні, антропо-екологічні механізми організації цієї діяльності і її наслідків. Рекреалогія це міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає процеси і методи відновлення здоров'я людини.

Рекреант – особа, яка відновлює свої розумові, духовні і фізичні сили на спеціалізованих територіях.

Рекреаційна географія це комплексна географічна наука і навчальна дисципліна, яка вивчає територіальну організацію рекреаційного господарства та особливості рекреаційної діяльності людини в межах певних територій – територіальних рекреаційних систем різних типів і рангів.

Рекреаційна діяльність – діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; – це система заходів, зв'язаних з використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною,

розмаїтістю, незвичністю поведження людей і самоцінністю процесу.

Рекреаційна освоєність території — це досягнутий рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці; — стан розвитку рекреаційної функції на певній території (акваторії) за певний період.

Рекреаційна ємність — число осіб (рекреантів), які без істотного збитку для природного комплексу можуть знаходитися на певній території в одиницю часу.

Рекреаційна територія (акваторія) — складова земельного фонду (водного простору), що використовується в туризмі, лікуванні й відпочинку. Виділяють такі функціональні типи рекреаційних територій: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний.

Рекреаційне зонування процес в ході якого ідентифікуються ділянки територій з різним призначенням для рекреаційного використання з відповідними режимами і інтенсивністю рекреаційної діяльності.

Рекреаційне освоєння — це багатобічний процес пристосування території для тих або інших видів рекреаційних занять і їхніх комбінацій.

Рекреаційне природокористування являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення й попередження негативних змін у навколишнім середовищі під впливом рекреаційної діяльності.

Рекреаційні потреби — вимоги до умов відновлення сил людини. Рекреаційні потреби проявляються на трьох рівнях організації людей: суспільні, групові, індивідуальні.

Рекреаційні ресурси — це об'єкти і явища природного і антропогенного походження які мають сприятливі кількісні і якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території; – спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень з урахуванням екологічних критеріїв.

Рекреація це широке коло специфічних видів діяльності людей, спрямованих на відновлення фізичних і духовних сил реалізація яких проходить на спеціалізованих територіях (як в межах, так і поза межами постійного проживання) і здійснюється у вільний час.

Рекреаційний кадастр – це систематичний перелік даних, що включають якісний та кількісний опис природних та антропогенних об'єктів рекреаційного призначення, їх місцезнаходження, ступінь вивчення, рекомендації щодо використання та необхідні природоохоронні заходи.

Соціально-економічні рекреаційні ресурси – вся сукупність підприємств, закладів та організацій матеріального виробництва та невиробничої сфери, відповідні трудові ресурси, які забезпечують виробництво, розподіл, реалізацію та споживання товарів та послуг, здатних задовольняти рекреаційні потреби.

Тип рекреаційної діяльності – однорідне угруповання елементарних рекреаційних занять, кожне з яких взаємозамінне й альтернативно для всіх інших елементарних рекреаційних занять даної групи.

Туризм – одна з форм рекреації, тимчасовий виїзд людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, професійно-ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк.

Туристське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює комерційну та

науково–дослідну діяльність з метою отримання прибутку. Основною функцією туристських підприємств як складової туристської індустрії є виробництво (комплектування), надання та реалізація туристського продукту.

Туристські агенти – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристського продукту туроператорів та туристських послуг інших суб'єктів туристської діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг.

Туристські оператори – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристського продукту, реалізація та надання туристських послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність

Турпродукт – це попередньо розроблений комплекс туристських послуг, який поєднує не менш 2 таких послуги, що пропонуються для реалізації або реалізуються за певною ціною, до складу якого входять послуги з перевезення, послуги розміщення та інші туристські послуги не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідування об'єктів культури, відпочинку, розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Цикл рекреаційної діяльності (ЦРД) – взаємопов'язане і взаємообумовлене сполучення типів рекреаційної діяльності, яке виникає на основі ведучого мотиву рекреаційної діяльності; – програма відпочинку, яка дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації і вимоги рекреантів в конкретних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / Бабкин А. В.– Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
2. Багрова Л. А. Условия рекреационной деятельности и рекреационные ресурсы / Багрова Л. А. – География рекреационных систем СССР. – М. : Наука. – 1980. – С. 12-27.
3. Багрова Л. А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / Багрова Л. А., Багров Н. В., Преображенский В. С. Известия АН СССР. Сер. География. – 1977. – № 2. С. 5-12.
4. Багрова Л. А. Физико-географические основы рекреационной географии / Л. А. Багрова, П. Д. Подгородецкий – Симферополь : СГУ, 1982. – 63 с.
5. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / Бейдик О. О. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – 395 с.
6. Биржаков М. Б. Введение в туризм: учебник для вузов / Биржаков М. Б. – 6-е изд., перераб. и доп. – Санкт-Петербург: Издательский дом «Герда», 2004. – 448 с.
7. Блага Н. Н. Географические различия и пути оптимизации использования рекреационно-ресурсного потенциала горно-приморских территорий Крыма: / дис . канд. геогр. наук: 11.00.02 / Блага Н. Н. – Симферополь, 2000. – 146 с.
8. Ващенко Н. П. Рекреаційні комплекси світу. Опорний конспект / Н. П. Ващенко. – К.: КНТЕУ, 2004. – 202 с.
9. Веденин Ю. А. Динамичность среды и ресурсов рекреационной деятельности. Рекреационные ресурсы и методы их изучения. / Веденин Ю. А. – М. : МФГО СССР, 1981. – С. 4-13.

10. Волобой П. В. Региональные аспекты рекреационного природопользования Украинской ССР / Волобой П. В., Бекирова Г. О. Географические основы регионального природопользования: Тезисы докладов. Ред. кол. : А. М. Маринич (отв. ред.) и др. – Киев : Наукова думка, 1984. – С. 125 – 136.
11. Воскресенский В. Ю. Международный туризм. Учебное пособие / В. Ю. Воскресенский. – М.: «ИЗДАТЕЛЬСТВО ЮНИТИ-ДАНА», 2005. – 198 с.
12. Генсирук С. А. Рекреационное использование лесов. / Генсирук С. А., Нижник М. С., Возняк Р. Р. – К. : Наукова думка, 1987. – 248 с.
13. География туризма : учебник под рад. А. Ю. Александровой. – М.: КНОРУС, 2008. – 592 с.
14. Географічна енциклопедія України в 3-х томах. Київ “Українська радянська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1989.
15. Гошовский И. Всемирное наследие Украины / Гошовский И. – Украинский туризм, № 4, 2008. – С. 34-36.
16. Гуляев В. Г. Организация туристской деятельности: уч. пособие / В. Г. Гуляев. – М. : Нолидж, 1996. – 312 с.
17. Данилова Н. А. Климат и отдых в нашей стране./ Данилова Н. А. – М. : Мысль, 1980. – 156 с.
18. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навч. посібник / Дмитрук О. Ю. – 2-ге вид., випр. та доп. – К. : Альтерпрес, 2004. – 191 с.
19. ДСТУ 4268: 2003. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kurort-service.com/uploads/assets/file/per.pdf>.
20. ДСТУ 4269: 2003. Послуги туристичні. Класифікація готелів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стандарту: <http://www.ukr-hotels.com/files/File/4269-2003.pdf>.
21. ДСТУ 3862-99. Ресторанне господарство. Терміни та визначення

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/getcnt.php?uid=1022.260.0&nobreak>.

22. ДСТУ 4281:2004. Заклади ресторанного господарства. Класифікація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://3umf.com/doc/449/>.

23. ДСТУ 4527: 2006. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prohotel.tv/forum/index.php?autocom=downloads&showfile=439>.

24. Драчева Е. Л. Специализированные виды туризма. Лечебный туризм: учебное пособие / Е. Л. Драчева. – М. : КНОРУС, 2008. – 152 с.

25. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн./ Від. ред. В. І. Андрейцев. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 704 с., Кн. 2. – 576 с.

26. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм”” № 1282-IV від 18.11.2003. / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 13, ст. 180 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.uazakon.com> – законодавчі й нормативні акти України.

27. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2465-12/ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 34 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.uazakon.com> – законодавчі й нормативні акти України.

28. Заставний Ф. Д. Географія України / Заставний Ф. Д. : У 2-х книгах. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.

29. Зорин И. В. Энциклопедия туризма: справочник. / И. В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 368 с.

30. Івченко А. С. Вся Україна. / Івченко А.С. – К. : ДНВН «Картографія», 2006. – 656 с.

31. Кадастр мінеральних вод України / Гол. ред. М. В. Лобода. – К. : “ТАМЕД”, 1996. – 27 с.

32. Казанская Н. С. Изучение рекреационной дигрессии

естественных группировок растительности / Казанская Н. С. Изв. АН СССР. Сер.географ. – 1972. – № 1. – С. 52 – 59.

33. Квартальнов В. А. Туризм: учебник / Квартальнов В. А. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.

34. Котляров Е. А. География отдыха и туризма: формирование и размещение территориальных рекреационных комплексов. / Котляров Е.А. – М.: Мысль, 1978. – 237 с.

35. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. / Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Наукове видання. – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.

36. Крачило Н. П. Вопросы типологии рекреационных ресурсов и комплексной экономико-географической оценки территории / Крачило Н. П., Игнатенко Н. Г. Рекреационные ресурсы и охрана природы Украинских Карпат. – Ленинград: МФГО СССР. – 1976. – С. 7-21.

37. Курортні ресурси України. – Київ: ЗАТ “Укрпрофоздоровниця”, “ТАМЕД”, 1999. – 344 с.

38. Кусков А. С. Рекреационная география. Учебно-методический комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – Саратов: изд-во Саратовского государственного технического университета, 2005. – 504 с.

39. Лукьянова Л. Г. Рекреационные комплексы: учеб. пособие / Лукьянова Л. Г., Цыбух В. И. Под общ. ред. В.К. Федорченко. – К. : Вища шк., 2004. – 346 с.

40. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 435 с.

41. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П. О. Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.

42. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. / В. І. Мацола. — Львів, 1997. –

43. Методи геоекологічних досліджень: навчальний посібник. За

ред. М.Б. Гродзинського та П. Г. Шищенка. – К. : ВЦ “Київський університет”, 1999. – 243 с.

44. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності, затверджена наказом Державної туристичної адміністрації України і Державним комітетом статистики від 12.11.2003 р. № 142/394

45. Методика визначення показників рекреаційної характеристики земель. – К.: Ірпень, 2000. – 18 с.

46. Мироненко Н. С. Рекреационная география / Н. С. Мироненко, И. П. Твердохлебов – М. : МГУ, 1981. – 207 с.

47. Мироненко Н. С. Новые аспекты рекреационной географии / Н. С. Мироненко, Э. М. Эльдаров. Изв. Всес.геогр. о-ва. – 1987. – №1. – С. 75-81.

48. Мухина Л. И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов./ Мухина Л. И. – М.: Наука, 1973. – 95 с.

49. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів “Намисто Славутича”. – К., 1997 – 264 с.

50. Николаенко Д. В. Рекреационная география: учеб. пособие для студентов высш. учеб заведений / Д. В. Николаенко. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.

51. Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. / Нудельман М. С. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.

52. Окладникова Е. А. Международный туризм. География туристских ресурсов / Е. А. Окладникова. – М. : Наука, 2002. – 384 с.

53. Організація туризму: підручник / І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоłodна та ін.; за ред. І. М. Писаревського. – Х.: ХНАМГ, 2008. – 541 с.

54. Организация туризма: учеб. пособие / А. П. Дурович, Г. А. Бондаренко, Т. М. Сергеева и др.; под общ. ред. А. П. Дуровича – 3-е

изд.– Минск: Новое знание, 2006. – 640с.

55. Павлов В. І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи: Монографія. / В. І. Павлов, Л. М. Черчик – Луцьк: Надстир'я, 1998.- 124 с.

56. Пам'ятники архітектури та містобудування України: довідник Державного реєстру нац. культурного надбання. – К.: Техніка, 2000. – 664 с.

57. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навчальний посібник. / Панкова Є. В. – К. : Альтерпрес, 2007. – 352 с.

58. Пешенкова Л. А. Теоретичні основи формування територіальних рекреаційних систем. Звіт про результати дослідження кафедральної наукової теми “Соціально-економічні умови функціонування СЕЗ “Курортполіс Трускавець”. / Пешенкова Л. А. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourlib.net>.

59. Покоłodна М. М. Проблеми визначення складових рекреаційних ресурсів та їх класифікації в рекреаційній географії // Сучасні проблеми науки та освіти. Матеріали 3-ї Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції 1-9 травня 2002р., м. Ужгород. / Покоłodна М. М. Харків: Українська Асоціація “Жінки в науці та освіті”, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Ужгородський національний університет. – 2002. – С. 20.

60. Покоłodна М. М. Теоретичні аспекти розвитку екологічного туризму. Збірник наукових праць. / Покоłodна М. М. Вісник Харківського національного університету № 521. Геологія – географія – екологія, 2001. – С. 192-194.

61. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Н а к а з від 22.06.2009 N 330 [Електронний ресурс] Режим доступу: [http:// www.menr.gov.ua](http://www.menr.gov.ua) – Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

62. П о с т а н о в а від 28 грудня 2000 р. N 1913 Київ «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 827 (827-2003-п) від 02.06.2003) [[Електронний ресурс] Режим доступу: [http:// www.menr.gov.ua](http://www.menr.gov.ua) – Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

63. Преображенский В. С. География и отдых. / В. С. Преображенский, Ю. А. Веденин – М.: «Знание», 1971. – 48 с.

64. Преображенский В. С. и др. География рекреационных систем СССР./ Преображенский В. С. – М., 1985. – 234 с.

65. Програма розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004-2010 роках. Затверджена Кабінетом Міністрів України. Постанова N 612 від 12 травня 2004 р.

66. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник./ Реймерс Н. Ф. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.

67. Рекреационное использование водохранилищ: проблемы и решения /А. Б. Авакян, В. К. Бойченко, И. В. Ланцова, В. П. Салтанкин, В. Б. Яковлева. – М. : Наука, 1989. – 152 с.

68. Рекреационные ресурсы. Ч.1. Курортные лечебные факторы и ресурсы. – Р-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1980. – 310 с.

69. Рекреационные ресурсы. Ч.2. Условия и ресурсы отдыха и туризма. – Р-на-Дону: Изд-во Ростовского университета. 1982. – 271 с.

70. Рекреационные ресурсы и методы их изучения: Сб. научн. тр. – М.: МФГО, 1981. – 137 с.

71. Родичкин И. Д. Территориальная организация региональных рекреационных систем Украины. / Родичкин И. Д. «Строительство и архитектура», 1978, №9.

72. Романов А. А., География туризма: учебное пособие /

А. А. Романов, Р. Г. Саакянц – М. : Советский спорт, 2002. – 464 с.

73. Рутинський М. Й. Географія туризму України. Навчально-методичний посібник./ М. Й. Рутинський – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.

74. Рутинський М. Й., Сільській туризм: Навч. посіб. / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. – К. : Знання, 2006. – 271 с.

75. Самойленко А. А. География туризма : учеб. пособ. / А. А. Самойленко. – Ростов н/Д: «Феникс», 2006. – 368 с.

76. Сапожникова Е. Н. Страноведение: теория и методика туристского изучения стран: Учеб. пособие. / Сапожникова Е. Н. – М. : АCADEMIA, 2004. – 2004 с.

77. Сапрунова В. Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. / Сапрунова В. Б. – М. : «Ось-89», 1997. – 160 с.

78. Сенин В. С. Организация международного туризма: учебник. / Сенин В. С. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 400 с.

79. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : «Палітра», 1997. – 130 с.

80. Солвьев В. О. Туризм в Украине. Словарь-справочник. / Солвьев В. О., Божко Л. Д., Поколотная М. Н. – Х. : Мачулин, 2008.- 224 с.

81. Стаускас В. П. Градостроительная организация районов и центров отдыха. / Стаускас В. П. – Л.: Стройиздат, 1977. – 164 с.

82. Стафійчук В. Рекреалогія. Навч. посібник / В. Стафійчук. – Львів: Заня, 2005. – 259 с.

83. Степанов Е. Г. Основы курортологии: учебное пособие. / Степанов Е. Г. – Харьков: ХНАГХ, 2006. – 326 с.

84. Тельчаров А. Д. Основы музейного дела. Введение в специальность: курс лекций. / Тельчаров А. Д. – М.: Омега-Л, 2005. – 184 с.

85. Теоретические основы рекреационной географии. Ред. В. С. Преображенский. – М. : Наука, 1975. – 224 с.

86. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебник / Под ред. Чудновского А. Д. М. : ЮРКНИГА, 2003. – 448 с.
87. Трушиньш Я. К. Рекреация и градостроительство: опыт системного моделирования. / Трушиньш Я. К. – Рига: Зинатне, 1991. – 200 с.
88. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство: Учеб. пособие / Уокер Дж. Р. Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.
89. Филлипова И. Г. География туризма: Ученик./ Филлипова И. Г., Погодина В. Л., Лукьянов Е. А. – СПб: Узд. дом «Бизнес-пресса», 2007. – 264 с.
90. Ханбекова В. Г. Нормы допустимых рекреационных нагрузок // Временная методика определения рекреационных нагрузок на природные комплексы./ Ханбекова В. Г. – М., 1987. – С.29-34
91. Храбовченко В. В. Экологический туризм: Учеб.-метод. пособие./ Храбовченко В. В. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 208 с.
92. Чижова В. П. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха. / Чижова В. П. – М. : Лесная промышленность, 1977. – 48 с.
93. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: навчальний посібник./ Чорненька Н. В. – К. : Атака, 2006. – 264 с.
94. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України: навч. посібник. / Шаблій О. І. – Л. : Світ, 1994. – 465с.
95. Штюмер Ю. А. Охрана природы и туризм./ Штюмер Ю. А. – М. : Физкультура, 1974. – 104 с.
96. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм. Навчальний посібник./ Ю.В. Щур, О. Ю. Дмитрук– К. : «Альтерпрес», 2003. – 232 с.
97. Чубуков Л. А. Оценка климатических условий с точки зрения отдыха и туризма // Географические проблемы организации туризма и отдыха. Вып.2./ Чубуков Л. А. – М. : Наука, 1975 . – С. 43 – 48.
98. Экономика и организация туризма. Международный туризм / Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев и др.; под. ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчевой. – М. : Кнорус, 2005.- 567 с.

99. <http://www.tourism.gov.ua> – Офіційний сайт Державного агентства України з туризму та курортів
100. <http://www.tourlib.net>. – Електронна бібліотека туристської літератури
101. <http://www.unwto.org>. – Офіційний сайт всесвітньою туристської організації

Типи рекреаційної діяльності

Індекс ТРД	Назва ТРД	Приклади ЕРЗ
1	2	3
β ₁	Купання	Плавання у відкритій водоймі, плавання в критому басейні, зимове купання, купання в джерелах
β ₂	Водні атракціони	Водні гірки, водоспади, джакузі, ігри на воді
β ₃	Водні процедури	Лазня, душ, ванни, водний масаж, тощо
β ₄	Сонячні ванни	Загоряння, інсоляції, тощо
β ₅	Гірськолижний спуск	Слалом, швидкісний спуск, сноуборд, тощо
β ₆	Катання зимові	Катання на лижах, ковзанах, санях, снігокатах
β ₇	Лижний інструктаж	Інструктаж, тренінг, навчання
β ₈	Альпінізм	Сходження, рух по траверсу, спуск
β ₉	Скелелазіння	Скелелазіння
β ₁₀	Спелеотуризм	Спелеотуризм
β ₁₁	Туристський похід	Походи некатегорійні: піші, гірські, лижні, водні, авто-, вело-, мото-, кінні
β ₁₂	Прогулянка	Ходьба в режимі, що щадить
β ₁₃	Рухливі ігри	Загальна фізична підготовка, боулінг, бодіблдин, тощо
β ₁₄	Спілкування	Бесіда, розмова, обмін думками, тощо
β ₁₅	Участь у виставках	Експонування, презентація, тощо
β ₁₆	Ділові зустрічі	Переговори, підписання договору, обговорення програм
β ₁₇	Шопинг	Покупки роздрібні, покупки оптові, придбання сувенірів
β ₁₈	Кліматолікування	Використання кліматичних факторів: цілющого повітря, ультрафіолетової радіації, комфортної погоди, тощо
β ₁₉	Бальнеолікування	Використання мінеральних і термальних вод
β ₂₀	Грязелікування	Використання ропи, мулів, мінеральних грязей
β ₂₁	Теренкур	Дозована ходьба
β ₂₂	Експерсії транспортні	Місцеві пізнавальні поїздки в супроводі екскурсовода з використанням транспорту
β ₂₃	Експерсії піші	Місцеві пізнавальні прогулянки з екскурсоводом
β ₂₄	Відвідування музеїв	Пізнавальне відвідування музеїв, будинків-музеїв, виставок
β ₂₅	Інформаційно-пізнавальна діяльність	Індивідуальна розробка маршруту, використання карт, буклетів, путівників
β ₂₆	Збір ягід, грибів	Збір ягід, грибів, горіхів, трав, тощо
β ₂₇	Рибна ловля	Зимовий лов, спінінг, тощо
β ₂₈	Полювання	Полювання зимове, літне, із собакою

Продовження табл.

1	2	3
β ₂₉	Заготівля	Заготівлі ягід, грибів, овочів, фруктів, трав
β ₃₀	Відвідування святих місць	Відвідування храмів, монастирів, святих місць
β ₃₁	Релігійні таїнства	Хрещення, причастя, сповідь, тощо
β ₃₂	Участь у релігійних святах	Літургія, основні, парафіяльні свята
β ₃₃	Круїз	Річкові, морські, озерні круїзи
β ₃₄	Морські прогулянки	Прогулянки на скутері, катері, водні лижі, водний мотоцикл, тощо
β ₃₅	Дайвінг	Підводне плавання, підводне полювання, підводні зйомки й ін.
β ₃₆	Яхтинг	Керування яхтою, катером
β ₃₇	Експедиція	Спеціально організована подорож, маршрут з науково-дослідними й пошуковими цілями
β ₃₈	Повітряний політ	Польоти на повітряній кулі, дельтаплані, моноплані, парашуті, вертольоті, літаку
β ₃₉	Робінзонада	Пригоди, пережиті на самоті
β ₄₀	Кінна прогулянка	Поїздки на конях, верблюдах, оленях
β ₄₁	Автопоїздка	Поїздки на особистому автомобілі, ралі
β ₄₂	Театр	Відвідування спектаклів, постановок, концертів
β ₄₃	Видовища	Відвідування нічних клубів, шоу, фестивалів
β ₄₄	Розважальне харчування	Відвідування знаменитих ресторанів, кафе, барів, ресторанів національної кухні й ін.
β ₄₅	Малорухомі ігри, казино	Казино, більярд, тощо
β ₄₆	Танці	Відвідування дискотек, танцювальних клубів, балів
β ₄₇	Категорійний туристський похід	Походи категорійні: піші, гірські, водні, лижні, кінні, тощо
β ₄₈	Спортивні ігри	Футбол, волейбол, городки, тощо
β ₄₉	Туристська, спортивна підготовка	Навчальні, тренувальні походи, тренування
β ₅₀	Інструкторська підготовка	Середня й вища інструкторська підготовка
β ₅₁	Підвищення кваліфікації	Придбання нових професійних знань, навичок, умінь і ін.
β ₅₂	Інсентив-туризм	Сполучення завдань навчання, підвищення кваліфікації й відпочинку
β ₅₃	Участь у наукових конгресах	Семінари, конференції, з'їзди, конгреси й ін.
β ₅₄	Участь у фестивалях мистецтв	Виступи, експозиції, презентації, тощо
β ₅₅	Відвідування спортивних змагань	Відвідування олімпіад, чемпіонатів, змагань, матчів і ін.
β ₅₆	Наукові дискусії	Обговорення наукових проблем, симпозіуми
β ₅₇	Участь у меморіалах	Відвідування пам'ятних місць і подій
β ₅₈	Треккинг	Піший похід без багажу

Продовження табл.

1	2	3
β ₅₉	Природоохоронна діяльність	Відновлення порушень ландшафту, природного комплексу, біоценозу, тощо
β ₆₀	Ландшафтні спостереження	Огляд унікальних, типових, атрактивних ландшафтів
β ₆₁	Наукова екологічна діяльність	Охорона природи з науковими цілями
β ₆₂	Участь у місцевих святах	Участь у побутових святах: весілля, день народження, тощо
β ₆₃	Спостереження за незвичайними явищами	Спостереження за незвичайним поведінням тварин, рослинами, явищами
β ₆₄	Аматорська праця	Садівництво, городництво, квітникарство, тощо
β ₆₅	Навчання ремеслам	Гончарна справа, вишивання, в'язання, різьблення
β ₆₆	Участь у народних святах	Фольклорні, етнічні свята, концерти й ін.
β ₆₇	Творчі заняття	Літературні заняття, живопис і ін.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПОКОЛОДНА Марія Миколаївна

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Комп'ютерне верстання *О. А. Балашова*

Підп. до друку 20.12.11
Друк на ризографі.
Зам. №

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 11,45
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4064 від 12.05.2011 р.